

Mirjana Radojičić

ISTORIJA U KRIVOM OGLEDALU

Nevladine
organizacije
u Srbiji
i politika
interpretiranja
skorije
južnoslovenske
prošlosti

Београд 2009.

Mirjana Radojičić

Istorija u krivom ogledalu

**Nevladine organizacije u Srbiji
i politika interpretiranja skorije
južnoslovenske prošlosti**

Mirjana Radojičić

Mirjana Radojičić
ISTORIJA U KRIVOM OGLEDALU

Izdavač
Institut za političke studije, Beograd

Za izdavača
Dr Živojin Đurić

Recenzenti
Prof. dr Kosta Čavoški
Prof. dr Milan Brdar

Obrada teksta
Eseloge d.o.o.

Štamparija
Eseloge d.o.o.

Tiraž
300 primeraka
Beograd, 2009

*Mojim roditeljima, Milevi i Slobodanu
sa zahvalnošću*

Reč unapred

Nestanak SFR Jugoslavije s geografske i političke karte Evrope bio je, prema opšteprihvaćenom mišljenju, i u svetsko-istorijskim razmerama jedan od najkrupnijih političkih događaja s kraja proteklog stoleća. Činjenica da je nekadašnja zajednička država Južnih Slovena kao politički entitet skončavala u nizu surovih i višegodišnjih međuetničkih ratova, dodala je na tragičkom značaju tih epohalnih događaja. Uporedo s ratnim okršajima, kojima je stavljena krvava tačka na više od sedam decenija dugo državno zajedništvo zapadno-balkanskih naroda, kako to inače biva kada su istorijski događaji tog ranga posredi, odvijala se još jedna, ne manje žestoka – borba među tumačenjima *ex-jugoslovenskog* slučaja: njegovih uzroka, povoda, ključnih aktera, reperkusija na regionalnu i evropsku bezbednost, te izgleda za oporavak i stabilizaciju regiona u razdoblju koje mu predstoji. U pokušaju da se ponude valjani odgovori na brojna pitanja koja je raspad/razbijanje Jugoslavije postavilo svojim savremeniciima u regionu i izvan njega, posezalo se i u nešto dalju prošlost ovog dela Balkana, u kojoj su tražene istorijske, kulturalne, pa i etno-mentalitetske pretpostavke krvave južnoslovenske završnice i inače burnog evropskog XX veka. Manje ili više ambiciozne, te njene sukobljene interpretacije su - danas je to izvan svake sumnje - u pretežnoj meri reflektovale neznanje, predrasude i, ponajvećma, *interese* svojih autora, uglavnom i samih duboko involviranih u te prekretno događaje.

Među *profesionalnim* istraživačima dramatičnih zapadno-balkanskih dešavanja s kraja minulog veka, danas je gotovo nepodeljeno mišljenje da su zapad-

no-evropski i američki mediji masovnih komunikacija stekli privilegovano mesto u tom, nimalo oskudnom, skupu boraca za njihovo tumačenje. Kontinuirano namećući jednu redukcionističku, umnogome falsifikatorsku, i po srpski narod ne samo u simboličkom smislu poraznu vizuru iz koje su ista imala biti sagledavana, evroatlantska masovna opštila su sebi pribavila status jednog od ključnih agenasa *praktičnog* razrešenja krize. Definitivno i neopozivo pozicioniranje srpskog naroda na mesto gubitnika u toj neoružanoj, *borbi za interpretaciju ex-jugoslovenskog* slučaja, i državno-teritorijalno realizovanje na njenim tekovinama verifikovanih učinaka prethodeće joj – oružane borbe, bilo je, međutim, nemoguće izvršiti bez ozbiljno osmišljenog, medijski snažno podržanog i finansijski dobro opskrbljenog delovanja *unutrašnjih* aktera srpske parapolitičke scene, formalno-organizacijski okupljene u ovdašnjem "trećem", odnosno *nevladinom* "sektoru", preciznije rečeno – jednom njegovom, najekstremnijem i u javnosti najprisutnijem delu. Njegova interpretacija skorije južnoslovenske prošlosti, mesta i uloge srpskog naroda i njegovih političkih i intelektualnih elita u njoj, bila je jedna od najuticajnijih u svetskom javnom mnjenju i, kao takva, u velikoj meri je određivala tragičnu političku sudbinu tog balkanskog etnosa i njegove države u proteklih petnaestak godina, sa izvesnim izgledima da to čini i u narednom, periodu njihovog evroatlantskog integrisanja. Iz tih razloga je i bila predmet istraživanja čije rezultate, sabrane između korica ove monografije, stavljam na uvid javnosti. Monografija je rezultat mog rada na projektu Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu pod nazivom "Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpo-

stavke, stvarnost i izgledi za budućnost", koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031). Istraživanja ove vrste, inače, uglavnom nastaju *zahvaljujući* činjenici da su njihovi autori radno obitavali u profesionalnim sredinama koje su podržavale, ohrabrivale i na sve raspoložive načine podsticale njihov rad. Istraživanje koje se nalazi u osnovi studije koja sledi, nastajalo je na sasvim drugačiji način – u permanentnom i mukotrpnom *otporu* činjenici da je njegova autorka radno egzistirala u institucionalnom okruženju koje je na sve zamislive načine dekuražiralo, opstruiralo, pa i grubo kažnjavalo saznanja interesovanja koja su ga pokrenula. Iz tih razloga, duboku i iskrenu zahvalnost, mnogo značajniju od one kakva se u sličnim prilikama obično upućuje, dugujem nekim svojim kolegama *izvan* institucije svog formalnog zaposlenja, svojim malobrojnim ali dragocenim prijateljima i svojoj odanoj porodici; svi oni su mi svojom podrškom tokom izrade ove studije pomagali da se izborim sa okolnošću s kakvom se, nije suvišno ponoviti, malo koji istraživač suočava u svom profesionalnom radu. Bez strpljenja i kolegijalnog razumevanja dr Živojina Đurića, direktora beogradskog Instituta za političke studije i njegovih saradnica, gospođe Smiljke Paunović i gospođe Svetlane Petrović, ova monografija ne bi dobila ni sadržinsku ni vizualnu formu do koje je njenoj autorki bilo stalo i u kojoj je predaje sudu čitalaca. Stoga i njima veliko i iskreno "Hvala!"

U Beogradu,
avgusta 2008.

Mirjana Radojičić

Nevladine organizacije u Srbiji i politika interpretiranja skorije južnoslovenske prošlosti

“Voda dobija dobra ili loša svojstva onih slojeva kroz koje teče, a čovek od podneblja u kome je rođen.(...) Nema narodnosti, pa ni među najobrazovanijima, koja bi bila prosta od grešaka samo njoj svojstvenih. (...) Treba odati čast onome koji zna da ispravlja takve mrlje svoje narodnosti na njoj samoj ili, bar, da ih skriva.”

Baltasar Grasijan,
Vrelo mudrosti ili pravila za život

Srpsko društvo ima relativno dugu i respektabilnu tradiciju dobrovoljnog, neprofitnog i nelukrativnog građanskog samoorganizovanja. Kroz svakoliku svoju noviju istoriju, čiji stradalnički karakter je presudno odredio geopolitički položaj njegove državne “kuće nasred drumu”, srpski narod je demonstrirao i potvrdio građansku vrlinu humanosti, brige za drugoga i solidarnosti s njim u tegobnim vremenima. Istorijski uslovi za razvoj ovog oblika društvenog delovanja u Srbiji postojali su, kako je uočeno, već na prelasku iz XIX u XX vek i mogu se naći “u tradicionalnim formama seoske solidarnosti, uticaju Srpske pravoslavne crkve i njenog razumevanja dobročinstva, kao i u aktivnostima brojnih humanitarnih i drugih društava koja su delovala u Jugoslaviji od početka XX veka do II svetskog rata.” (Stanisavljević, 1995, 22) Od posebnog značaja u tom smislu bila je i aktivnost srpske kraljevske porodice, pod čijim pokroviteljstvom su prve društvene ustanove ove vrste i nastajale. Borba za slobodu

du i obnovu srpske države bila je najtešnje povezana s podizanjem obrazovnog i kulturnog nivoa naroda, čiji su nosioci bili veliki dobrotvori, koji su bogatstva stečena ličnim radom prilagali za podizanje škola, bolnica, biblioteka. Nicala su istovremeno dobrotvorna i humanitarna društva “koja su, naporedo sa državom, i u punom saglasju sa njom, preuzimala deo socijalne zaštite u siromašnoj i opustošenoj Srbiji. Simbioza delatnosti na obnovi države, volonterskog humanitarnog rada i svetovnog zadužbinarstva, povezanost matice i Srba u Austrougarskoj monarhiji, doprineće usponu Srbije i njenom uključenju u moderne evropske tokove”, uočava Smilja Avramov. (2005, 191) Samo u periodu od 1874. do 1914. godine na prostorima tadašnje Srbije delovalo je čak 88 humanitarnih, odnosno neprofitabilnih društava i udruženja. Bilo je to doba u kojem je, ispravno je primećeno, “bilo pitanje časti i moralne dužnosti da se dobrotvorna delatnost obavlja isključivo *besplatno* i zarad nje same, i da se u nju ulaže samo svoja dobra volja i najčešće vlastiti novac.” (Čavoški, 2006, 35, kurziv M. R.)

U razdoblju nakon II svetskog rata, većina do tada očuvanih ustanova ovog tipa, u prvom redu one zadužbinskog karaktera, su “podržavljene”, odnosno “podruštvljene”, a njihove aktivnosti narednih nekoliko decenija finansirane su iz budžeta države ili “društveno-političkih zajednica”. U svom radu su uživale relativnu samostalnost, srazmernu spremnosti da u njegovim sadržajima ne dovode u pitanje marksističku dogmu i iz nje deriviranu socijalističko-samoupravljačku koncepciju društvenog razvoja. Termin “nevladine organizacije” se iz više razloga (razlikovna nedostatnost, refleksno asociranje sa socijalističkom društveno-političkom sistemu rivalskim i difamira-

nim - kapitalističkim oblikom političkog i ekonomskog uređenja društva,...) za označavanje ovog oblika moderne društvenosti, u novije vreme na našim prostorima koristi tek odnedavno¹ i sve do danas u više politički nego teorijski etabliranom diskursu. Poslednja decenija XX veka, koju je na globalno-političkom planu kardinalno obeležio slom socijalizma, a na lokalno-političkom dodatno i raspad/razbijanje državne zajednice zapadno-balkanskih naroda, situirala je ovaj oblik civilnog organizovanja u sasvim nov politički kontekst i atribuirala mu neočekivano veliki društveni značaj.² Okolnost da je na južnoslovenskim prostorima socijalizam zajedno s jednim od svojih državnih otelovljenja, skončavao u nizu dugih i iscrpljujućih međuetničkih ratova, učinila je urgentnom potrebu što masovnijeg samoinicijativnog, vaninstitucionalnog i solidarističkog građanskog samoorganizovanja, kojim bi se bar u izvesnoj meri amortizovale posledice nadolazeće socijalne katastrofe, pre svega po one najranjivije, odnosno njome najteže pogođene i deprivilegovane socijalne grupacije (izbeglice, žene, deca, pauperizovano radništvo,...).

- 1 Prvi put je, inače, upotrebljen davne 1874. godine u časopisu *Glas javnosti*. Na međunarodnom nivou u zvanični rečnik i zvanične tekstove uveden je tek 1945. godine kroz Povelju Ujedinjenih nacija. U različitim delovima sveta ove organizacije se različito i imenuju. U Francuskoj ih, na primer, nazivaju "udruženjima solidarnosti", u drugim zemljama "privatne organizacije", "organizacije civilnog društva". U SAD se za njihovo imenovanje naizmenično upotrebljavaju izrazi "dobrovoljne", "privatne", "nevladine", "neprofitabilne".
- 2 Taj period je i na globalnom nivou označio prekretnicu u istoriji "nevladinog sektora", u prvom redu nevladinih organizacija kao jedne od njegovih organizacionih formi. Njihov broj u tim, godinama tektonskih poremećaja u svetu (1989-1993), povećan je za čak 160 %. I broj međunarodnih nevladinih organizacija od početka XX veka do tog perioda popeo se sa 176 (1909) na čak 28 900 (1993). Prema podacima OECD-a krajem 80-ih godina u Trećem svetu je bilo ukupno 20 000 nevladinih organizacija; krajem te decenije njihov broj se popeo na preko 50 000, a potom je rastao iz godine u godinu po geometrijskoj progresiji. (Cf. Avramov, *Ibid*, 121.)

Namenjene im zadatke ove nevladine organizacije³ su obavile na valjan način i, besumnje, značajno doprinele da socijalna cena državnog sloma i društvenog rasula, iako objektivno veoma visoka, bude, ipak, znatno manja nego što je, tendencijski uzet, mogla biti. I kao takve, one su, međutim, u celom tom periodu nezasluženo obitavale u dugoj i tamnoj senci jednog drugačijeg tipa civilno-društvenog organizovanja koji je, zapravo, u fokusu moje pažnje u ovom radu. Reč je o nevladinim organizacijama u užem smislu, odnosno tzv. *alternativnim* nevladinim organizacijama, kako su definisane u jednoj, umnogome arbitrarnoj i subjektivnoj, ali prilično široko usvojenoj klasifikaciji.⁴ Adjektiv "alternativne" u ovoj odredbi ne referira na marginalnu društvenu poziciju ovih organizacija, već na njihovo usmerenje na, kako se tvrdi, promociju vrednosnih alternativa zatečenom stanju u društvu. U tom smislu, one su, dodaje se, emancipatorske, progresivne, demokratizujuće i modernizujuće forme civilnog organizovanja, odnosno promocije civilnog društva kao "područja organizovanog društvenog života koje je dobrovoljno, samogenerirajuće, samodovoljno, autonomno od države i povezano s legalnim poretkom ili skupom zajedničkih pravila. Ono je različito od 'društva' uopšte po tome što uključuje građane koji kolektivno deluju u javnoj sferi kako bi izrazili interese, raspoloženja i ideje, razmenili informacije, ostvarili zajedničke ciljeve, istakli zahteve državi i učinili državne službenike odgovornima." (Diamond, prema Paunović, 1997, 437) Prema Gordonu Vajtu, na ovaj način koncipirano, civilno društvo je jedan me-

3 Reč je o različitim sindikalnim, humanitarnim i dobrotvornim organizacijama, koje su u tom periodu osnivane ili su obnavljale svoj, u vreme titoizma obustavljeni rad.

4 Cf. Petrović & Paunović, 1994.

đuprostor između države i porodice “ispunjen organizacijama koje su odvojene od države, uživaju autonomiju u odnosu na nju, formirane su dobrovoljno od strane članova društva, u cilju zaštite ili promocije interesa ili vrednosti”. (White, 1994, 379) Njih karakteriše, tvrdi se, “težnja za promjenama, briga za zajedničko dobro i usmjerenost na političke probleme u društvu ('nova vrsta političnosti' koja nije usmjerena prema osvajanju vlasti, već prema centrima političkog odlučivanja).” (Paunović, *Ibid*, 436)

Namera mi je da u ovoj studiji, u nekoliko krupnih poteza, detektujem prirodu te “nove političnosti” kakvu je u proteklih desetak godina u svom radu demonstrirao i još uvek demonstrira deo srpskog “trećeg sektora” (“druga Srbija”⁵), u javnosti uglavnom samopredstavljen kao promoter onih postuliranih vrednosnih alternativa stanju u srpskom društvu, zatečenom nakon međuetničkih ratova u kojima je skončavala socijalistička Jugoslavija. Odnosno, “*naš osnovni zadatak (oprostite mi zbog ove aktivističke terminologije) bio je, i biće pokušaj da se u ove naše prostore vrati osećanje za običnu ljudsku meru pameti i morala, za normalno osećanje ljudske odgovornosti, čak i za događaje koji su izvan naše volje i moći*”, iskrena je preambiciozna saradnica *Beogradskog kruga*, Mirjana Miočinović (2002, 175, bold M. R.) Ili: “*Snaga ‘druge Srbije’ bila je prevashodno moralna snaga, što će reći snaga manjine*

5 Ova sintagma je nastala kao nominalni izraz nastojanja ove grupacije lokalnih civilno-društvenih delatnika da se, samopredstavljanjem kao sazajno privilegovani, moralno superiorni i politički progresivni deo srpskog društva, distancira od ostatka (“prve”- “sazajno hendikepirane”, “moralno inferiorne” i “politički retrogradne”) Srbije. Naime, “ta druga Srbija, koja je možda tek u zametku, ali sa svim znacima da će rasti i živeti, ne podstiče mržnju i ratovanje, nije inferiorna i zatvorena u sebe, jer se ne boji sveta. Nije zgrčena u neznanju, ne vidi neprijatelja u ljudima drugačijeg mišljenja, druge vere i nacije”, razjašnjava saradnica *Foruma za međunarodne odnose*, Gordana Logar. (2002, 204).

koja dolazi do samosvesti (i samopoštovanja) usred opšte moralne i fizičke bede”, doprinosi razjašnjenju njen saborac, Radomir Konstantinović. (2002, 16) Rečju, “*Druga Srbija’ je Srbija koja se ne miri sa zločinom.*” (Konstantinović, *Ibid*, 17, kurziv njegov) Jer, “*prvi su bili opijeni teritorijalnim širenjem i nisu pitali za cenu: cilj opravdava sredstva. Drugi – obuzeti užasom i obremenjeni odgovornošću. Svesni da su apsolutna manjina, nemoćna da spreči sunovrat kao posledicu zaokreta unatrag, oni se nisu obraćali svojim savremenicima, već svome potomstvu*”, precizira članica istog udruženja i saradnica *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Latinka Perović. (2002, 10, kurziv, na ovom mestu normal njen) U delu teksta koji sledi pozabaviću se kakvoćom tog “obraćanja svome potomstvu”, odnosno karakterom politike interpretiranja skorije prošlosti južnoslovenskih naroda, pa i, kako je u predgovoru za ovu studiju nagovešteno, svojevrstne i snažne *borbe za njenu interpretaciju*, kakvu su u protekloj deceniji praktikovale i još uvek praktikuju ove nevladine organizacije, to jest njihovi najprominentniji aktivisti. Mogućnost ili, možda, pre *nužnost* upravo ovakvog užeg tematskog usmeravanja istraživanja “nove političnosti” ovih nevladinih organizacija u proteklom tragičnom desetleću, proističe iz indikativne činjenice da se njihovo intenzivno delovanje, nominalno i deklarativno, kako smo utvrdili, usmereno sasvim drugačijim ciljevima (zaštititi i unapređenju ljudskih prava i sloboda, širenju kulture mira i nenasilja, afirmaciji ideja multikulturalizma i tolerancije,...)⁶, uglavnom iscrpljivalo u onome što je domen rada *naučnih*

6 “Skromniji u odnosu na vladajući poredak, u smislu da je bio lišen svake pretenzije na vlast, *Beogradski krug* je bio ambiciozniji u težnji da ‘unese promene u jedan žalosni mentalitet’ (M. Miočinović), to jest, onaj skup *vrednosti* u čijem je središtu primat kolektiva nad pojedincem, koji je bio i ostao osnova svakog *totalitarizma*”. (Perović, 2002, 11, kurziv M. R.)

institucija⁷ - imperativno nametanom *interpretiranju* događaja iz novije prošlosti, koji su uspostavili socijalni kontekst u kojem su delovale ove, kao i sve ostale nevladine organizacije, formirane ili obnovljene u poslednjoj deceniji XX veka na području Srbije. Reč je, naime, o interpretaciji koja “*mora biti nametnuta srpskom narodu*”, kategorična je predsednica *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Sonja Biserko. (2006, bold M. R.) U “ne-srpskim” narodima, odnosno njihovoj javnosti, narečenu interpretaciju, delom istovetnu, a ponešto i radikalniju od one koja je istoj već bila ponuđena posredstvom tamošnjih masovnih opština, trebalo je uporno i neodustajno potvrđivati. U te svrhe, najaktivnije među njima, pre svih *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, niz godina unazad je negovao intenzivnu izdavačku i publicističku delat-

7 Jedan, brojačno nezanemarljiv deo aktivista nevladinih organizacija koje su predmet mog interesovanja u ovom tekstu, i jeste potekao iz srpskih naučnih institucija. Materijalna devastiranost, idejna dezorijentisanost i, pre svega, profesionalno- i privatno-moralna neutemeljenost mnoštva pojedinaca zaposlenih u njima, učinili su ih lakim plenom i značajnim rezervoarom kadrova za materijalno mnogo atraktivnije - nevladine organizacije, finansijski podržavane uglavnom iz dobrostojećih inostranih izvora. Ne treba, razume se, sasvim zanemariti ni značaj onih autentično civilno-društvenih, odnosno “novopolitičkih” motiva za ovu vrstu društvenog angažmana intelektualca. Neki među njima su, rukovođeni tim motivima, ponudili uzorne primere istinske civilno-društvene kulture kakva se, nakon više decenija, vaspostavljala na srpskim prostorima. Tako je, primera radi, na inicijativu Svetozara Stojanovića nastao *Srpsko-američki centar*, u cilju “unapređenja odnosa dvaju naroda”, od nemerljivog značaja nakon decenije traumatičnih iskustava jednog od njih u međusobnim odnosima. Osnivači su iz *sopstvenih* izvora za rad *Centra* obezbedili početnu svotu od 9 965 dolara. Sa sličnim ciljem nastao je i *Centar za studije SAD* pri Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Neki drugi ovdašnji intelektualci su, pak, uporedo s nevladinim organizacijama koje su osnivali, na toj istoj, “novopolitičkoj” platformi utemeljivali i one klasične, “staropolitičke” forme političke borbe, neposredno usmerene ka osvajanju vlasti. Reč je, jasno je, o nekoliko, početkom devedesetih nastalih, a danas skoro sasvim rasformiranih, odnosno političkom nuždom fuzionisanih, srpskih političkih stranaka. O karakteru pomenute platforme na kojoj su bile utemeljene i nivou poverenja stečenog u biračkom telu Srbije, dosta govore i podaci s kraja prethodne rečenice. (Više o tome u: Radojičić, 2007)

nost, čiji rezultati zapremaju desetine hiljada stranica tekstova različitih žanrova⁸; organizovao brojne seminare, omladinske škole kao "oblik edukacije o neposrednoj prošlosti", okrugle stolove, tribine, konferencije za štampu, promocije svojih izdanja, pojedinačne nastupe i izlaganja pred domaćom i, znatno više, inostranom javnošću,... Veći deo dostupnog materijala nastalog tim prilikama, konsultovan je tokom nastajanja ove studije. U istoj su, iz razloga racionalnog ekonomisanja monografskim prostorom, navođeni samo oni njegovi delovi koje sam identifikovala kao reprezentativne za stanovištâ njihovih autora o određenim temama, na čije celine sam raščlanila ovu iscrpnu i s velikim ambicijama sačinjenu interpretaciju.

Poslušajmo, dakle, kako je, sumarno, odnosno u nekoliko tačaka sažeta, izgledala, to jest - kako bi *trebalo* da bude interpretirana nedavna prošlost južnoslovenskih naroda prema imperativnom nahođenju najprominentnijih aktivista ovdašnjeg nevladinog "sektora", odnosno onog njegovog dela čija javna delatnost je bila u središtu moje pažnje u ovom radu:

● Srpsku političku tradiciju između dva svetska rata i tokom drugog od njih, u pretežnoj meri je, tvrdi se, obeležila *konzervativna, organicistička* i *profaišistička* ("antirevolucionarna") politička misao i isto takva politička praksa. Pokušaj režimskih istoričara da ovaj period srpske istorije interpretiraju u levičarskom, progresivističkom i antifaišističkom ključu, revizionističko je i krivotvoračko nastojanje u službi naknadne i tendenciozne ("plačljive" - O. Milosavljević) viktimizacije kolektivne sudbine srpskog naro-

8 Samo godišnji izveštaji ove nevladine organizacije "o stanju ljudskih prava u Srbiji", zapremaju obime od po bezmalo 1 000 gusto štampanih strana!

da, autentično oblikovane u znaku kvislinštva i kolaboratorstva s nemačkim okupacionim snagama. Pa, i više od toga, "ta ista vlast (Milana Nedića, M. R.) je, preuzevši ključne ideje nacionalsocijalizma o nužnosti zaštite čistote 'krvi i rase', **prevazišla** i samog Hitlera u uspostavljanju 'novog poretka'... ", kategoričan je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁹ Beograd je, pak, prema rečima aktivistkinje Centra za kulturnu dekontaminaciju, Branke Prpe, "na neki način grad koji je patentirao **gasnu komoru**".¹⁰ Srpski fašizam, dakle, nije bio "samo refleks nacizma u Nemačkoj, već **autoh-tona** pojava", zaključuje Latinka Perović. (2006, bold M. R.) Treba, sugeriše saradnik Beogradskog kruga, Laslo Vegel, "pogledati samo Vojvodinu, masovne grobnice Nemaca, masovne grobnice Mađara. Od '45 sve do dan-danas mi živimo u tome, a sada odjednom treba se pokazati da to ne postoji." (Vegel, 2003) Reaktualizacija ovog tipa političkog mišljenja, do koje je došlo početkom devedesetih godina proteklog veka, izraz je njegovog istorijskog kontinuiteta, nakratko prekinutog okončanjem Rata i osnivanjem II Jugoslavije, u kojoj je, podvlači se, isto bilo obuzdavano progresivnom i levičarskom orijentacijom ne-srpskih političkih kadrova, koji su preuzeli njeno vođstvo. Srbija je – to

9 Cf. "Zakon o restituciji i istorijske činjenice", saopštenje za javnost Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, 7. novembar 2006. godine, www.helsinki.org.yu. O kolaborantskom karakteru tog perioda srpske istorije, saradnica ove nevladine organizacije, beogradska istoričarka Olivera Milosavljević, sačinila je studiju na bezmalo 500 strana (Cf. Milosavljević, 2005), a njen saborac, beogradski publicista Mirko Đorđević, priredio hrestomatiju pod naslovom *Srpska konzervativna misao* (2003), koja mu je, kako se tvrdi, stajala u osnovi. I Stjepan Gredelj, član Centra za monitoring i evaluaciju tom, i u tadašnjoj i u današnjoj Srbiji marginalnom i uglavnom beznačajnom pravcu političkog mišljenja, posvećuje veći deo svoje obimne studije "Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva." (Cf. Gredelj, 2000)

10 Prema: <http://www.pescanik.net>, bold M. R.

su događaji s kraja XX veka nedvosmisleno potvrdili – *"bila i ostala njen najkonzervativniji elemenat"*, rezolutna je Sonja Biserko. (2003, bold M. R.) Taj kontinuirani *"i, u razdoblju komunizma, prikriveni konzervativizam sa optuživanjem drugoga za njene političke i ekonomske nevolje, danas je ne samo otvoreno ispoljen, koliko predstavlja direktnu opasnost za njene susjede, ali i za vlastiti narod"*, upozoravao je saradnik *Beogradskog kruga*, Slobodan Inić. (2002, 41) U tom periodu razbuktali velikosrpski nacionalizam nije, dakle, *"bez dubljih izvora i dalekih podsticaja. On ima svoju istoriju, svoj arhaični jezik, svoje pjesme i kulturu, svoju 'nebesku' vjeru, svoje ljude u masovnim razmjerama (...), svoje staro i duboko korijenje. Njega nisu stvorili Slobodan Milošević i Vuk Drašković. Oni su samo dva jahača koje je čekao ovaj nacionalizam, i – dočekao. Da nije bilo njih, Velikosrbi bi našli svoje druge vođe"*, uveren je Inić. (2002a, 105-6, bold M. R.);

● Ustavni aranžman odnosa između ex-jugoslovenskih naroda, uspostavljen 1974. godine najvišim pravnim aktom SFRJ, predstavljao je, apodiktički se tvrdi, *idealno* rešenje njihove višedecenijske konfliktnosti, rešenje čiju pravnu i političku izvrsnost je, doduše - sa žaljenjem se primećuje - implicitno i s velikim zakašnjenjem, priznala i sama Evropa, preuzimajući i ugrađujući njegove principe u konstitutivne akte nastajuće integrističke građevine Evropske Unije. *Ad litteram*: *"U interpretaciji srpskih nacionalista Ustav iz 1974. bio je glavni razlog za raspad zemlje jer je konfederalizovao Jugoslaviju"*, podseća Sonja Biserko. On je, međutim, po njenom mišljenju, kada je reč o nacionalnom pitanju, bio *"dobra formula za federalnu državu, optimalna za sve narode. Međutim, zapadni posmatrači su ovaj Ustav dugo vremena*

tretirali samo kao komunistički i u antikomunističkoj euforiji propustili priliku da uvide njegovu vrednost. Iz današnje perspektive, kada je 25 zemalja Evropske Unije u fazi ratifikacije novog ustava, Ustav Jugoslavije iz 1974. se doima kao **avangarda** tog procesa, jer je anticipirao konstitucionalno rešenje složenih zajednica kakva je sada Evropska Unija." (Biserko, 2005, bold M. R.) Tim ustavom je "ojačan položaj republika i izvršen pokušaj da se insistiranjem na integralnoj primeni principa **samoupravljanja** u svim sferama društvenog života, obezbedi jedinstvena osnova za očuvanje **kohezije** unutar federacije", razjašnjava član Foruma za međunarodne odnose, Milan Šahović. (2000, 35, bold M. R.) Štaviše, istim pravnim aktom učinjeno "davanje određenih elemenata državnosti Kosovu, (...) što je bilo u skladu sa modernim potrebama razvoja multietničkih federacija" (*Ibid*, 84), predstavljalo je, naglašava se, "**najznačajniji trenutak**" (M. Šahović, bold M. R.) u političkoj istoriji južnoslovenskih prostora nakon II svetskog rata. A pokušaj grupe profesora beogradskog Pravnog fakulteta da ospore "značaj" tog "trenutka" i ukažu na pogubnost novih konstitucionalnih rešenja po političku sudbinu države i njenog najbrojnijeg naroda, bio je, prema nalazima analitičkog tima Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, "prvi slučaj da je jedna renomirana visokoškolska ustanova praktično institucionalizovala nacionalizam i legitimisala ga na pravnoj razini".¹¹;

● Razdoblje II Jugoslavije je, u celini uzev, bilo "zlatni vek" skorije južnoslovenske prošlosti, a najveće personalne zasluge za to, podvlači se, ima ličnost

11 Cf. *Samoizolacija: realnost i cilj – Srbija 2007*, godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2007. godini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2008., str. 79.

Josipa Broza. Odnosno: "Kad čovek sve sabere, vidi da je imao pravo Rade Konstantinović kada je rekao da smo sa **Titom** dosegli sam **zenit** naše svetske istorije i našega učešća u svetu, a da je potom usledio, barem u Srbiji, jedan **kriminalni** ćosićevski projekat, sa kojim je izašao na videlo **truli** koren srpske kulture, i mi sada živimo u jednoj pustoj zemlji, na kojoj nema nigde ni travke", kategoričan je saradnik Beogradskog kruga, Nenad Prokić. (2005, bold M. R.) Brozova politička uloga u tom periodu južnoslovenskog zajedništva, ima, dakle, biti razmatrana "sa **uvažavanjem** koje ima i **toplinu** i meru (...), bez dovođenja u pitanje celine uloge i doprinosa Titove ličnosti ugledu i uzletima zemlje tokom više decenija", upozorava član Foruma za međunarodne odnose, Milivoje Maksić. (2001, 127, bold M. R.) Ti uzleti nam, podvlači isti autor "danas ponekad izgledaju kao nestvarni **san** (...) To razdoblje, ostavivši **duboke** tragove i u dometima zemlje i u svesti ljudi, i u načinu na koji smo doživljavani u svetu, tek očekuje tako neophodnu, duboku i svestranu naučnu analizu. (...) Ali je već sada sigurno da taj deo naše istorije nema ničeg dodirnog, ni u filozofiji, ni u viziji, ni u etici iz koje je izrastala ideologija, ni u ideologiji iz koje se rađala politika, ni u ponašanju niti u poimanju sveta, sa shvatanjima, sistemom i praksom koji danas dominiraju u našoj i pojedinim drugim državama proisteklim iz SFRJ", podvlači Maksić. (*Ibid*, 128, bold M. R.) Neki aspekti Brozove kompleksne državničke filozofije zaslužuju, smatra se, da budu i posebno istaknuti: "Svojom osnovnom orijentacijom na **nesvrstanost** u međunarodnim odnosima, prihvaćenom pre više od trideset godina, SFRJ je uspešno procenila svestrane **prednosti** koje joj ona pruža. Polazeći od svog međunarodnog položaja na Balkanu, Evropi i u svetu, stupnja postojeće

međuzavisnosti i institucionalizacije međunarodnih odnosa, kao i prirode i strukture zajednice država, opcija u prilog nesvrstanosti u vreme hladnog rata spada nesumnjivo među **najznačajnija** dostignuća titovskog perioda razvoja SFRJ”, apostrofira Maksić. (*Ibid*, 14, bold M. R.) Takav (Brozov, samoupravni) socijalizam, bio je, naglašava se, “*sporan samo u jednoj tački, a to je politički monizam, dakle, nedostatak političke slobode pojedinca da se izjasni za neku drugu političku opciju. Zbog toga je on i doživio slom.*” (Prpa, 2008, bold M. R.)¹² Evo sa koliko preporučene topline i mere je kraj komunističkog razdoblja na zapadno-balkanskim prostorima, nagovešten Brozovom smrću, interpretatorski dočekao već pomenuti korifej “druge Srbije”, Radomir Konstantinović: “*Video sam sinoć u autobusu, vraćajući se kući, čoveka koji plače i ne krije svoje suze. Znao sam da je umro Tito: on nas je naučio da ništa ne krijemo. Za njim čovek plače bez stida. Sa njim, čovek je na samom vrelu otvorene jednostavnosti. (...) Ta je otvorenost, tako veličanstveno otelotvorena u onome čoveku, sinoć, u autobusu, koji plače i ne krije svoje suze, i koga sad pozdravljam: plači samo, čoveče, svaka tvoja suza je dragocena kap u sjaju slobode, sve veće, za tebe samoga: za Tita. Plači i gledaj nas. Mi te gledamo. Mi se vidimo: mi smo zajedno.*”¹³ Zbog svega napred

12 Uporediti, takođe i prilog saradnika *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Božidara Jakšića, za televizijski serijal o Brozovom dobu pod naslovom *Crveno i crno*, nastao u produkciji Radio-Televizije Srbije. Serijal je prvi put emitovan 2000., a repriziran 2007/2008. godine na prvom kanalu RTS-a.

13 Cf. www.hereticus.org/rubrike/arhiva/2005-1/dosije-pisci-o-titu. S podjednakom toplinom i “merom” Konstantinović se o Brozovoj ličnosti izjašnjavao i za njegovog života: “Bravari, filozofi, seljaci, kućne pomoćnice, osećaju njegov glas kao svoj, to i jeste njihov glas. Kad govori on, maršal Josip Broz Tito, kućna pomoćnica sa krpom u ruci uzdiže se do maršalskih visina; kad ne nalazi reč iz prve, ili mu pogled izgubi rečenicu na hartiji, ili kad ovlaži prst da okrene drugi list (pa svi strepimo, priznajmo to, hoće li uspeti taj list da okrene), i tu, u

rečenog, u velikoj su zabludi svi koji "bilo kao salon-ski, bilo kao ulični tzv. **antikomunisti**, stavljaju svojim **primitivnim** sloganima prethodnu i ovu Jugoslaviju u isti koš. **Prostaštvom** koje odbacuje istorijske činjenice i računa sa niskim instinktima, ne može se graditi ni poverenje u zemlji i u svetu, a još manje istorija i građansko demokratsko društvo", upozoravao je Miliivoje Maksić. (2001,114-5, bold M. R.) Jer, kategoričan je njegov saborac iz iste nevladine organizacije, "naša nesreća odavno više ne izvire iz tobožnjeg kontinuiteta sa poraženim komunizmom, nego iz stvarnog kontinuiteta sa nesavladanim Miloševićevim militantnim nacionalizmom." (Tepavac, 2002) Najzad, razjašnjava saradnica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Olga Popović Obradović, "osvajanje vlasti od strane Miloševića simbolisalo je pobedu etničkog nacionalizma, pred kojim je izbrisan i poslednji trag podele na komunizam i antikomunizam. To je, dakle, lažan sukob, to je fikcija koja treba da zamaskira odgovornost za gotovo euforično pristajanje uz velikodržavni program, sa komunističkim ili antikomunističkim predznakom, svejedno." (Popović Obradović, 2002) Uostalom, antikomunizam, kao takav, nije ništa drugo do "**mrzilački** grč inteligencije, proizvođač alibija i grandiozni generator socijalne **neodgovornosti**", mišljenja je Drinka Gojković, direktorka Dokumentacionog centra "Ratovi 1991- 1995".¹⁴;

● Nekadašnja SFRJ se *raspala*, to jest nestala kao državni entitet s geografske karte sveta delovanjem *isključivo* unutrašnjih aktera, u prvom redu političkim aktima *srpskog* naroda, odnosno njegovih političkih i

takvim pauzama on dobija, prodire još dublje u one za koje i iz kojih govori." (Cf. "Titova misao", u: *Treći program*, 45/80.)

14 Prema: Kuljić, 2004, bold M. R.

intelektualnih elita, nespremnih, kako se tvrdi, da se suoče sa izazovima decentralizacije i demokratske transformacije jedne složene državne tvorevine kakva je bila II Jugoslavija. Na naloge novog vremena Srbija je odgovorila "na jedan regresivan način: **razbijanjem Jugoslavije, ratom, našom dubokom društvenom regresijom, našim isključivanjem iz sveta sa svim tragičnim i teško popravljivim posledicama**", ističe Latinka Perović. (2001, 137, bold M. R.) Dakle, "smrt Jugoslavije je, ipak, slučaj **samoubistva**. (...) To što drugi samoubici nisu efikasno pritekli u pomoć i presekli konopac kojim se vešao, već su unezvereno tapkali oko njega, ne menja fundamentalnu činjenicu da se sam obesio. Druge interpretacije spadaju u domen **teorija zavere**, toliko omiljenih na našim prostorima", kategoričan je član Foruma za međunarodne odnose, Živorad Kovačević. (2007, bold M. R.) Jer, podseća Milivoje Maksić, tek, "posle **dugog** nastojanja Evropske zajednice, čitave Evrope i SAD da Jugoslavija opstane kao državna celina u tadašnjim granicama, menjajući odnose unutrašnjih, nastojanja koje je trajalo duže nego što se na našim prostorima tome težilo, međunarodna zajednica je tu novu realnost – pet država, prihvatila i ugradila u redefinisane strateške interese na Balkanu." (Maksić, 2001, 46, bold M. R.) Neučestvovanjem u drami njenog raspadanja ni na koji način izuzev kao nevoljni i nemoćni, a inače *dobronamerni* posmatrači, i sami teško oštećeni njenim posledicama (prinudjenost da prihvate desetine hiljada izbeglica sa ex-jugoslovenskih prostora, izdvajanje ogromnih finansijskih sredstava na ime donacija za njihov post-ratni oporavak,...) eksterni faktori ex-jugoslovenske propasti su, naglašava se, lišeni moralne i krivične odgovornosti za njene posledice: "**Ništa** ja ne zameram Evropi, ja sam poslednja koja bi krivicu tražila u bilo kom drugom osim u ovome

ovde..." (Perović, 2008, bold M. R.) A određene greške i nesnalaženja Evrope i SAD u tretiranju jugoslovenske krize, ako ih je u docnijim njenim fazama i bilo, "u najvećoj meri (su) bile uzrokovane neočekivanim stepenom iracionalnosti Miloševićevog režima, uz pristajanje na to mnogih domaćih političkih snaga i njihovu spremnost da bez obzira na cenu, potcenjuju tekuće megatrendove i krše elementarne norme međunarodnog ponašanja", precizira član Centra za strategijske studije, Vladimir Vekarić. (2001) Otud: "Zašto nas Zapad ne voli? Glupo pitanje! Etički potpuno bez osnova! Ja pitam zašto bi Zapad morao da nas voli? Zašto? Čime smo mi to zaslužili posle prvog i drugog svetskog rata da nas Zapad, u svakoj situaciji i pri svakoj našoj gluposti, voli? Ja kažem: ako me neko ne voli, onda ću pitati samoga sebe šta sam to pogrešio pa me ne voli? To je etika i to je logika! Šta smo pogrešili pa nas Zapad ne voli?", pita se u skladu sa svojim preporukama, član Beogradskog kruga, Gojko Nikoliš. (2002, 44, bold M. R.) Drugim rečima, "moramo se osloboditi **deformisanih i primitivnih** predstava o današnjem svetu. Svet se ne deli na one koji mrze Srbe i one koji su im naklonjeni iz ideoloških, istorijskih i drugih razloga", upozorava Evropski pokret u Srbiji.¹⁵ Nije, stoga "danas Srbija iznenada suočena sa neprincipijelnom zaverom čitavog sveta protiv nje i njenog pokušaja da se konstituiše u nacionalnu zajednicu, već je upravo ovaj **anahroni, tribalni, balkanski** način konstituisanja zajednice zavera protiv demokratskih načela na kojima počiva veliki deo savremenog sveta. Zato svet nas ne može da razume", razjašnjava član Beogradskog kruga, Milorad Belančić. (2002, 181, bold M. R.) Retke značajnije primedbe na ponašanje "sveta" u ex-jugoslovenskoj krizi, imaju

15 Cf. "Jugoslavija na kraju veka: kojim putem u Evropu i svet", saopštenje za javnost, 25. novembar 1999. godine, bold M. R.

se iscrpeti u sporadičnom i naglašeno moderiranom ukazivanju na povremenu neadekvatnost sredstava koje je upotrebljavao ciljevima koje je proklamovao, a čija politička i moralna besprekornost se ničim ne sme dovesti u pitanje.¹⁶;

● Svaki pokušaj tumačenja uloge međunarodne zajednice u *ex-jugoslovenskoj* drami u drugačijem ključu, kako je već utvrđeno, izraz je privrženosti *konspirološkim* ("teorije zavere") viđenjima iste i kao takav, precizira se, predstavlja individualnu ekspresiju kolektivne srpske sklonosti *paranoji* i *samosažaljenju*, koji onemogućavaju obavezno suočavanje Srba s nedavnom prošlošću, preuzimanje odgovornosti za njen ratni ishod i kolektivno pokajanje pred žrtvama. "*Ja mislim da smo mi jedno prošireno odeljenje psihijatrije*", reći će aktivista *Beogradskog kruga* i saradnik *Hel-sinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Ratko Božović. (2005, bold M. R.) A članica *Socijaldemokratskog kluba*, Zagorka Golubović, zaključujući raspravu na temu "Da li smo odlepili?", održanu u beogradskom Domu omladine oktobra 1999. godine, prema navodima izveštača, ističe da "*narod boluju od masovne paranoje i šizofrenije, pa je neophodno što hitnije započeti lečenje, jer će uskoro i oni zdravi postati bolesni.*"¹⁷ Jer, "*ona (međunarodna zajednica, M. R.) jeste protivnik srpske politike koja se vodi poslednjih 10 godina, ali to se*", po mišljenju predsednice *Centra za antiratnu akciju*, "*doživljava i prikazuje kao da je ona protivnik čitavog naroda.*" (Pešić, 1999) Preciznije uzev: "*svaka odgovornost prevaljuje se na nekog drugog, na više sile, sudbinu i strance. O tome svedoče rečenice i izrazi koje*

16 Cf. Dimitrijević & Pejić, 2000., te Dereta & Hyatt, 1999.

17 Cf. "Narod zreo za lečenje", www.p071.ezboard.com/Narod-zreo-za-lecenje/fbalkansfrm62.showmessage?topic/D=11.topic, bold M. R.)

još uvek slušamo. Isprva nam se 'dogodio narod' (kao nešto van nas samih) a kasnije nas je uvek spolja i odozgo nešto snalazilo: 'oni' su nam 'radili' strašne stvari. Naravno, ako je nešto bilo suđeno, niko tu nije mogao ništa da učini ni u prilog ni na uštrb. Usud. Smutno vreme. **Zavera**", lapidaran je u svom interpretatorskom izrazu direktor Beogradskog centra za ljudska prava, Vojin Dimitrijević. (2006, bold M. R.) Taj, antropološki verifikovan, konspirološki mentalni kod srpskog naroda, saradnik *Foruma za međunarodne odnose*, Aleksandar Nenadović, rekonstruiše na sledeći način: "Umesto obećane demokratije, veće pravde i bolje zarade, hranićemo svoje veliko srce zrnevljem istorijske veličine; pre ili kasnije, istina o nama probiće blokade i opametiti svet koji nas ne razume i potcenjuje. Još gore: gura nam klipove u točkove, kujući svakojake zavere preko nemačkog bloka, Vatikana, Vašingtona, islamskog fundamentalizma i drugih mračnih sila." (Nenadović, 2002, 102);

● Umesto pristajanja uz zavereničke "teorije", trebalo bi, preporučuju pripadnici "druge Srbije", "pomiriti se s činjenicom da u ovim strašnim događajima nema nikakve metafizike, da su stvari **prizemne** da prizemnije ne mogu biti i da je naše kolektivno zamažavanje **petparačkim** idejama o'novom svetskom porretku' koji je baš nas odabrao za žrtveno jagnje, višestruko opasno", opominje Mirjana Miočinović. (2002, 175, bold M. R.) A u kom smislu je opasno, razjašnjava predsednica *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*: "Laž koju širi najveći broj medija deformiše društvo koje živi u dubokoj zabludi i konfuziji. Promovisanjem **samosažaljenja** i osjećanja stalne **ugroženosti** zbog navodne svjetske konspiracije protiv Srba, sprečava se

bilo kakvo osjećanje odgovornosti i kajanja." (Biserko, 2005, bold M. R.) U tom ključu jedna od najagilnijih aktivistkinja lokalnog nevladinog "sektora" tumači i najtraumatičniju stranicu skorije srpske istorije - genocid nad Srbima, izvršen tokom II svetskog rata na prostorima tzv. Nezavisne Države Hrvatske: "**Olakim kvalifikovanjem ratnih zločina nad Srbima terminom 'genocid', na delu je pokušaj relativizacije** (srpskih zločina u potonjim ratovima, M. R.), koji je veoma uzeo maha, uglavnom strateški osmišljen i promovisan od strane beogradske elite." (Biserko, 2005a, bold M. R.) Utoliko je i najznačajniji geografski topos i simbol tog stradanja za Sonju Biserko tek: "**srpski mit o Jasenovcu i sledstveno tome, genocidnosti hrvatskoga naroda**". (2003, bold M. R.)¹⁸ Analitički tim nevladine organizacije kojom Biserko predsedava se, uz to,

18 U istom duhu je intonirana i reakcija hrvatske podružnice ove nevladine organizacije na Deklaraciju Konferencije o Jasenovcu, održane 31. maja 2007. godine u Banja Luci, kojom su učesnici iste od Saveta ministara BiH i vladâ Srbije i Republike Srpske tražile pokretanje tužbe protiv Hrvatske pred MSP u Hagu za genocid nad Srbima, Jevrejima i Romima, počinjen u tom logoru u vreme NDH. Deklaracijom je zahtevano i da time bude uslovljen ulazak Hrvatske u Evropsku uniju. *Hrvatski helsinški odbor* je na to oštro reagovao najavljujući tužbu Savetu Evrope zbog "*pokušaja revizije istorije*". (Prema: *Dnevnik RTS-a* 2. juni 2007., kurziv M. R.) Shodno ovakvom svom načelnom stanovištu, *Odbor* je godinu dana docnije osudio zabranu koncerta hrvatskog izvođača pop-muzike M. Perkovića Tompsona, i izvan regiona prepoznatljivog po svom "poetskom" glorifikovanju ustaškog pokreta i njegovih zlodela. Naime, na najavu otkazivanja tog koncerta, koje je zahtevao predsednik Republike Hrvatske, *HHO* je reagovao saopštenjem u kojem, između ostaloga, stoji: "Držimo *neprimerenim* da bilo koji javni službenik, a ponajmanje predsednik Republike, vrši pritisak na privatne firme i zakonski dozvoljena okupljanja, bez obzira na povod." (Cf. www.naslovi.net/search.php?q=helsin%C5%A1ki+odbor, kurziv M. R.) Ova hrvatska nevladina organizacija je oštro reagovala i na Mesićev govor povodom šezdesetpetogodišnjice od proboja malobrojnih preživelih iz jasenovačkog "logora smrti". Ivo Banac, predsednik *HHO*-a je tim povodom izjavio da je govor hrvatskog zvaničnika bio ispod nivoa predsednika države i da Mesić već tri godine "relativizira zločine komunističkoga režima i stvara alibi za Titovu diktaturu." (Prema: www.naslovi.net/search.php?q=helsin%C5%A1ki+odbor)

u jednom od svojih godišnjih izveštaja "o stanju ljudskih prava u Srbiji", podrugljivo osvrće na to što je glavna zamerka tadašnjeg direktora beogradskog Zavoda za udžbenike R. Ljušića, za korišćenje neodobrenim istorijskim priručnicima o II svetskom ratu, bila "*nepominjanje Jasenovca i stradanja srpskog naroda u ovom periodu.*"¹⁹ Na internet portalu ove organizacije, u onom njegovom delu čiji sadržaj je dostupan samo na engleskom jeziku, o memorijalnom centru u ovom hrvatskom mestu se govori kao o obeležju podignutom "*u znak sećanja na žrtve Drugog svetskog rata*" ("*in memory of victims of **Second World War***" - bold M. R.).²⁰ Na sličan način srpske žrtve iz tog vremena tretira i Janja Beč Nojman, saradnica iste nevladine organizacije, inače inženjerka tehnologije, u ovdašnjoj javnosti predstavljena kao ekspert za pitanja genocida. U okviru seminara "Ratni zločini, genocid i sećanje", koji Nojmanova vodi izučava se, prema njenim rečima "*genocid u Ruandi, Bosni i Hercegovini, turski genocid nad Jermenima, autogenocid u Kambodži*". Zašto na ovom spisku nema genocida nad Srbima, počinjenog u zloglasnom Jasenovcu, ista obrazlaže na sledeći način: "*Nas u svetu ne gledaju kao žrtve Jasenovca, kao što mi sebe vidimo, nego nas gledaju kao 'majstore smrti'. Sviđalo se to nama ili ne.*"²¹ Nojmanovoj kao skrupuloznom "ekspertu" se to, očigledno, "sviđa", pa

19 Cf. *Ljudska prava – talac društvene regresije*, godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2005. godini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006., str. 273.

20 Na istom mestu, u rečenici koja sledi navedenoj, znatno iscrpnije i sa više "preciznosti" se izveštava o Ovcari kao "nekadašnjem koncentracionom logoru koji su držali četnici tokom 1991." ("*former concentration camp held by Chetniks during 1991.*") Cf. www.humanrightsohls.org/pocetni.php?modul=text_view&idtekst=264&jezik=en.

21 Cf. Beč Nojman, 2008

stoga percepcija o kojoj je reč biva učvršćena i njenim javnim delovanjem. I Stjepan Gredelj u svojim radovima, o ideologiji koja je inspirisala tadašnja zlodela nad Srbima, govori samo na *jednom* mestu i to u *fusnoti*, u kojoj se sa svega *nekoliko*, u *zagradu* smeštenih reči, osvrće na *"ilegalni ultranacionalistički ustaški pokret."* (Gredelj, 2000, 200) O srpskim žrtvama iz tog razdoblja novije zapadno-balkanske istorije, ima biti ekstenzivnije govoreno isključivo u smislu vešto iskorišćenog manipulativnog potencijala njihove (re)aktualizacije, do koje je, kako se tvrdi, došlo na srpskoj javnoj sceni početkom devedesetih godina proteklog veka: *"Istoričari su objašnjavali šta se desilo, kazujući 'pravu istinu' o događajima koji su do tada bili 'skriveni i prećutkivani'; psihoanalitičari su objašnjavali zašto se, zahvaljujući karakternim svojstvima pojedinih naroda – moralo desiti to što se već desilo; pesnici su dodali po neku pesmu o stradanju svog ionako nebeskog naroda i – atmosfera mržnje koja će postati način života – bila je stvorena"*, zaključuje aktivistkinja Beogradskog kruga, Milena Davidović. (2002, 239, bold M. R.) I neizmerne srpske žrtve iz nešto daljeg perioda novije zapadno-balkanske istorije - razdoblja I svetskog rata, bivaju sagledane iz istovetene interpretatorske vizure – kao motivacioni generatori srpskog nacionalizma i njime pokrenutih ratova s kraja minulog veka.²² A jedna od znamenitijih ličnosti tog perioda regionalne istorije, bosanski Srbin Gavrilo Princip, je *"terorista koji je pucao u trudnu ženu"* (B. Srbljanović - *Centar za modernu politiku*), a čije ime,

22 Uporediti izlaganje saradnice Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Olge Manojlović Pintar, u emisiji RTV B92 "Uvećanje", emitovanoj 10. novembra 2008. godine povodom 90-ogodišnjice okončanja I svetskog rata.

konsternirana je i ogorčena ova aktivistkinja lokalnog "trećeg sektora", i danas nosi jedna od centralnih beogradskih ulica²³;

● Srpski nacionalizam je, dakle, *autohtoni* i za raspad II Jugoslavije *najznačajniji* nacionalistički pokret na njenim prostorima: "*Umesto težnji da se nađe nacionalni i etnički sklad u višenacionalnoj državi na temelju ravnopravnosti i prirodne upućenosti jednih na druge, čime je svojevremeno i savladano mračnjaštvo bratoubilačkog rata, dobili smo politiku koja u suštini favorizuje jednu naciju na račun svih drugih i koja teži majorizaciji i ostvarivanju raznih vrsta premoći i prednosti*", primećuje Milivoje Maksić. (2001, 110, bold M. R.) Nacionalizmi drugih *ex-jugoslovenskih* naroda, ukoliko uopšte dospeju u fokus interpretatorske pažnje, smatraju su *reaktivnim* i bez suštinske odgovornosti za raspad zajedničke države. Svako eventualno nastojanje da se ukaže na mnogo složeniju istorijsku dinamiku međunacionalnih odnosa na prostorima *ex-Jugoslavije* tokom njenog višedecenijskog trajanja, ima biti proskribovano. Ono, smatra se, predstavlja pokušaj relativizacije *apsolutne* srpske odgovornosti za sva konfliktna dešavanja na političkoj sceni nekadašnje zajedničke države, koja su rezultirala njenim raspadom. Arhitekti tog raspada, imaju, dakle, biti traženi *isključivo* u redovima srpskih političkih i intelektualnih elita: "*Pomislamo samo na sve one jurodive slikare, zavičajne pesnike, zloguke proroke, patentirane demistifikatore planetarnih zavera i stručnjake za razobličavanje 'novog svetskog poretka', etnogenetičare i paraistoričare koji korene svoga naroda pronalaze u nedokučivim dubinama praistorije, bivše marksiste koji*

23 Cf. <http://www.pescanik.net>

su utehu zbog propasti svoje ideologije našli u 'slatkoj radosti pripadanja' Naciji, neumorne crtače geopolitičkih karata, žurnaliste i feljtoniste koji su našoj nezreloj čitalačkoj, a pre svega televizijskoj publici ustrajno podastirali jednu **naopako** postavljenu sliku istorije i sveta", podseća član Beogradskog kruga, Aljoša Mimica.²⁴ Kratko rečeno: "Intelektualna elita, ili bar dobar deo nje, podlegao je konzervativnoj, retrogradnoj ideologiji, i počeo na razne načine, kroz medije, savetovanjima, mitinzima, da rasejava kriterijume iz fonda jedne patrijarhalno-autoritarne, podgrejane **guslarske** svesti", precizira Mimičin saborac, Sreten Vujović. (2002, 375, bold M. R.) Reč je, pojašnjava "probranim" terminima aktivistkinja istog udruženja, Svetlana Knjazeva Adamović, o "**baljezganju** raznih crnčevića, enrika, milića, kapora i ostalog neodgovornog **šljama**, koji godinama uči svoj **poluobrazovani** narod mržnji, preziru i ksenofobiji, nadmenosti i primitivnom, neautentičnom pozivanju na tradiciju, inatu u korist vlastite štete, itd." (2002, 241, bold M. R.) Zdrav razum se tada, smatra Vojin Dimitrijević, vrlo loše kotirao: "Scenu su zapremili **mitomani**, demagozi, **psihopati**, bigoti i drugi borci **Iracionalnog**, a u ime nauke – u stvari nezdravog razuma - raspisali su se i raspričali **hohštapleri**, **neznalice** i **tajni i javni policajci**. Tako je stvorena vrlo otporna '**metafizika ludaka**'. "(Dimitrijević, 2006, bold M. R.);

24 Cf. Mimica, A., "Predgovor" za: *Intelektualci i rat*, objavljeno u: *Druška Srbija*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., str. 214. bold M. R. "Insajderskim" stavovima iz ovog zbornika, čiji je Mimica jedan od urednika, u zapadnoj javnosti je tokom ratnih devedesetih potkrepljivana doktrina o etničkom čišćenju kao suštini srpske nacionalne ideologije i matrici političke prakse srpskog naroda, odnosno njegovih političkih elita, kroz više proteklih vekova. (Cf. Dragojević, 1993)

● Povlašćeno mesto u galeriji kreatora te "metafizike ludaka" zauzimaju autori "zloglasnog Memoranduma SANU" (S.Gredelj), tog **"manifesta srpskog nacionalizma, koji je podstakao i opravdavao planove 'Velike Srbije' i time stvarao nacionalne netrpeljivosti među narodima bivše Jugoslavije,"** mišljenja je saradnik Beogradskog kruga, Miladin Životić. (2002, 344, bold M. R.) Drugim rečima, "sve što je do tada bilo tabu jugoslovenske zajednice (na prvom mestu nacionalizam kao najizvesniji činilac njenoga raspada) postalo je poželjan stav, sve što je sprečavano i vaspitanjem i propagandom i nasiljem, da bi se očuvala zajednica čiji raspad po nacionalnim linijama nije mogao da se izvrši bez mnogo većeg nasilja, postalo je 'vizija'. I kao što je 'vizionarstvo' Memoranduma eufemizam za 'nacionalni program', tako su 'demokratija', 'prosperitet' i 'sloboda' eufemizmi za 'etnos', 'teritoriju' i 'etničku državu'", ističe Olivera Milosavljević. (2000, 3) Tim putem zločin je, tvrdi se, "već unapred bio upisan u nove, pomodne trendove srpske svesti. Bio je upisan vrlo promišljeno: prvo moralna verifikacija – Akademija, Udruženje pisaca, slobodni strelci. Pa tek onda dolazi preduzimač i egzekutor i njegov čuveni poklič - Na zadatak! A zadatak je bio, zna se: **šajkače, kokarde i kame**", bez dilema je član Beogradskog kruga, Bogdan Bogdanović. (2001, 232) Jer, "ne može se **tiranin** objasniti samo svojim patološkim karakterisikama. To se ne događa po prvi put u istoriji, obično se to tako tumači kad padnu diktatori, ali **diktatori** izražavaju stanje duha, izražavaju široke koalicije moćnih institucija, moćnih pojedinaca, savez elita i, razume se, podrazumevaju program. To je bio velikosrpski program, koji je prvo išao za **srbizacijom** Jugoslavije, a potom za brutalnim iskrajanjem onog što nama po etničkim, našim zamišljenim

granicama pripada, koje su bile veoma pomerljive – do naših grobova, do poslednjeg živog podanika”, upozorava Latinka Perović, (2001, 137, bold M. R.) Odnosno: “Povratak na predkomunističku antidemokratsku tradiciju tumačio se kao otvoreno pravo Srbije na povratak na 1918. (1941.) godinu, kako bi se sa pozicije pretpostavljenog pobjedničkog istorijskog trijumfalizma iznova prekrajala i prekrojila druga Jugoslavija (bilo sa hegemonim položajem Srbije u njoj ili etnički homogenim teritorijama izvan nje), budući da su tada napravljene **navodno** velike greške njene ondašnje nacionalno-političke elite, koje valja sada ispravljati”, razabira Slobodan Inić. (2002, 41, kurziv M. R.) Utoliko je i srpski narod u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini “bio neizbežni elemenat projekta nove srpske države. DB MUP-a Srbije i JNA ih je naoružao i obučio za pobunu **pre** bilo kakvih hrvatskih ili bosanskih pokušaja da se otcepe od Jugoslavije”, ekskluzivna su saznanja S. Biserko. (2005, bold M. R.) Bilo je to, precizira se, vreme “kada je **agresivnost** jedne sulude politike dovela do **kolektivnog ludila** jednog nesrećnog naroda kome su se mitovi i opsene mogli cinično podmetati kao nebeski putokazi, koji su moralno i mentalno oštetili duhovno biće naroda i odvojili ga od sveta i vremena.” (Tepavac, 2001, 113) Preciznije govoreći “svrstani u razne paramilitarne **falange** i odrede, preko noći novačene bivše navijačke **horde** i **palanački lumpeni** su bodro krenuli u posvemašnje pustošenje i zločinački pandemonijum uspostavljanja ‘večnog mira’ – ugašenih ognjišta i svežih grobova.” (Gredelj, 2000, 207) Ili, rečima saradnika Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Teofila Pančića, “na ovim prostorima’ od kraja osamdesetih u lokalnim staklenicama je odgajena imponantna masa zapuštenih ljudskih bića koja bismo mogli nazvati

đubre-čovjek (...) Nije šala, uopšte – đubre-čovjek je finalni produkt jednog sistematskog raščovečenja, dakle, pravi Junak Našeg Doba." (Pančić, 2000, bold M. R.) Formula 'Srbija je dobijala ratove a gubila u miru' podsticala je, smatra se, među tim "zapuštenim ljudskim bićima", spremnost na rat koji konačno neće biti uzaludan. "Skoro da je ova trivijalna martirološka formula nacionalnog sećanja postala ortodoksija. Njoj nasuprot, osnova poluvekovnog mira bila je nadnacionalna **izbalansirana** martirologija NOB-e. Partizanština kao verzija solunaštva, posredovala je nadnacionalnu trpeljivost, a harizmatizacija **nacionalno uravnotežene** NOB-e osmišljavala je **bratstvo-jedinstvo**", priseća se s nostalgijom saradnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Todor Kuljić. (2006, bold M. R.);

● Odlučno poreknuta naraciji o međunacionalnim odnosima na prostorima ex-Jugoslavije, istorijsko-dinamička dimenzija se ima interpretativno oduzeti i međuetničkim ratovima u kojima je ista kao država skončavala. Izdvajanjem nekoliko tačaka u vremenu njihovog višegodišnjeg trajanja, tačaka u kojima se i začinje i okončava interpretatorska pažnja, složena dinamika mnoštva, pa i brojnih zločinačkih ratnih akata svih zaraćenih strana, interpretativno se redukuje na prost zbir srpskih ratnih zločina, koji se predstavljaju u kontinuiranom nizu, uvek kao inicijalni i samosvrhoviti akti srpskog agresora na međunarodno priznate države Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. U najkraćem, "to što smo mi radili toj drugoj državi, Bosni, to je katastrofa. BiH je tada već bila međunarodno priznata država", opominje Vesna Pešić. (2005) Na delu je bila, precizira Stjepan Gredelj "**pljačka** teritorija i bogatstva drugih, susednih država! Samo što to nije više samo 'delovanje protiv svoga naroda', to je i javno pri-

znato delovanje 'protiv drugih naroda', dakle, **državni terorizam**, jer istovremeno 'u ratu se nije učestvovalo'. A za to delo je nadležan legitimno uspostavljeni sudski organ UN, čijim je članom postala i ova država, svojim izborom." (Gredelj, 2001, 255, bold M. R.) Jer, ako pažljivije pogledamo unazad, "istorija poslednje decenije prošlog veka za nas je jednostavno **istorija zločina**. Čak ne istorija ratova, jer su se ti ratovi u stvari gotovo **isključivo** sastojali od nasilja 'naših' naoružanih profesionalaca nad civilima", otkriva aktivista Centra za antiratnu akciju, Srđa Popović. (2003, bold M. R.) Zločini ostalih aktera ex-jugoslovenske drame, ukoliko nisu predmet interpretatorskog tabua, ili, kao u Popovićevom slučaju, u doslovnom smislu poreknuti, smatraju se *reaktivnim* i *odbrambenim* i kao takvi, tvrdi se, ne podležu krivičnim i moralnim sankcijama istih razmera, niti su vredni ozbiljnije interpretatorske pažnje, bar ne pažnje srpskih interpretatora i moralnih valorizatora nedavne ratne prošlosti južnoslovenskih naroda. Naime, "tu se sada mešaju neki intelektualci koji su nekakvi 'polutani' i koji pokušavaju da zamrse stvar sa Zakonom (o saradnji s Haškim tribunalom, M. R.), pa stalno pričaju priče **u šreh**, u korist ili protiv pomirenja, izvinjenja, Vilija Branta i klečanja, pa onda se ide još više u šreh s pričama tipa 'svi su patili', 'svi su činili zločine' što je čista **banalnost**, jer je to opšte mesto", decidna je Vesna Pešić. "Ma, ne zanima me to, (...) interesuje me zakonska i pravna pravda za Srebrenicu i druge (srpske) zločine, a ne istorijska i moralna **naklapanja**." (Pešić, 2002, bold M. R.) Političku odgovornost i za zločine nad Srbima, ako ih je tu i tamo i bilo, treba, precizira se, da preuzme srpski narod kao njihova žrtva, odnosno njegova nekadašnja politička elita, koja je svojim pro-ratnim političkim aktima pri-

nudila ostale narode *ex*-Jugoslavije da pribegnu svim sredstvima odbrane, pa i zločinačkim. Velikosrpski nacionalizam *"to treba jednom već reći, nije izvukao istorijske pouke iz prošlosti, i danas svojom politikom doprinosi fizičkoj likvidaciji rubnih Srba u rasijanju. (...) Treba konačno reći i to ko zapravo, isporučuje Srbe na klanicu. Znamo ko ih ubija i koga oni ubijaju, no, treba znati ko ih gura tamo da budu ubijeni!"*, zahtevao je Slobodan Inić. (2002a, 207) Dakle: **"Srbija je, faktički, očistila Hrvatsku od Srba."** (Tepavac, 2001, bold M. R.) U tom smislu, *"insistiranje srpskih vlasti da se radi o najvećem etničkom čišćenju u funkciji je negiranja legitimnosti vojne operacije 'Oluja' i, shodno tome, izjednačavanja odgovornosti za rat."*²⁵ A legitimnost "Oluje" proističe iz činjenice da je Republika Srpska Krajina bila *"samo ružna mrlja na geografskoj karti Hrvatske iz prošle decenije"*, slikovita je aktivistkinja *Žena u crnom*, Tamara Kaliterna. (2001, 209, bold M. R.) Utoliko je i relativizacija hrvatskih zločina počinjenih tokom "Oluje" ne samo poželjna i dobrodošla, već i ovom delu srpskog "trećeg sektora" naložena interpretativna strategema. Odnosno, *"podsećamo da je za utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima (tokom ove vojne akcije, M. R.) potrebno utvrditi činjenice o ratnim zločinima pre, tokom i posle 'Oluje'. To je jedini način da se zadovolji pravda i obezbede garancije da se zločini ne ponove."*²⁶ Uostalom, *"neki generali iz*

25 *Sigurnost građana u nedovršenoj državi*, godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2000. godini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001., str.15., bold M. R. Hrvatska podružnica ove nevladine organizacije je lansirala podatak o "samo" 700 Srba stradalih početkom devedesetih u hrvatskoj vojnoj akciji "Oluja", što je višestruko manje od broja kojim raspolažu nezavisni izvori.

26 Uporediti saopštenje nekoliko nevladinih organizacija iz ove grupacije povodom trinaeste godišnjice od okončanja ove vojne akcije, www.pescanik.net/content/view/1797/64, bold M. R.

Beograda već su bili u Krajini da se organizira povlačenje stanovništva i vojske, prije svega mislim na onaj dio oko Knina, tako da su Srbi izašli iz Krajine **prije** nego je hrvatska vojna operacija i počela", saznanje je Sonje Biserko (2001, bold M. R.)²⁷ I prema onim malo-brojnima Srbima koji su ostali da žive na područjima ex-Jugoslavije s kojih je veći deo njihovih sunarodnika etnički "počišćen", pripadnici "druge Srbije" izražavaju jednaku meru interpretatorske solidarnosti i empatije: "Evo, ta priča oko Kosova i struje. Pa, aman zaman ljudi, ako ne plaćaš nešto, ne možeš da ga koristiš. **O čemu se ovde radi?** Ja kad ne bih plaćao struju, meni bi je presekli, ne bi to bio politički problem, nego sasvim ekonomski, običan problem", upozoravao je Stjepan Gredelj.²⁸;

● Činjenica sporadičnog zločinstva i ne-srpskih aktera proteklih ratova, naglašava se, ne menje ništa bitno na moralnoj *besprekornosti* njihove pobede u nastojanjima na realizaciji svojih političkih aspiracija, koje su, apodiktički se dodaje, bile sasvim u skla-

27 Posredstvom tadašnjeg američkog ambasadora u Zagrebu, Pitera Galbrajta ova aktivistkinja lokalnog nevladinog "sektora" je dostavila Tuđmanovim vlastima anketne listiće srpskih izbeglica iz Krajine sa ličnim podacima anketiranih, iako je ovima bila obećana potpuna tajnost ankete koju ju Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji sproveo među njima. Podaci sa ovih listića su poslužili kao osnova za pokretanje krivičnih postupaka protiv više hiljada izbeglih Srba "za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti", kao i za suspenziju niza njihovih imovinskih prava na području Hrvatske. Taj čudovišni akt je, inače, izveden pod plaštom akcije *Hoću kući!*, kojom je ova nevladina organizacija, navodno, podržavala i pomagala povratak srpskih prognanika s hrvatskih područja u njihove domove. Na petu godišnjicu smrti Franje Tuđmana, glavnog arhitekta "Oluje" i nekadašnjeg predsednika Republike Hrvatske, jedno od najsnažnijih medijskih uporišta ovog dela srpskog "trećeg sektora", beogradski dnevnik *Danas*, je objavio opširan i najvećim delom afirmativan tekst.

28 Prema: [http:// www.pescanik.net](http://www.pescanik.net), bold M. R.)

du s dominantnim svetskim procesima.²⁹ Moralnom dimenzijom njihove odbrambeno-ratne običajnosti bi eventualno, odnosno ukoliko žele, mogli (ne i morali!) da se pozabave pripadnici njihovih naroda, inače tokom cele protekle ratne decenije u tom svojstvu nevidljivi, odnosno neprisutni na javnoj sceni novostvorenih južnoslovenskih država. Zašto je tome tako, razjašnjava aktivistkinja *Žena u crnom*, Stanislava Zajović: "*Nama u Srbiji je moralno i ljudski mnogo jednostavnije osuđivati sve zločine počinjene sa srpske strane, nego što je rodbini žrtava srpskih zločina moguće da vide kako se i u **odbrambenim** ratovima mogu činiti zločini i da osude one koji su situaciju **agresije** koristili za etničko čišćenje, pljačku i bogaćenje.*" (Zajović, 2007, bold M. R.) Otud: "*Smatrao sam da je Haški sud opravdan i da ne treba da se poredimo sa BiH ili Hrvatskom po broju onih koji su otišli tamo. Smatrao sam da naši zločinci, koji su činili zločine u ime nas, treba da idu tamo bez obzira koliko ih je. Građani Hrvatske i BiH ne moraju ako neće da pošalju svoje zločince, to je **njihova** stvar... ", decidan je aktivista *Otpora* i član *Lige eksperata*, Čedomir Čupić. (2008, 167, bold M. R.) Legitimnost ovoj specifičnoj interpretativnoj strategiji obezbeđuje Todor Kuljić, podsećajući da je, "*kritikujući ruski nacionalizam, **Lenjin** pisao da se **komunisti bore protiv svoga**, a šovinisti protiv tuđeg nacionalizma*". (Kuljić, 2006, bold M. R.) Dakle, pretenzija na *univerzalnost*, to jest jednakost praktikovanja u svim, u moralnom smislu sličnim situacijama, nije, inovatorski se utvrđuje, *differentia specifica* moralnog stanovišta, ili bar ne moralnog stanovišta uzornog *komu-**

29 "Međutim, i pored vojne nadmoći koju je imala, Srbija nije mogla da savlada otpor ostalih jugoslovenskih naroda, jer se pokazalo da oni imaju moralnu nadmoć i da su njihove težnje u skladu sa dominantnim svetskim procesima." (Biserko, 2005) Dominantne svetske procese u periodu na koji Biserko referira obeležili su, kao što je poznato, intenzivni procesi povezivanja i ujedinjavanja ("globalizacije") sveta.

niste. Ono se, naprotiv, ima iscrpeti u insistiranju na krivičnoj i moralnoj odgovornosti isključivo srpskog ("sopstvenog") naroda³⁰, bez obzira na karakter i razmere sankcija kojima bi on time mogao biti izložen, štaviše, sa svesnom pretenzijom da se i one preostale moguće, a istome još nenametnute, isprovociraju. Jer, "relativizacija i deetnifikacija srebreničke tragedije", upozoravala je zabrinuto Sonja Biserko, "**onemogućila bi plaćanje ratne odštete (...) i pomogla u ostvarivanju strateških ciljeva Beograda da traži teritoriju Republike Srpske u zamenu za Kosovo.**" (Biserko, 2002, bold M. R.)³¹ Naposljetku, precizira Biserko, "genocid se nije desio samo u Srebrenici, jer tamo su bili ljudi iz cele istočne Bosne. Znači, genocid se odnosi na stanovništvo cele istočne Bosne. Osim toga, na početku samog rata u Bosni, od aprila do jula, načinjeni su najveći zločini, proterano gotovo celo muslimansko stanovništvo. Međunarodna zajednica je to tada kvalifikovala kao etničko čišćenje, kako bi izbegla obavezu da interveni-

30 "Baš me briga šta je bilo posle Vijetnamskog rata i šta su to tamo Amerikanci radili. Mi kao građani treba da otkrijemo ili bar da utičemo da se *naši* zločini obeleže i kazne. To je za naše *dobro*. Nalik je onome kada kažu da ima mnogo loših đaka. Ali mene to ne interesuje, mene brine ako je moj sin loš đak. Ima bolesnih ljudi, ali mene najviše pogađa kada je neko moj bolestan. Dakle, mene pogađa kada su se zločini dogodili u moje ime, u mome okruženju i kada se za to nalaze opravdanja", precizira predsednica *Jugoslovenskog komiteta pravnik za ljudska prava*, Biljana Kovačević-Vučo. (2002, kurziv M. R.) Saradnik *Beogradskog kruga*, Mikloš Biro, nudi i stručno utemeljenje ovakvom stanovštu: "Ja sam kao psiholog veliki deo svoje desetogodišnje karijere od '92 do danas, proveo sa žrtvama rata, Srbima. To jesu bile žrtve i te žrtve zahtevaju pravdu, takođe, ali to *nema veze sa našim zločinima*. To su dve *različite* stvari." (Biro, 2003, kurziv M. R.)

31 Ovakve stavove Biserko je zastupala i na skupu održanom na Prinstonском univerzitetu 1-2. aprila 1998. godine, u organizaciji Lihentštajnskog instituta za proučavanje samoopredeljenja, koji deluje pri Školi "Vudro Vilson". Takvi akti Srbije bi, precizirala je Biserko, proizveli haos u srpskom susedstvu, odnosno ponovno iscrtavanje političke karte jugoistočne Evrope, posebno Albanije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Cf. www.princeton.edu/lisd/events/meetings/Summary_Kosovo_98.pdf

še po Konvenciji za sprečavanje genocida," ogorčena je Biserko. (2008) Srpske snage u BiH su, precizira predsjednica *Fonda za humanitarno pravo*, Nataša Kandić, od 1992. do 1995. godine, uz srebrenički, počinile i niz drugih genocida (Prijeđor, Višegrad, Zvornik, ...). Podacima o njima, koje su ovdašnje nevladine organizacije prikupile u proteklih nekoliko godina, biće, najavila je Kandićeva, proširene optužnice Haškog tribunala protiv preostalih, pred ovim sudom optuženih srpskih aktera rata u ovoj nekadašnjoj jugoslovenskoj republici - Radovana Karadžića i Ratka Mladića.³² Utoliko i pokušaj "grupe **nekomunističkih** pravnika da pred jednim drugim, Međunarodnim sudom pravde u Hagu, ospori tužbe Bosne i Hercegovine i Hrvatske za agresiju i genocid, deluje **amoralno**." (Biserko, 2002b, bold M. R.) No, s velikom verovatnoćom se može reći, predviđala je Biljana Kovačević Vučo, da će Bosna i Hercegovina dobiti spor po ovoj tužbi. Naime, "haškom presudom Radislavu Krstiću za Srebrenicu **nesumnjivo** je utvrđeno da je genocid izvršen i vjerujem da će i Srbija i Crna Gora biti proglašene krivima za genocid. Takav stav je rezultat svih okolnosti vezanih za rat, a koje su utvrđene pred Tribunalom, gdje je i povezanost generala Republike Srpske sa vojskom bivše SRJ i jugoslovenskim vrhom."³³ Jer, stvar je u tome "što se genocid ne radi u domaćoj radinosti, genocid vrše države, jer su to veliki poslovi. Tu je potrebna logistika, tu je potrebna organizacija, vreme, ljudi, sredstva, to pojedinci ne mogu da izvedu. To može da se izvede sa-

32 Cf. "Prelistavanje", 31. 7. 2008, www.b92.net

33 Prema: www.superbosna.com, bold M. R. Crna Gora je, istina, "imala argumente za odbranu pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu po tužbi Bosne i Hercegovine za genocid. Podgorica je bila prva žrtva Miloševićeve agresije. Ona je poražena bez rata, 1989. godine i faktički *anektirana*. Nije se pitala sama sa sobom, komanda je bila u Beogradu." (Cf. S. Biserko, "Strah od kazne", www.monitor.cg.yu/arhiva/a_853_05.html, kurziv M. R.)

mo sa resursima jedne države. Samo sa resursima jedne države možete 800 hiljada ljudi da šibnete preko državne granice, kakvi pojedinci. Potrebni su tenkovi, bageri, to je ukopavanje, iskopavanje, treba da se pale ta sela, treba da se baci onih 2 miliona granata na Sarajevo, to je posao jedan. Kakvi pojedinci, nikakvi pojedinci to ne mogu, a pogotovo što vi znate da je to bio deo jedne politike. To je bio deo jedne politike koja je imala svoj cilj da etnički razdvoji, recimo u Bosni, u čemu je i uspela, srpsko stanovništvo od ostalog stanovništva i da očisti te teritorije da bi mogla da proširi Srbiju da svi Srbi žive u istoj državi", sumira Srđa Popović. Na delu je, precizira direktor Balkanskog fonda za demokratiju, Ivan Vejvoda, bila "logika **konačnog rešenja** (...) Ovde postoji želja za konačnom razdeobom, za konačnim razgraničenjem, za podizanjem zidova, a sve, navodno, treba konačno, jednom zauvek da reši ovdašnje međunacionalne probleme, da donese mir, da bi svako živeo u svom zabranu – a vidimo svi, na žalost, da takva volja samo prouzrokuje nove ljudske i materijalne žrtve, da ne govorimo da na ovako etnički izmešanim prostorima takva 'rešenja' ništa ne rešavaju." (Vejvoda, 2002, 41, kurziv M. R.) Odnosno, "razdvojimo se da se ne bismo svađali' ne može da bude formula za sredinu u kojoj je skoro svako selo, soliter ili preduzeće – društvo naroda u malom." (Tepavac, 2002, 46)³⁴;

● Imajući u vidu sve prethodno izrečeno, pet godina docnije okončani proces protiv Srbije pred MSP-om po jednoj od narečenih tužbi, naišao je na sasvim očekivanu interpretatorsku reakciju ovdašnje "druge Srbije". Prema mišljenju Nataše Kandić, njegova pre-

34 Kako je isto geslo moglo biti formula za razgradnju SFR Jugoslavije, koja je bila jedno mnogo brojnije "društvo naroda u malom", nije pitanje koje bi smelo zaokupiti interpretatorsku pažnju aktivista "druge Srbije".

suda da Srbija nije odgovorna za genocid počinjen u Srebrenici je nesumnjivo "posledica nedostatka dokaza, koje je za ovaj proces **trebalo da obezbedi Srbija**".³⁵ Predsednica YUCOM-a je, opet, nepokolebljiva u stanovištu da odluka MSP-a "predstavlja kraj tranzicione pravde i veliki **poraz** Srbije (...) Ta presuda je dugo-ročno **loša** za Srbiju i ona predstavlja pobjedu politike zločina Slobodana Miloševića, pobjedu Ratka Mladića, Vojislava Koštunice i srpskih radikala."³⁶ Imajući istu u vidu, direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju tvrdi da "rimska antička izreka 'Senator je dobar čovek, ali je Senat zla životinja', zvuči **superiornije** od shvatanja sadašnjih Evropljana šta je država. Neka meni, laiku, bude dozvoljeno da ne razumem. Ili da upitam: kako to da 'Škorpioni' koji su iz Srbije, ne kažem da su srpski i da predstavljaju srpski narod, već da su iz države Srbije, 'Škorpioni - zla životinja' nisu u vezi sa državom Srbijom po stavu MSP u Hagu", pita se gnevna Borka Pavićević. (2007, bold M. R.) Povodom ove "skandalozne" presude oglasio se u istom tonu i Žarko Puhovski iz Hrvatskog helsinškog odbora, opširnim intervjuom sarajevskim Danima. "Dakle, ovdje je trebalo reći, a oni su rekli da nije tako, da su državni organi, odnosno institucije Srbije ne samo propustile kažnjavati one koji su počinili genocid, nego su taj genocid **organizirale, omogućile i svjetonazorski pripremile**. (...) Da upozor-

35 Cf. *Politika*, 27. 2. 2007., bold M. R. U vreme rada na ovom tekstu, Kandićeva je, zajedno s jednim službenikom američke ambasade, postala ključni akter afere kadrovske "čišćenja" nekih beogradskih sudova, odnosno njihovog upodobljavanja predstojećim "montiranim" procesima, kojima je trebalo "dokazati" ono što nije uspjelo biti dokazano pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu - umešanost Srbije u neke od najkrupnijih zločina počinjenih u ratovima za ex-jugoslovensko teritorijalno nasleđe. Cf. "Nataša Kandić jača od države" www.glas-javnosti.co.rs/clanak/glas-javnosti-29-09-2007/natasa-kandic-jaca-od-drzave

36 Cf. *Danas*, 27. 2. 2007., bold M. R.

rimo, u paraleli, takvih dokumenata (koji bi 'crno na belo' dokazivali odgovornost Srbije, M. R.) nije bilo ni u Nirnbergu, ali se moglo logičkom analizom onoga što se našlo, pokazati kako su funkcionirali konclogori. Ovdje se moralo moći logičkom analizom pokazati kako je mogla funkcionirati vojska bosanskih Srba. I da dodam nešto što se zaboravlja: sasvim se dobro sjećam da je u jednom trenutku Skupština Republike Srpske bila proglasila namjeru sjedinjenja sa Republikom Srpskom Krajinom i Saveznom Republikom Jugoslavijom, tako da u tom pogledu stvari nisu tako jednostavne kao što to Sud sada interpretira", upozorava Puhovski.³⁷ Iz svih navedenih razloga, imena Latinke Perović, Sonje Biserko i Biljane Kovačević Vučo su se godinu dana docnije našla na spisku potpisnika Javnog poziva za preispitivanje oslobađajuće presude Srbiji za genocid. U Pozivu, između ostalog, stoji: "Sudije MTZJ su odobrile zahtev Srbije da zapisnike Vrhovnog saveta odbrane dostavi u cenzurisanom formi, navodno iz obzira prema 'nacionalnoj bezbednosti' Srbije. Ovo bi bilo jednako tome da je Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu pristao da spreči iznošenje ključnih dokaza protiv nacističkih vođa iz obzira prema 'nacionalnoj bezbednosti' Nemačke. Ustupak MTZJ prema Srbiji bio je rezultat političkog sporazuma Tribunala i srpske vlade i, stoga, još jedan dokaz da su međunarodni sudovi dozvolili da

37 I dodaje: "Po mom sudu, glavni element koji se tu, nesvjesno ili svjesno, kod većine ljudi vrti u glavi jest višegeneracijski strah da se ne ponovi efekat proizveden u vajmarskoj Njemačkoj, da se ne ponovi prevelik pritisak na poraženu državu u Evropi kakav je bio nad Njemačkom iza 1918. godine, sa svim tragičnim posljedicama u liku Hitlera". Cf. "Presuda kao za općinski genocid", prema: www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Intervju%20msp01.doc, bold M. R.

se politika umeša u pravni proces", zaključuju autori Poziva.³⁸;

● Ratni ishod raspada nekadašnje zajedničke južnoslovenske države bio je, tvrdi se, isključivo posledica srpske *violentnosti* kao supstancijalnog i petrifikovanog etno-mentalitetskog svojstva srpskog naroda, politički instrumentalizovanog u svrhe velikosrpskog imperijalnog projekta, i u tom ključu ima biti interpretiran. Odnosno: "*Kontinuitet političkog nasilja koje karakteriše političku kulturu Srbije, ključ je za njeno razumevanje*", uverena je S. Biserko. (2003a) Sličnog mišljenja je i član *Beogradskog kruga*, Obrad Savić: "*Napadno ratničko orgijanje verovatno dokumentuje tezu po kojoj je 'divlji' rat moguć samo u onoj zemlji koja inače živi u 'divljem' miru, u skrivenim formama plemenskog poretka gde prevladuje 'zakon džungle' (F. A. Hajek) (...) Epska verzija Cool Killera je, uostalom, odavno promovisana u dominantnu figuru našeg kulturnog heroja*", izveštava Savić. (2002, 215, bold M. R.) Jer, precizira Stjepan Gredelj: "*Samopouzdan je čovjek koji za to ima osnove, dok je kod Srba prije riječ o inatu ili, u ovdašnjem žargonu – drčnosti. Drčnost je u suštini negativna samoidentifikacija po modelu 'mi smo jači jer smo jači', a što, naravno, dovodi do produženja tenzija, agresivnosti i najave novih konflikata.*" (Gredelj, 2005, bold M. R.)³⁹ Među takvim, "drčnim Srbima" svojom agresivnošću izdvajaju se "*dinarci koji*

38 Prema: www.nspm.org.yu. Kako bi se predupredila slična presuda po tužbi Hrvatske protiv nekadašnje SRJ za agresiju i genocid, Nataša Kandić je, upravo u trenutku kada je Srbija pokušavala da ospori nadležnost MSP-a po tom pitanju, zajedno s članovima *Udruge Vukovar 1991.* sačinila i podnela Tužilaštvu za ratne zločine u Beogradu krivičnu prijavu za ratne zločine, navodno počinjene nad hrvatskim ratnim zarobljenicima u više "koncentracionih logora" na teritoriji Srbije tokom ratova na prostorima bivše Jugoslavije.

39 Uporediti takođe, i izlaganje saradnika *Helsinškog odbora za ljudska prava u Beogradu*, Aleksandra Boškovića, na naučnoj tribini Instituta

su zagospodarili Srbijom i odlučuju po svome o njenoj sadašnjosti i budućnošću. Nekultivisani, skučenih vidika, raspeti između svetosavlja i nebeskih država, daleko od evropske i svetske zbilje, ti novi montanjari hoće na najpogrešnji način da nadoknade ove i ovakve mane”, detektuje saradnik Beogradskog kruga, Vladan Vasilijević. (2002, bold M. R.) Rečju, “rat je tinjao u jednom mentalitetu i buknuo iz jednog stanja duha.” (Perović, 2002, 13) A u tom mentalitetu, odnosno zajednici koju isti karakteriše “najprisutnija (je) **mržnja** kao antropološka greška i defekt osećajnosti. (...) Drugi i drugačiji doživljava se kao neprijatelj i tuđinac. Od davnina, ovde su čitave generacije više edukovane za mržnju nego za ljubav. Jednodušnost u mržnji neminovno prate destrukcija i zločin. Što je najgore, mržnja nije prisutna samo u političkoj sferi, već u celini društvenog svakodnevlja. Ovde su najprisutnije sve forme **ekstremizma**, a one su nespojive sa kulturom i tolerancijom. Naš **surovi** i nerazumni mentalitet kamen je spoticanja na putu do civilnog društva”, upozorava Ratko Božović. (2007, bold M. R.) Drugim rečima, posredi je kulturni model kojem je “u centru veličanja kolektiva na račun pojedinca, svođenje moralnog zakona na solidarnost sa saplemenicima, klanjanje silama **natprirodnog** i **zaumnog**, i, shodno tome, uporno ponižavanje pameći”, predočava član Beogradskog kruga, Ivan Čolović. (2005, bold M. R.) Taj kulturni model i način mišljenja “ima tradiciju u modernoj srpskoj istoriji, a to je **filozofija palanke**”. Rade Konstantinović u svojoj poznatoj studiji opisuje šta je filozofija palanke i način mišljenja koji vodi ka ksenofobiji, zatvorenosti, strahu od drugog, netoleranciji prema drugima. Srpska kultura je često zaklonjena ostrašćenim ideologijama koje pre ili ka-

za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, 12. decembra 2007. godine.

snije završe u **nacizmu**”, uvideo je Čolovićeov saborac, Filip David. (2002, bold M. R.) Pomenuta Konstantinovićeova studija, prema Davidovim nalazima, „tumači poreklo i glavne karakteristike palanačkog iskustva, briljantno, nemilosrdno analizirajući 'duh palanke' kao pogleda na svet, na život, na stvaralaštvo, ukorenjenost palanke u duhu, u jeziku, 'duh plemena u agoniji', onu vrstu egzistencije iz koje su proizašli duhovni infantilizam, ksenofobija i poseban oblik srpskog nacizma.” (David, 2003, 46) U sažetoj Konstantinovićevoj tvrdnji da “duh palanke hoće prošlost jer neće vreme i neće istoriju”, sadržan je, saglašava se i Obrad Savić „odlučujući opis srpske etnije koja sebe doživljava kao organsku, prirodnu pra-zajednicu nastalu pre i mimo nacionalne države. Takvu zajednicu ne konstituše političko-pravni diskurs ('Pravo omogućuje politiku kao delatnost koja konstituše slobodnu građansku zajednicu - res publica'), već bratstvo po svojoj i, naročito, tuđoj krvi.” (Savić, 2003, 122) I pored toga, međutim ovde “postoje pravi majstori duševne i duhovne manipulacije koji će vam, usred jedne jake autoritarne prakse, razvijati antiautoritarnu retoriku. Slično tome, usred dugotrajnog nasilja u kojem mi živimo, odjednom se ljudi sablažnjavaju nasilja kao da ono može tek sutra da počne. Naš je problem kako da izađemo iz vrtloga nasilja, a ne kako da sprečimo njegov početak”, podučava član Socijaldemokratskog kluba, Nebojša Popov. (1999);

● Dolaskom Slobodana Miloševića na vlast i Srpska pravoslavna crkva je vraćena na istorijsku pozornicu i u narednoj deceniji se, po mišljenju ovdašnjih civilno-društvenih delatnika iz referentne grupacije, samokonstituisala kao ključni *operacionalizator* njegovog nasilničkog, velikosrpskog državnog projekta. Manipulišući religijskim i nacionalnim osećanjima

SPC je, tvrdi se, obezbedila pogodno socijalno-psihološko tlo i masovnu podršku predstojećim srpskim imperijalnim pohodima na tuđe etničke teritorije. Silaskom Miloševića s vlasti, desekularizacija, odnosno svojevrsna *klerofašizacija* srpskog društva je dobila na ubrzanju. Jer: *"mi ovde u Srbiji imamo jednu dominantnu crkvu, koja se eufemistički određuje kao primus inter pares, a zapravo uz pomoć države odlučuje o tome ko sve ima pravo da slavi Boga na njenoj, kako se to obično kaže, vekovnoj teritoriji. Pritom se Ministarstvo vera Srbije ponaša bukvalno kao nekakav spoljni, paradržavni servis Srpske pravoslavne crkve"*, skreće pažnju saradnik *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Milan Vukomanović. (2006) Na ruku uočenim trendovima, dodaje se, išla je i činjenica poraza Srbije u agresorskim ratovima i njena prinudna pacifikacija, što je otvorilo puteve alternativnim agensima sve-srpskog ujediniteljskog pregnuća, među kojima, tvrdi se, crkva ima privilegovano mesto. Odnosno, *"na tom projektu se istrajava i sad, ali 'mirnim i diplomatskim' sredstvima, preko aktivnosti Srpske pravoslavne crkve koja deluje kao **parapolitička** organizacija (...) Radi se u suštini o strategiji čekanja novih međunarodnih okolnosti"*, razaznaje S. Biserko. (2005, bold M. R.) Uloga SPC u ovom istorijskom trenutku je *"ne samo da markira srpske etničke teritorije, nego i da održava iluziju o njihovom ujedinjenju."*⁴⁰ Posebno je opasno njeno delovanje na prostorima Crne Gore i Makedonije, koje bi, upozoravalo se, moglo proizvesti građansko-ratni ishod legitimnih crnogorskih nastojanja na stvaranju samostalne države, odnosno odložiti definitivnu

40 *Ljudska prava i kolektivni identitet - Srbija 2004*, godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2004. godini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005., str. 52.

emancipaciju makedonske crkve i države od srpskog uticaja. I sudbina srpskog manastirskog kompleksa na Svetoj Gori, pa i kosovskih manastira, odnosno njihovo "patetično, u stvari, samoreklamersko javno oplakivanje (...), kojem su se predali razni umetnici i čelnici kulturnih institucija, u suštini pripada širem trendu **klerikalizacije** Srbije kojem osim kulturnih delatnika, zdušno doprinose i državni zvaničnici, političke partije, mediji,..."⁴¹ Pod krinkom zabrinutosti za opstanak nacije "ponovo su u modi '**teorije krvi i tla**', svesrdno se radi na kreiranju **mita** o narodu - žrtvi i srpskom mučeništvu kao usudu, pa u skladu s tim i na nužnosti narodnog jedinstva iliti sloge, koja se, razumljivo, postiže u majčinskom krilu crkve. Budući da crkva sama ima oreol najvećeg kosovskog mučenika, njen autoritet je neupitan."⁴² Kao takva, SPC, taj ključni inspirator i predvodnik "**pravoslavnog džihada**" (S.Gredelj) ima, dodaje se, odlučujuću ulogu u pružanju otpora procesu integracije Srbije u Evropu i, s tim u vezi, konceptu ljudskih prava, pa i samoj promociji individualnih sloboda. "SPC proces globalizacije smatra sveobuhvatnim metodom unifikacije koji stvara novi totalitarni sistem, sada prikriiven pričom o ljudskim pravima i promocijom individualne ljudske slobode. Sve je to, po tumačenju SPC, u funkciji stvaranja 'univerzalnog svetskog identiteta' koji se brani čak i vojnim intervencijama", upozorava analitički tim Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.⁴³ S druge strane, o intenzivnoj delatnosti Katoličke crkve na prostorima Srbije naseljenim etničkim Hrvatima, aktivisti ovog dela lokalnog nevla-

41 *Ibid*, str. 44., bold M. R.

42 *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 443., bold M. R.

43 *Ibid*, str. 24.

dinog "sektora" izveštavaju s fascinirajućom iscrpnošću, uz to registrom nedvojbeno *afirmativnih, odobravajućih* i *glorifikatorskih* retoričkih tonova. Posebno se ističe njena uloga "na planu služenja standardnim jezikom i njegovanja kulturnog nasleđa. Za kulturni život vojevođanskih Hrvata nekoliko institucija unutar Katoličke crkve je od izuzetne važnosti: to su klasična gimnazija 'Paulinum' Subotičke biskupije, gde se na srednjoškolskom nivou stiču osnovna znanja za buduće sveštenike na hrvatskom jeziku. Takođe, postoji i Teološko-katehetski institut Subotičke biskupije, koji obrazuje buduće veroučitelje. Što se tiče pitanja vjerskog informisanja na hrvatskom jeziku, u Subotici katolički sveštenici Hrvati izdaju mesečnik Zvonik, u nakladi od 2500 primeraka. Na Radio Subotici jednom nedeljno, u trajanju od petnaest minuta, emituje se vjerska emisija na hrvatskom jeziku. Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost 'Ivan Antunović' sa sjedištem u Subotici ima svoju izdavačku djelatnost u okviru koje je objavljeno nekoliko desetina knjiga na hrvatskom jeziku."⁴⁴ Ova interpretativna politika i njen režim diskursa nalažu i strogo selekcionisanu terminologiju za karakterizaciju delatnosti islamske verske zajednice na srpskim prostorima. Sve transparentnije prisustvo ekstremističkog i fundamentalističkog - vahabijskog pokreta u njenim redovima, za aktiviste "druge Srbije" predstavlja manifestaciju "**navodnog** islamskog fundamentalizma". Srazmerna demonstriranim simpatijama je i osuda napada na islamsku bogomolju na teritoriji Beograda, do kojeg je došlo nakon pogroma i etničkog čišćenja srpskog stanovništva s Kosova i Metohije u proleće 2004. godine, tokom kojeg je stradalo i više

44 *Ibid*, str. 563.

desetina pravoslavnih svetilišta na tim prostorima. Ovdašnji "treći sektor" ono prvo semantizuje kao "**divljanje na ulicama Beograda**"; ovo drugo su tek "**neredi na Kosovu**." ⁴⁵;

● Personalne promene u političkom vrhu Srbije krajem osamdesetih godina obeležio je, naglašava se, i porast *antisemitizma*, koji korespondira tada aktualnim stereotipima o međunarodnoj zaveri protiv Srbije kao instrumentima pravdanja debakla Miloševićeve politike. "*Teorija o zaveri uvek podrazumeva 'vladare u senci', odnosno moćne jevrejske centre čija je želja da zavladaju svetom, što je inače, opšte mesto antisemitske literature*", razjašnjava Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i nastavlja: "*Reprodukovanjem mitološke svesti sa zavereničkim predznakom, antisemitizam je u Srbiji inspirisan i verovanjem da je srpskoj nesreći doprinela i u svetu **navodno** uticajna jevrejska zajednica (pojačano posebno nakon intervencije NATO) i njeni istaknuti predstavnici (Madlen Olbrajt, Ričard Holbruk, Vesli Klark, Robert Gelbart).*"⁴⁶ Kao takav, ovaj oblik rasizma nije, međutim, predstavljao novinu na ovdašnjoj političkoj sceni, već je pre, apodiktički se dodaje, izraz *kontinuiteta* srpske antisemitske politike, čiji su temelji postavljeni niz decenija unazad. "*Jevreji su kao gradsko stanovništvo sve do Berlinskog kongresa 1878. imali razloga da žale za Turskom koja je bila **verski tolerantna***." U Kraljevini Jugoslaviji, pak, antisemitizam je, prema nalazima "druge Srbije", "*uzdignut na nivo **zvanične politike** i doživeo je svoju kulminaciju kroz antijevrejske akte vlade Cvetković-Maček, sa čijom pri-*

45 Ovaj i dva prethodna kraća navoda preuzeta su iz: *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 158 *et passim*. (bold M. R.)

46 Cf. *Ibid.* str. 37-8., bold M. R.

menom je počelo 5. oktobra 1940.⁴⁷ U tom smislu, Stjepan Gredelj upozorava: "Ne treba zaboraviti, jer se i to gura pod tepih, da je nakon okupacije u Srbiji u vreme Nedićevog režima Srbija postala **prva** zemlja u Evropi, takozvana **Juden fraj**, to jest oslobođena od Jevreja, na ovaj ili onaj način. Ne treba zaboraviti da smo mi imali i naše mini **Aušvice** po Srbiji, takođe za Jevreje"⁴⁸ Dakle, iako u Srbiji živi relativno mala jevrejska zajednica, "antisemitizam žilavo opstojava kao deo svojevrstne društvene fenomenologije. U aktualnim okolnostima oslonjen na ideološke korene srbijanskih konzervativnih desnih opcija, naročito izraženih uoči i tokom II svetskog rata (vladika Nikolaj Velimirović, Dimitrije Ljotić) scrpi snagu u ekonomskoj i socijalnoj frustraciji proizašloj iz poraza velikodržavne ideje", razjašnjava

47 Ovaj, kao i prethodni navod sačinjeni su prema: *Ljudska prava u tranziciji*, izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2001. godini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., str. 156. i 157. (bold M. R.) Uporediti takođe i: Vukomanovic, *Ibid*.

48 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 37. bold M. R. Evo šta o stradanju Jevreja u Srbiji tokom II svetskog rata, odnosno o tome ko je, zapravo, i zbog čega lansirao vest o njoj kao *judenfrei* državi, kaže jedan od najuglednijih među istraživačima holokausta, Kristofer Brauning: "Turner (šef SS-administracije u Beogradu, M. R.) je činio očajničke napore da sebe i svoj položaj zaštiti od vojnih ličnosti, rešenih da umanje ulogu šefa vojne administracije, a i od Himlera koji je dovodio na položaj jednog esesovskog i policijskog funkcionera višeg ranga, sa jurisdikcijom nad mnogim oblastima koje su ranije bile u Turnerovoj nadležnosti, naročito nad policijom. Turner je zbog toga iznosio mnoge preterane, a u nekim slučajevima i potpuno pogrešne tvrdnje o svojoj ulozi, pored ostalog u preduzimanju mera protiv Jevreja, a sve to u očajničkom ali bezuspešnom pokušaju da impresionira Himlera. (...) Ukratko, Turnerovi izveštaji Berlinu nisu odražavali stvarni tok događaja u Beogradu, nego pre sliku tih događaja kakvu je Turner želeo da predstavi Berlinu, kako bi zaštitio sopstveni položaj koji je bio ugrožen." (Brauning, 1992, 408 *et passim*) Inače, u pomenutom "mini Aušvicu" formiranom, kako Gredelj tvrdi "za Jevreje" stradalo je, prema lako dostupnim podacima koje i Brauning navodi, oko 7 000 Jevreja i oko 35 000 Srba. Logor je, inače, delovao na teritoriji koja je bila pod formalnom jurisdikcijom NDH i mnogi istoričari ga smatraju jednim iz sistema koncentracionih logora (Jasenovac, Jadovno, Jastrebarsko, Stara Gradiška, Tenja, Pag, Gospić,...) formiranih tokom II svetskog rata na njenoj teritoriji.

va analitički tim *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*.⁴⁹ Antisemitizam je, naglašava se, u stalnom porastu od 5. oktobra 2000. godine, i posebno nakon decembarskih izbora 2003. godine, posle kojih na vlast dolazi, kako se tvrdi, koalicija izrazito desne orijentacije. Za aktiviste ovog dela lokalnog "trećeg sektora" je u tom smislu indikativan pokušaj jednog beogradskog književnog kritičara da kritički sagleda literarni opus jednog od prominentnijih srpskih literata jevrejskog porekla. *"Pomenuta knjiga nije slučajno štampana upravo u trenutku kada je srpski nacizam na vrhuncu i očigledno je u funkciji čišćenja srpske kulture i književnosti od 'stranih' uticaja"*.⁵⁰ Razlog za aktualni antisemitizam nisu, međutim, sami Jevreji. *"Ono je vrsta kasnog istorijskog refeleksa određenih krugova za sve što je drugo i tuđe"*, uveren je Mirko Đorđević.⁵¹ Njegov saborac Božidar Jakšić, "heuristički" potvrđuje njegovo stanovište: *"Došao sam do zaključka da u tradiciji ovoga društva postoji nešto što sve drugo i drugačije smatra neprijateljskim"*.⁵² Navodni filosemitizam (odnosno *"filosemitizam"*) koji i kao takav, dakle, pre-

49 Prema: *Ljudska prava u tranziciji*, cit. izdanje, str. 156. Sa ovakvim stavovima o tretmanu Jevreja na srpskim prostorima u novijoj istoriji, ova nevladina organizacija se, u završnici pregovora o konačnom statusu južne srpske pokrajine, elektronskim putem obratila na 1000 000 (i slovima: *milion*) adresa u političkom, medijskom i akademskom svetu Zapadne Evrope i SAD. Ovim lobističkim činom je trebalo degradirati poziciju Srbije u tim pregovorima, odnosno još jednim u dugom nizu moralno diskvalifikujućih narativa o srpskom narodu, predstojeći akt redukovanja njegove državne teritorije, predstaviti istorijski zasluženim, pa time i moralno legitimnim. Zbog niza istoriografskih falsifikata sadržanih u tom obraćanju Zapadnoj javnosti, na isto je protestom reagovao i nekadašnji predsednik Jevrejske zajednice u Beogradu, beogradski novinar i publicista Jaša Almulji. (Cf. Almulji, 2008)

50 *Ibid*, str. 39., bold M. R.

51 Prema: *Ljudska prava u tranziciji*, cit. izdanje, str. 160.

52 *Ibid*, str. 138., bold M. R. Uporediti takođe i: Bošković, 1997.

ma nalazima interpretatora iz redova "druge Srbije", fingiran i neutentičan, datira tek iz vremena uspona Slobodana Miloševića na vlast, odnosno od osnivanja *Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva*, ima biti tumačen kao *manipulativni* pokušaj jednog dela srpske kulturne elite da, identifikujući jevrejsku i srpsku dvadesetovekovnu sudbinu, zakamuflira agresivnu i genocidnu velikosrpsku politiku srpskog režima s početka devedesetih.: *"Antibirokratska revolucija je bila povezana sa Srpsko-jevrejskim društvom, koketiranjem sa Jevrejima iz tipično antisemitskih razloga, zbog stereotipa po kojem 'Jevreji drže sve pare na svetu, pa ćemo dobiti pare od njih'. Srbi su, kao i neki drugi narodi hteli da budu blizu jevrejskog naroda, Jevreji nas nisu prihvatili i tu počinje neka vrsta ljubavnog razočaranja. Moja hipoteza je, zapravo, da je antisemitizam kod nas posledica ratova koje je Srbija izgubila u potpunoj usamljenosti i tu počinje priča o teoriji zavere koja se, u svoj svojoj iracionalnosti, ovde vrlo dobro primila"*, ponavlja Vojin Dimitrijević. (2003, bold M. R.);

● Optiranje za ratni velikosrpski projekat, do kojeg je došlo u političkom vrhu Srbije krajem osamdesetih, iniciralo je i potpuno *degradiranje* srpske kulture, koja je tom projektu u njegovim početnim fazama, tvrdi se, svojevolski i entuzijastično služila, a u završnim – postala njegova žrtva. Naime, agresivni populizam i nacionalizam, kao osnovna obeležja Miloševićevog totalitarizma *"nisu, naravno, stvarali ambijent u kojem bi autentična i slobodna stvaralačka pregnuća, modernog duha i izraza, mogla biti adekvatno društveno valorizovana i podržana. (...) Kao i u svakom totalitarizmu, kolektiv, krvlju povezan, proklamovan je kao neuporedivo viša vrednost od individue, a kultura je,*

primarno, polje individualne kreacije i recepcije", podučava Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁵³ Samo uzak krug stvaralaca i drugih aktera kulturnog života, i to uglavnom sa takozvane alternativne scene, imao je, naglašava se, "hrabrosti i volje da se kritički odredi prema Miloševićevom režimu, pravdajući sopstveni oportunistički i kukavičluk navodnom autonomnošću umetnosti i kulture u odnosu na politiku i sopstvenom nesklonošću politički angažovanom stvaralaštvu."⁵⁴ Retki pojedinci među srpskim umetničkim i kulturnim poslenicima koji su glasno osuđivali zločine, bivali su, ističe se, "ekskomunicirani iz srpske kulture, pa čak i bukvalno prognani iz Srbije, a za neke od njih je i sada na snazi svojevrsna tiha proskripcija, gotovo zavereničko ignorisanje kao kazna za 'izdajstvo' (Mirko Kovač, Bora Ćosić, Bogdan Bogdanović, ...)." (Ibid, 41) Koliko je proklamovana "gadljivost" kulturnih i umetničkih krugova prema politici i angažmanu bila lažna, jasno se je pokazalo tokom zaslužene NATO intervencije kada su se, umesto podrške istoj, "i institucije i umetnička udruženja i pojedinci utrkivali u želji da doprinesu podizanju patriotskog morala nacije", podseća Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁵⁵ A najmalignija pojava koja je obeležila kulturni život postpeotoktobarske Srbije "mogla bi se definisati kao 'zločin kao najbolja preporuka za tiraž'. Reč je, naravno, o pomami za knjigama Radovana Kradžića, Milorada Ulemeka Legije i, u nešto manjoj meri, Biljane Plavšić, budući da je ona, ipak, obeležena kao izdajnica pošto je pred haškim tribunalom priznala krivicu." (Ibid, 46) I memoari ministra naoružanja iz Hitlerovog kabineta

53 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 40.

54 *Ibid*, str. 41.

55 *Ibid*, str. 41.

Alberta Špera svojevremeno su postali jedna od najčitanijih knjiga u posleratnoj Nemačkoj, "ali s tom razlikom što je glavni arhitekta Trećeg Rajha prethodno odslužio dvadesetogodišnju kaznu koju mu je izrekao međunarodni tribunal", ističe Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji kao uzornu ovu istorijsku analogiju, uspostavljenu u prilogu jednog beogradskog novinara za Radio Slobodna Evropa.⁵⁶ Napokon, "nigde ne izlaze knjige Radovana Kradžića osim u Beogradu. Čak ni u Bosni gde se on po svoj prilici krije, čak ni u Republici Srpskoj koja je tvorevina njegovog zločinačkog projekta, čak ni tamo nije moguće da te knjige izađu, a naročito ne da se sprema pozorišna predstava", opominje srdito saradnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Vidosav Stevanović.⁵⁷

● Srpski mediji masovnih komunikacija su, tvrdi se, tokom devedesetih godina prošlog veka imali ulogu *ključnog* agensa ratne politike tadašnjeg srpskog režima, i ta činjenica nedavne ratne prošlosti Zapadnog Balkana ima biti uvek nanovo akcentovana kao njen komunikološki *a priori*. Propagandom laži, mržnje i stereotipa, srpska opština, u prvom redu elektronska, su pripremila socijalno-psihološko tlo nastupajućim ratovima. Njihove, po srpski narod porazne ishode i njima osvedočeni neuspeh intenzivne medijske ratne propagande, treba, naglašava se, pripisati isključivo "nejasnoći, kontroverznosti i licemerju ratnih ciljeva koje je trebalo propagirati." (Gredelj, 1996, 151) Utoliko, u takvim ishodima *ex-jugoslovenskih* ratova treba videti "**nekakvu 'višu pravdu'**. *Režim koji se uzdigao upravo na posvemašnjoj zloupotrebi (vruće)*

56 Cf. *Ibid*, str. 47.

57 Prema: *Radio Slobodna Evropa*, 12.12. 2004.

retorike, laži i propagande – izgubio je medijski i propagandni rat, a 'pravi rat' nije dobio. Da li je to samo zbog toga što su 'drugi varali malo bolje?', pita se retorički i slavodobitnički S. Gredelj. (*Ibid*, 152, bold M. R.) I Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji drži da je "sprečavanje slobode informisanja u Srbiji niz godina bila državna politika, a javno mnjenje, što posebno važi za mlade, formirano je u uslovima lažnih informacija, uskraćivanja vesti, širenja govora mržnje i stereotipa. Takva politika prethodnih godina, uz dugogodišnji obrazovni sistem baziran na anticivilizacijskim vrednostima i takođe pogrešnim učenjima iz društvenih nauka i literarnim stereotipima, stvorila je osnovu za ogroman uticaj medija."⁵⁸ I posle pada Miloševićevog režima, medijska matrica izveštavanja o srpskoj političkoj stvarnosti je, prema nalazima "druge Srbije" ostala nepromenjena. "Nakon 5. oktobra nije bilo pokušaja preoblikovanja javnog mnjenja. Javno mnjenje, kreirano kroz nacionalističku propagandu još krajem osamdesetih i početkom devedesetih, petrificirano je. Stoga su dovoljne vrlo kratkotrajne nacionalističke kampanje da ožive stari animoziteti prema susedima i prema manjinama u Srbiji, kao i prema političkim neistomišljenicima", izveštava Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁵⁹ Pažljivom posmatraču jasno se ukazuje "definisan skup 'krunskih' tema, koje se orkestrirano tretiraju na način koji navodi na zaključak da politička klima u Srbiji opasno nalikuje nečemu što je hibrid velikog buđenja srpskog nacionalizma iz polovine osamdesetih i 'ratne' homogenizacije iz 1999., iz vremena 'NATO agresije'".⁶⁰ Oslonjen na nacionalnu frustraciju

58 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 408.

59 *Ibid*, str. 403.

60 *Ibid*, str. 443.

zbog poraza velikodržavne politike, medijski prostor se, uočava ovdašnji "treći sektor", preobraća u poprište "cinizma prema glavnim akterima međunarodne politike, koji se Srbijom **iskreno** bave sa namerom da joj **pomognu** da izađe iz sopstvene prošlosti."⁶¹ Razlika između nekadašnjih opozicionih i režimskih medija je sasvim iščezla; svi oni su se umesto urgentnog suočavanja s prošlošću, stavili u službu stabilizovanja i potpunog etabliranja srpskog nacionalizma kao, podvlači se, *trajne* ideološke orijentacije srpske političke elite: "Čitalačka publika je preplavljena sadržajima koji su agresivno nacionalistički, koji ohrabruju netrpeljivost i nasilje prema etničkim, verskim ili rodnim manjinama, koji glorifikuju ratne zločince i negiraju zločine počinjene u ime srpskog naroda."⁶² No, čutanje ne može da poništi prošlost "u kojoj su državni mediji propagirali rat, mržnju i nasilje, u kojoj su odabrane komentatorske TV kuće proizvodile agresivni turbo-kič, patrijarhalnu malograđanštinu i nacionalistički radikalizam, svi zajedno podupirući autoritarnu vlast", podseća Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁶³

● Vazдушna invazija NATO na SRJ u proleće 1999. nije imala karakter agresije, već iznudenog pokušaja međunarodne zajednice da detronizuje zločinački srpski režim, odnosno, precizira se, da okonča njegovu desetogodišnju *genocidnu* politiku, čije su žrtve bili, ili su mogli biti, svi ostali narodi Zapadnog Balkana.

61 Cf. *Samoizolacija: realnost i cilj - Srbija 2007*, cit. izdanje, str. 334., bold M. R.

62 *Ibid*, str. 358.

63 Cf. *Ljudska prava u tranziciji - Srbija 2001.*, cit. izdanje, str. 133. Sa ovakvim nalazima o stanju u srpskom medijskom sektoru, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji se redovno obraća londonskom Institutu za izveštavanje o ratu i miru (IWRP), koji ih svake godine i objavljuje.

Kao takva, ona se ima smatrati ne samo nužnom i legitimnom, već i uveliko zakasnelom: "Ta je intervencija u Beograd došla **prekasno**, ja sam o njoj pričao još 1991. godine. Intervencija je tada bila neophodna i tu nikada nisam imao nikakav moralni problem", priznaje član Centra za antiratnu akciju, Srđa Popović.⁶⁴ "Nju (Konvenciju o sprečavanju genocida, M. R.) su potpisale, takoreći, sve civilizirane zemlje na svijetu i postojala je obaveza svih zemalja potpisnica Konvencije da učine sve što je u njihovoj moći da spriječe genocid", upozorava ovaj "drugosrbijanac". Milošević, precizira on, "nije bombardovan samo zbog Kosova; on je bombardovan i zbog Bosne i zbog Hrvatske, on je bombardovan jer je shvaćeno da taj čovek mora jedanput da bude zaustavljen. Kosovo je bilo samo poslednja kap." (Popović, 2001) I Obrad Savić drži da: "Međunarodna zajednica nije blagovremeno reagovala na rat (etničko čišćenje) koji je Miloševićeva Srbija nametnula ostatku Jugoslavije: 'humanitarna intervencija' je nastala sa zakašnjenjem, upravo u trenutku kada je rat, kao izvorno, arhetipsko nasilje na prostorima bivše Jugoslavije, **pre-rastao u utemeljujuće pravno nasilje, nasilje prava nad pravom, etničkog prava nad međunarodnim pravom**. Drugim rečima, Miloševićev režim je kažnjen budući da je neovlašćeno uzurpirao **pravo na pravno nasilje** (sistematski je kršio 'humanitarno pravo', koje izvorno pripada i suštinski je sadržano u međunarodnom pravu)."⁶⁵ I u referatu koji je tih dana sačinio *Otpor*, a potpisao ga član Izvršnog odbora ove nevladine organizacije, istaknuto je da se problemi moraju postaviti "na naš način, (...) krivica sadašnjeg režima

64 Cf. NIN, br. 2716, str. 37.

65 Cf. O. Savić, "Granice pravnog pojma pravde", www.kijac.org/filedb/modules/media/id_83.doc, bold njegov

za situaciju u Srbiji mora se posebno **istaći**.⁶⁶ "Intervenciju", odnosno "vazдушnu kampanju", iliti "aktivnu vojnu operaciju protiv Srbije" kako je koji od aktivista "druge Srbije" eufemistički nominalizuje⁶⁷, trebalo je, autoritativno se procenjuje, okončati angažovanjem i kopnenih trupa, odnosno potpunim vojnim slamanjem, okupacijom i demilitarizacijom Srbije.⁶⁸;

● Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (tzv. Haški tribunal) nije samo *objektivna* i *respektabilna* institucija⁶⁹, koja utvrđuje individualnu odgovornost za zločine počinjene tokom međuetničkih ratova na prostorima nekadašnje zajedničke države i određuje krivične sankcije za njihovo izvršenje, već, kategorički se tvrdi, i mesto na kojem se ispisuju *jedine* pouzdane stranice novije političke istorije tog regiona, čemu, prema sopstvenom priznanju, nemali doprinos daju i aktivisti ovog dela srpskih nevladinih organizacija. Tako je, prema rečima direktorke *Fonda za humanitarno pravo*, Nataše Kandić, ova organizaci-

66 Prema: Avramov, *Ibid*, str. 208., bold M. R.

67 Ako je ponekad i ponegde i imenuju agresijom, pripadnici "druge Srbije" to čine u nedvosmisleno podrugljivom tonu i uz neizostavne znakove navoda. Cf. izvode iz njihovih publikacija citirane u prethodnom paragrafu.

68 Cf. izjavu S. Biserko citiranu u uredničkom uvodniku *New York Times*-a, May 9, 1999. (Harden, 1999) Uporediti i izlaganje iste pred *Helsinškim komitetom za ljudska prava* u Štokholmu, održano, takođe, dok je agresija bila u toku (Biserko, 1999). Nevladina organizacija čijom srpskom ispostavom predsedava S. Biserko, imala je ključnu ulogu i u lobiranju za bombardovanje Republike Srpske od strane NATO-a 1995. godine. Kritike ovakvih aktivnosti nevladinih organizacija "koje se retko mogu naći u analima civilnog sektora" (Korey, 1998, prema: Avramov, *Ibid*) stizale su s mnogih krajeva sveta, a njima se pridružio i tadašnji specijalni izaslanik UNHCR-a za Jugoslaviju, Nikolas Moris, zahtevajući da se nevladine organizacije vrate na politički neutralne pozicije i humanitarni rad. (Cf. Morris, 2002.)

69 "Zašto bi Haški tribunal radio nešto što ne bi bilo u skladu sa pravdom", pita se "neupućeno" Vesna Pešić (1999).

ja priredila i dostavila Haškom tribunalu više hiljada stranica prikupljenog materijala, koji je poslužio kao osnova za podizanje optužnica protiv velikog broja srpskih aktera ratova na prostorima *ex*-Jugoslavije.⁷⁰ Nevladine organizacije ovog tipa imale su, uz američki Kongres, presudnu ulogu i u samom osnivanju Tribunala, odnosno u lobističkim akcijama koje su mu pretrodile, što je implicitno potvrđeno i priznanjem koje im je iz tih razloga uputio prvi glavni tužilac Tribunala, Ričard Goldston. S takvim akcijama se započelo još u leto 1991. godine, pre nego što se rat na prostorima *ex*-Jugoslavije razgoreo, odnosno u vreme kada je na njima bilo samo oružanih incidenata. Već početkom 1992. krenulo se sa prikupljanjem informacija s terena, u čemu je ključnu ulogu imao *Helsinki Watch*, čija srpska filijala je *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*. Njegovi izveštaji, koje je Savet bezbednosti bez pogovora prihvatio, obilovali su neistinama, nisu sadržavali imena svedoka, već pseudonime, kao ni vreme ni mesto događanja zločina. U godišnjem izveštaju o radu za 1993. godinu ova organizacija sa zadovoljstvom ističe svoj uspešan uticaj na vladu SAD da prihvati ideju o formiranju Tribunala. Jer, obrazlaže Sonja Biserko, "sve je jasnije da će haški procesi dati sasvim novi ključ za čitanje istorije Balkana XX veka." (2002a) Taj "ključ" Tribunalu su najvećim delom obezbeđivali lokalni civilno-društveni aktivisti iz markirane grupa-

70 Ova aktivistkinja lokalnog "trećeg sektora" je, uz to, snabdela dopisnika američkog časopisa *USA - Today*, Žaka Kelija "informacijama" o zločinima srpske vojske i policije na Kosovu, na osnovu kojih je ovaj sačinio uvodnik u svom listu. Pritom se pozvao i na "armijski dnevnik" u kome se nalazilo "pismeno naređenje o etničkom čišćenju". Njegov članak je poslužio kao "najjači i direktni dokaz" za optužbe pred Haškim tribunalom. Kada je otkriveno da je čitava storija lažna, Keli je iz profesionalno-etičkih pobuda podneo ostavku. Predsednica *Fonda za humanitarno pravo* nije snosila nikakve posledice zbog ovog slučaja, a Tribunal je i nadalje te podatke koristio kao "dokazni materijal". (Cf. Avramov, *Ibid*)

cije, čijim perima su, prema nedemantovanim informacijama, pisani i tekstovi “priznanjâ” krivice nekih od najviših srpskih zvaničnika zatočenih u Sheveningenu, nastalih kao rezultat nagodbe istih s Tribunalom, priznanjâ kojima je trebalo potvrditi tumačenje uzrokâ ratova na prostorima *ex*-Jugoslavije o kojem je reč u ovoj studiji. I međunarodnu zajednicu, upozoravalo se, treba podvrgnuti kritici kada svojom aktualnom politikom počne da pokazuje naznake delovanja “*izvan istorijskog konteksta koji sud definiše*”. (Biserko, 2002 b, bold M. R.)⁷¹ Naime, “*upravo ono što se dešava u Hagu ni sama međunarodna zajednica ne uzima (dovoljno) u obzir, jer tamo se piše istorija*”, upozoravala je Biserko.⁷² A temeljna značajka te, novije istorije zapadno-balkanskih prostora koja se piše u Haškom tribunalu je “*realnost, odnosno ključna uloga Beograda u razbijanju Jugoslavije i zbivanjima od 1990. do 2000. godine*.” (Biserko, 2003, bold M. R.)⁷³ Istovetnog je mišljenja i Nataša Kandić: “*Nažalost, to naše suočavanje (s nedavnom prošlošću, prim. M. R.) mora da se zasniva na činjenicama koje iznosi Haški tribunal...*” (Kandić, 2002) Identitet ključnih aktera te

71 Kolika je bila pomoć ovdašnjih nevladinih organizacija u tom “definisaju”, svedoči podatak da se tužilac ovog tribunala, Džefri Najs, više puta tokom unakrsnog ispitivanja istoričara Slavenka Terzića, svedoka koji se pred istim pojavio na poziv prvooptuženog Slobodana Miloševića, pozivao na stavove Sonje Biserko i Latinke Perović, dve najistaknutije figure ovog dela srpskog “trećeg sektora”. Njega je, kao osnovni izvor informacija, Najs pominjao u više svojih intervjuja i nakon okončanja njegovoga angažmana u Tribunalu.

72 Prema: www.pescanik.net/old/index.php?&p=240&ni=3491nd=1

73 Ovakva svoja stanovišta S. Biserko je obrazlagala na brojnim svojim gostovanjima po Zapadnom svetu, između ostalih i u američkom Institutu za mir jula 2001. godine. Tom prilikom jedan od prisutnih istraživača američkog CATO instituta reagovao je protestom zbog, kako je istaknuto, jednostranosti i simplifikovanja složene balkanske istorije, o kojoj se Biserko odvažila “autoritativno” da govori čak i pred članovima jedne akademske institucije.

prošlosti, i u fenomenalnom i u personalnom smislu, je za ovdašnji "treći sektor" nesumnjiv - srpski nacionalizam, njegovi kreatori i operacionalizatori, pre svih *Slobodan Milošević*. Otud, "proces Slobodanu Miloševiću u Haškom sudu ispisuje preciznu hronologiju svih ratnih događanja i otkriva njegove ciljeve, ideologiju srpskog nacionalizma i njegove arhitekta," uverena je S. Biserko (2005).⁷⁴ A prvi među tim arhitektima je "zlikovac" (B. Prpa) koji je "količinom zla nanetog Srbiji i njenim narodima, kao i narodima bivših jugoslovenskih republika, bez premca u našoj istoriji i koji je preko onih koji su sledili njegovu politiku, bio odgovoran i za Đinđićevo ubistvo i, pre toga, Čuruvijino, Stambolićevo i drugih žrtava", podvlači Zagorka Golobović. (2006) Miloševiću kao takvome, "smrt (je) presudila za zla što ih je za života drugima činio. Iako nije dočekao sudsku presudu, to ne znači da je otišao nevin sa ovoga sveta." (Golubović, *Ibid*) I za Vesnu Pešić Miloševićeva smrt je "smrt **diktatora i masovnog ubice**." (Pešić, 2008, bold M. R.) Otud je "njegov kraj, ovakav kakav je bio, bio logičan. Nakon neuspelog pokušaja da strategijom odbrane omalovaži i diskredituje Sud, kao da je 'organizovanjem vlastite smrti', odgovornost za nju prebacio na međunarodnu zajednicu", procenjuje Sonja Biserko. (2006) A na dan Miloševićevog isporučivanja Tribunalu u Hagu, Biserko se obratila tadašnjem premijeru Srbije pismom sledeće sadržine: "U ime Helsinškog od-

74 Istovetno stanovište zastupao je i član *Hrvatskog helsinškog odbora*, Žarko Puhovski, u jednom *talk show*-u RTS-a (*Upitnik*), upriličenom povodom godišnjice Miloševićeve smrti. Ovaj, kao i nekoliko prethodno navedenih primera javnih istupa ove hrvatske nevladine organizacije, odnosno njenih aktivista, dobro ilustruje jednu pravilnost u radu ovog dela nevladinog "sektora" na prostorima Zapadnog Balkana: u ma kojoj državi Regiona da deluje, rukovodi se jednim te istim, na-Srbe-centriranim principom. O aktivnostima *Helsinškog odbora za ljudska prava u Bosni i Hercegovini* uporediti: www.bh-hchr.org/Izvestaji/izv/HK2001.htm

bora za ljudska prava u Srbiji i u svoje lično ime želim da Vam čestitam na ličnoj i političkoj odlučnosti. Odlazak Slobodana Miloševića bio je neophodan kako bi se Srbija okrenula svojoj budućnosti. Helsinški odbor je svih ovih godina radio u tom pravcu, kako bi Srbija posle deset godina velikosrpske politike, našla svoje mesto u Evropi. Odlazak Miloševića sa političke scene, a sada i u Hag, je put ka moralnoj, političkoj i ekonomskoj rehabilitaciji društva, koja će pomoći Srbiji da ostvari svoju konstruktivnu ulogu u regionu, za dobrobit svojih građana i suseda.”⁷⁵ Eventualno suđenje Miloševiću u Srbiji i za zločine počinjene izvan Srbije “ne samo da bi bilo recidiv – hoću da verujem nehotičan – klasičnog velikosrpskog jugo-centralizma, već bi uveliko bilo i relativizacija krivice, dakle širokogrud poklon Slobodanu Miloševiću”, opservira Bogdan Bogdanović. (2001a) Za Miloševića kao takvog, zapravo, i nije postojala adekvatna presuda, uključujući i onu na smrt koja je odavno isključena iz evropskog pravnog prostora. Ni ona ne bi, smatra se, bila “primerena zločinačkim nedelima Miloševićevog režima”, decidan je Obrad Savić. (Ibid) Drugim, rečima beogradskog protomajstora, “nema vješala koja bi za njega bila dovoljno visoka.” (Bogdanović, 1998) Ponekad, nastavlja isti, “predbacujem sebi što sam uopšte dozvolio da me za proteklih trinaest godina toliko obuzmu prisilna razmišljanja o jednoj krajnje beznačajnoj, skarednoj ljudskoj spodobi. Ako je u bilo čemu uspeo taj mali davnašnji partijski potrčko, uspeo je da nam se nepozvan uvuče u pamet, da nam poremeti i ugrozi živote, da nam poruši gradove i da za budućnost fizički, pa i moralno, osakati čitave generacije srpske, bosanske i hrvatske omladine. I

75 Cf. U potrazi za građanskim identitetom, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004., str.73.

na kraju, kad je počeo slutiti da mu se približava sudnji čas, bezrazložnom osvetom nad prijateljem kome sve duguje, kruniše svoje mizerno životno djelo.”(Bogdanović, 2001a)⁷⁶;

● Arhitekti ne-srpskih nacionalističkih pokreta na prostorima prethodne Jugoslavije, odnosno haški tretman njihovih “udruženih zločinačkih poduhvata”, za ovu skupinu aktivista srpskog “trećeg sektora” je objekat sasvim *drugачije* interpretativne strategije. Evo i kakve: “*Hoću da kažem da ovo nije kraj sveta i da na osnovu jedne presude gde sud nije uspeo da utvrdi, odnosno utvrdio da tužilaštvo nije uspeo da dokaže krivicu, ne može da se gradi stav koji pre svega ide na štetu Srbije, i da se govori da je Haški sud uperen protiv Srbije*”, kategorična je Biljana Kovačević Vučo povodom pesude Tribunala na dve godine zatvora komandantu muslimanskih oružanih formacija u nekadašnjoj Bosni i Hercegovini, Naseru Oriću.⁷⁷ Ni oslobađajuća presuda komandantu arbanaške tzv. *Oslobodilačke vojske Kosova*, Ramušu Haradinaju, nije pripadnike “*druge Srbije*” zatekla interpretatorski nespremne. Istu Sonja Biserko komentariše na sledeći način: “***Srbija nije ni u jednom momentu pokazala nameru da ozbiljno i konstruktivno učestvuje u ra-***

76 Danima nakon Miloševićeve smrti “drugosrbijanska” RTV B92 je uporno reemitovala propagandne (“dokumentarne”, “višestruko nagrađivane”) filmove nastale u produkciji CNN-a i BBC-a, dva najsnažnija evroamerička medijska diseminatora antisrpske propagande tokom međuetničkih ratova na prostorima ex-Jugoslavije. Smisao tog uređivačkog gesta je bio u ponovnom afirmisanju i dodatnom potvrđivanju interpretacije skorije prošlosti zapadno-balkanskih prostora o kojoj je reč u ovoj studiji, odnosno mesta i uloge srpskog naroda i njegovog političkog vodstva u njoj. Zagorka Golubović i ostali, u svojoj kolektivnoj studiji *Politika i svakodnevni život*, jedan od tih filmova (“Pad Miloševića”) kvalifikuju kao “značajnu seriju” (Cf. Golubović i ostali, 2003, 21, kurziv M. R.)

77 Prema: www.voanews.com

du Haškog tribunala i nema nikakvo moralno pravo da danas proziva taj sud na način na koji to čini Vojislav Koštunica. To je stvarno **dupli standard** koji Srbija primenjuje u svim situacijama, pa naravno i sada kada je u pitanju ova presuda Haradinaju." (Biserko, 2007, bold M. R.) A kako se uopšte došlo do zaključka da je Haradinaj zločinac, razjašnjava analitički tim organizacije kojoj se Biserko nalazi na čelu: "**Mediji su danima plasirali informacije o Haradinaju kao zločincu, a sve se temeljilo na činjenici da je dobio poziv glavnog tužioca Haškog tribunala, Karle del Ponte, da dâ izjavu, što je on prihvatio da učini i na 108 tužbi protiv njega koje su podignute pred srpskim sudovima. Bez ikakvih dodatnih objašnjenja o razgovoru sa tužiocem Haškog tribunala i njegovim posledicama, kao i bez dovođenja u pitanje pomenutih 108 tužbi, mediji su zaključili da je Haradinaj zločinac.**"⁷⁸ I ovim kao i nizom prethodnih slučajeva Beograd je, naglašava Sonja Biserko, uspeo da diskredituje i Karlu del Ponte i Haški tribunal zato što mu je bila strategija da minira tu instituciju koja je "**od izuzetnog značaja za region, s obzirom na dokumentaciju koju je prikupila, a koja će biti itekako važna za buduće istraživanje o onome što se desilo osamdesetih i devedesetih godina na terenu bivše Jugoslavije**".⁷⁹ Konačno, predlagala je Biserko, "uzmimo samo primer 'Vukovarske trojke' koja je, da kažem, **katastrofalniji slučaj nego što je slučaj Haradinaj.**"⁸⁰ A nakon te presude, duboko ogorčena istom, Biserko je preporučivala: "**Bilo bi važno da suđenje Perišiću, Stanišiću, Franku Simatoviću zapravo pokaže tu involviranu Srbiju u Hr-**

78 Prema: *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 411., bold M. R.

79 Izjava za Radio *Slobodna Evropa*, data 7. 4. 2008. godine, www.slobodnaevropa.org.yu, bold M. R.

80 *Ibid*, bold M. R.

vatskoj i Bosni preko MUP-a i vojske. I naravno, ukoliko bi bili uhapšeni Karadžić i Mladić, onda bi ishod toga suda bio malo povoljniji.” (Biserko, 2007b);

● Umesto za usmeravanje analitičke optike na dešavanja u ovoj instituciji međunarodne pravde, odnosno njen tretman ratnih zločina optuženih ne-Srba, haška presuda Haradinaju je i za Nikolu Samardžića, saradnika *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, povod za svojevrsno opserviranje reakcija srpskih vlasti na njen rad: “*Antihaški lobi, koji je stajao iza dvanaestomartovskog atentata, a danas dominira srpskom politikom i izbornom kampanjom, jedva je dočekao da se na predsedanu Ramuša Haradinaja primeni nova politička paradigma. Ona se sastoji od sužavanja ljudskih i građanskih prava, ubrzavanja antihaške propagande, zahteva za odustajanjem od istrage nedavne prošlosti, uključujući saradnju sa Haškim tribunalom, i na zastrašivanje svedoka i institucija prema modelu ponašanja albanskih kosovskih klanova.*” (Samardžić, 2008) Ni nekoliko meseci docnije pristigla *oslobađajuća* prvostepena presuda Naseru Oriću po svim tačkama optužnice, nije promenila smer u kojem je permanentno okrenut “istraživački” objektiv ovdašnjih “trećesektorskih”, interpretatorski angažovanih aktivista: “*Čini mi se da se ovde Orić i Haradinaj koriste kao poštapalice, a vrlo malo se govori o dostavljanju dokaza, ulozi srpske vlade*”, izjavila je tim povodom Biljana Kovačević Vučo, i dodala da “*smo malo nepravedni kada se radi o tom slučaju*”.⁸¹ Nataša Kandić je precizirala “*da srpska javnost ima problem da razlikuje političku od pravne logike, i da Haški tribunal utvrđuje krivicu*

81 Cf: www.megafonija.com/vesti.php?hid=9&id=48485&category=vesti, bold M. R.

na osnovu **nespornih dokaza**.⁸² A Sonja Biserko povodom, inače malobrojnih i upadljivo moderiranih reakcija republičkih državnih organa na ovu presudu, ponavlja da je strategija Srbije prema Haškom tribunalu, koja je išla na njegovo podrivanje kao institucije, kao takva, “u svim svojim ciljevima uspela.”⁸³ Otpor Haškom tribunalu je, međutim, po mišljenju Milana Šahovića, otpor “koji onemogućava da se afirmira jedan od najplemenitijih trendova u razvoju savremenog međunarodnog prava koji vodi afirmaciji međunarodnog krivičnog pravosuđa.” (Šahović, 2000, 111)⁸⁴ Stav ovdašnje javnosti prema Tribunalu kao uglavnom uzornoj instituciji međunarodne pravde, odnosno “originalnom sudu sa istorijskim značajem” (V. Vodinelić, *Centar za unapređenje pravnih studija*) je, dakle, pouzdan test njenog odnošenja prema ideji kažnjivosti ratnih zločina kao takvoj. A taj test Srbija, očigledno je, nije položila. Jer, “kada pogledate diskusiju o Haškom tribunalu – vidi se da je zaboravljena osnovna tema: da li zločini moraju da se ispaštaju, da li onaj koji je počinio teška krivična dela treba da bude kažnjen. Toga u našoj priči uopšte nema - Haški tribunal se smatra jednim zlom koje nas je zadesilo uglavnom zato što smo izgubili ratove, a ne zato što smo ih vodili. Čak i oni koji se zalažu za međunarodno sudstvo to tumače kao neku potrebu da se plati danak da bi se povremeno dobile - pare. Dakle, tema pravde, krivičnog pravosuđa je potpuno zaboravljena”, opominje Vojin Dimitri-

82 Prema: *Ibid*, bold M. R.

83 Cf. www.hlc-rdc.org/O-nama/FHP-u-medijima/939.sr.html

84 Stoga se, prema preporukama Ljubice Gojgić, izveštačice RTV B92 iz Tribunala, izrečenim na naučnoj tribini beogradskog Instituta za filozofiju i društvenu teoriju 6. marta 2006. godine, “u pristojnom društvu ne raspravlja o Haškom tribunalu.” (kurziv M. R.)

jević.⁸⁵ Stoga, analitički tim *Helsinškog odbora za ljudska prava* predlaže vladi Srbije "da pristupi saradnji sa *Haškim tribunalom* sa iskrenošću i bez manipulacija, koje zamagljuju suštinu potrebe suočavanja sa ratnom prošlošću; takav pristup bi istovremeno omogućio da se procesi koji se vode pred međunarodnim sudom stave u funkciju moralne obnove društva."⁸⁶ Iz tih razloga, četiri nevladine organizacije iz odnosne grupacije (*Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, *YUCOM*, *Beogradski krug* i *Fond za otvoreno društvo*) su aprila 2007. godine uputile *Pismo Evropskoj Uniji*, u kojem, uz zahvalnost na principijelnoj politici, apeluju na istu da onemogući nastavak pregovora sa Srbijom "o stabilizaciji i pridruživanju" dok ova ne okonča saradnju s *Haškim tribunalom*. "Takav korak bi mogao imati i reperkusije u susednim zemljama. Mnogi ljudi u Bosni i Hercegovini bi se mogli osetiti povređenim, naročito nakon presude Međunarodnog suda pravde. (...) Takođe, Hrvatska i njeno stanovništvo bi se ponovo mogli osetiti izdanim od strane Evropske Unije i međunarodne zajednice, imajući u vidu da je Hrvatska godinama bila izložena mnogo **većem** međunarodnom pritisku da saraduje sa *Haškim tribunalom* nego Srbija", procenjuju potpisnici pisma.⁸⁷

● Sporazum između predstavnika triju zaraćenih bosansko-hercegovačkih naroda sklopljen 1995. godine u Dejtonu, legalizovao je etničku podelu ove bivše jugoslovenske republike, nastalu, tvrdi se, kao rezultat srpske agresije i politike etničkog čišćenja, odnosno pred nepristrasnim i kredibilnim tribuna-

85 Cf. www.ekonomist.co.yu/magazin/em196/sic/sic1.htm

86 *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izd. str. 8.

87 Cf. www.helsinki.org.yu/serbian/saopstenja.02.html, kurziv M. R., bold M. R.

lom u Hagu utvrđenog *genocida*. Sličan karakter imao je, dodaje se, i višegodišnji srpski tretman *legitimnih* političkih aspiracija kosmetskih Albanaca.⁸⁸ Stoga će, tada još uvek samo planirani akti međunarodne zajednice u pravcu amputiranja Kosova i Metohije od ostatka državnog organizma Srbije, odnosno revizije Dejtonskog sporazuma u smislu poništavanja državnosti Republike Srpske njenim utapanjem u državno telo unitarno koncipirane Bosne i Hercegovine, biti, tvrdilo se, *legitimna* odmazda za jednodecenijsku politiku državnoga terora, brutalnog kršenja ljudskih prava i pokušaj genocida nad kosmetskim Albancima, odnosno za, u Hagu nepobitno utvrđeni genocid nad bosanskim Muslimanima, na kojem je, precizira se, nastala Republika Srpska, ta "**gnusna** Karadžićeva državolika **krasta**, (...) **Neljudsko** Nemesto, **perversna** tvorevina bez istorijskog, geografskog, demografskog ili bilo kojeg drugog suvislog utemeljenja, jedna **morbidna** izmišljotina ovaploćene mašte Udruženih **Idiota**, zaumni Neverland, (...) čije ti postojanje ne može biti drugo do li bol i sramota ako si relativno normalno ljudsko čeljade, (...) ako nisi tek na zadnje šape osovljeni kurjak koji oštri očnjake i zavija na mesečini s drugim vucima. (...) To, moj kumašine, nema 'bolju stranu', to je nastalo putem zla i zarad zla, u večnom održavanju plamena zla i mržnje iscrpljuje se njegov smisao i tu pomoći nema, (...) tome pravo ime može prosiktati samo Belzebub, makar kroz usta Opsednutog", poručuje Teofil Pančić (2007, kurziv/normal njegov, bold M. R.)⁸⁹

88 "Dejtonski sporazum je uvažio etničku podelu koja je rezultat genocidne politike nad bošnjačkim narodom. Pokušaj Miloševića da na isti način stvori novu situaciju i na Kosovu, čime bi se ozbiljno ugrozila stabilnost čitavog Balkana, završio je NATO intervencijom." (Biserko, 2005)

89 I nastavlja: "Dvadeset i sedam godina živeo sam bez ovoga što će se jednoga dana nazvati Republika Srpska, (...) i ništa mi nije falilo, (...) kao što nije falilo ni bilo kome drugom, osim valjda serklu opa-

Suštinski problem sa Dejtonom je, razjašnjava na manje poetičan način član *Foruma za međunarodne odnose*, Ilija Đukić “*to što je on zaustavio rat, ali nije uklonio njegove izvore, njegove protagoniste i njegove ciljeve.*” (2003, 10) Stoga je ohrabrujuća činjenica da visoki predstavnik u BiH - Pedi Ešdaun, “*na Dejtonski sporazum gleda kao na akt koji se 'mora prevazići da bi se ušlo u Evropsku Uniju', jer je sačinjen da bi se 'zaustavio rat'*”, potvrđuje i S. Biserko. Jer, “*samo **ukidanje Republike Srpske** što je već i učinjeno brisanjem državnosti i suverenosti iz njenog Ustava, biće pozitivan signal za celi region.*” (Biserko, 2003b, bold M. R.) Uostalom, ona je, kao što je već utvrđeno, “***naci-tvorevina** pod međunarodnim protektoratom, koja truli jer nije u stanju da se odrekne svojih velikosrpskih ciljeva.*” (Biserko, 2002, bold M. R.) Stoga, sugerišu lokalni civilno-društveni aktivisti iz dotične grupacije, treba zdušno podržati inicijativu Bošnjačke strane za ukidanje entiteta i uređenje BiH kao države sa 12 kantona. “*Time bi se pojednostavila komplikovana administracija za čiji rad je sada potrebno 60 odsto od ukupnih javnih prihoda. U osnovi te ideje je prethodno proglašenje Distrikta Brčko za jedanaesti kanton. Ostvarenjem ovakve zamisli RS bi bila podeljena na dva dela. Tako ne bi moralo ni da se formalno pokreće pitanje ukidanja RS, a ona bi praktično prestala da postoji, jer više ne bi bila teritorijalna celina. Bosna bi tada imala 13 kantona - deset postojećih unutar Federacije BiH, jedan bi bio Brčko, a delovi Republike Srpske predstavljali bi dva*”, glasi

ko bolesnih duša koje su je izmislile, koje su je rodile kao nekakvu ‘*Rozmarinu bebu*’, prekomandovali je iz pakla među žive ljude. (...) U stvarnosti, ona nije nikakva slatka beba, nego glomazna *crkotina* razjapljena nasred puta, (...) ona je, na koncu, sramotni *iscedak* i posmrtni ostatak jedne *kanibalske* orgije ubijanja nedužnih, koje nije dostojno čak ni da se nazove ratom. (...) Biti za ili protiv njenog postojanja na Zemlji nije pitanje manjka ili viška ‘srpskosti’, nego ljudskosti”, poentira Pančić. (*Ibid*, kurziv M. R.)

deo detaljnog predloga saradnikâ *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji* za rešavanje ovog, njih teško opterećujućeg geopolitičkog problema.⁹⁰ A na pitanje novinara da li se nakon sve izvesnijeg proglašenja nezavisnosti Kosova i Metohije mogu očekivati političke turbulencije na bosansko-hercegovačkim prostorima, odnosno pokušaj iscrtavanja novih granica na Balkanu, Živorad Kovačević odgovara da to nije izgledna mogućnost jer: **“Mi u nevladinom sektoru vrlo smo pažljivi u tom pogledu.”** (bold M. R.)⁹¹ Neki od ovdašnjih civilno-društvenih delatnika iz referentne skupine su se svojevremeno protivili čak i potpisivanju Sporazuma o specijalnim paralelnim vezama Srbije i Republike Srpske. Njegov cilj je, po mišljenju Milana Šahovića bio *“da (SRJ) pokaže da se ne odriče vršenja uticaja u BiH i, s druge strane, da istovremeno iskomplikuje sprovođenje Dejtonskog sporazuma i međunarodnoj zajednici stavi do znanja da se i dalje mora računati na nju kao na odlučujući faktor u sprovođenju tog sporazuma. (...) Od zainteresovane strane koja je kao potpisnik Dejtonskog sporazuma bila jedan od njegovih garantata, SRJ postaje jedan od direktnih protektora srpskog entiteta. Pored svih svojih teškoća i problema, SRJ se orijentiše na usku saradnju sa Republikom Srpskom u želji da sačuva i proširi svoj uticaj umesto da kao garant Dejtonskog sporazuma omogući bosanskim Srbima da se u okviru jedne nove evropeizirane državne zajednice bore za svoje interese i koriste pomoć koju je spremna da pruža međunarodna zajednica.”* (Šahović, 2000, 113-14, bold M. R.) Jer, *“bez snažne, celovite, suverene i nezavisne Bosne i Hercegovine, kao države građana a ne entiteta, slobodne od bilo kakvog uplita-*

90 Prema: *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit.izdanje, str. 379.

91 Cf. Ž Kovačević, “Svaki je građanin svestan da je Kosovo u suštini izgubljeno”, www.skdprowsvjeta.com/news.php?id=628

nja ili patronata svojih suseda, nema kredibilne i trajne stabilnosti i bezbednosti u regionu”, zaključuje Živorad Kovačević. (*Ibid*) Na taj način interpretativno osigurana, sakrosanctnost svih administrativnih (“avnojevskih”) granica novih država – naslednica nekadašnje SFRJ, to jest svih izuzev međunarodno priznate granice Republike Srbije, u tekstovima aktivista ovog dela lokalnog “trećeg sektora” zadobija i svoj jasan grafički ekvivalent. Tako aktivistkinja *Žena u crnom*, Ivana Spasić, u svakom od njih izraze: *srpske krajine, Republika Srpska*, pa čak i *Savezna republika Jugoslavija* (taj” dronjak od države”- B. Jakšić) situira među obavezne znakove navoda.⁹²

● Razlog za permanentnu budnost ovdašnjeg nevladinog sektora nad bosansko-hercegovačkom celovitošću proizilazi, naglašava se, iz perzistentnosti i totalitarističkih pretenzija danas samo vešto pritajenog, a inače konstantno pretećeg srpskog *fašizma*. Naime, “u svim zemljama antifašističke koalicije javljaju se manifestacije fašizma, ali se ne dešava obnova ideologije fašizma i nacizma do nivoa pretenzija da on postane vladajuća ideologija”, upozoravala je Latinka Perović. (2006)⁹³ Utoliko je od posebnog značaja, tvrdi se, već

92 Cf. Spasić, 1996, 168. *et passim*

93 “Šta se može smatrati ‘sastavnim delom rata’- glasilo je jedno od pitanja u anketi koju je agencija za istraživanje javnog mnjenja “Argument” na čelu sa Stjepanom Gredeljem sprovedla među stanovnicima srpskih gradova početkom 2001. godine. Od ispitanika se, dakle, tražilo da odrede šta su, istorijski uzet, bili sastavni, uglavnom zločinački, delovi dosadašnjih ratova, pa se stoga i deskriptivno uzet, mogu, odnosno moraju smatrati njihovim “sastavnim delovima”. Gredelj je, međutim, odgovore na ovo pitanje protumačio kao *davanje saglasnosti, opravdavanje, moralno legitimizovanje* nabrojanih akata “pet godina nakon okončanja ratnih sukoba.”(Gredelj, 2001) Zbog ovakvih istraživačkih procedura kojima se isti služio u svojim “naučnim” radovima, ovi su više puta bili povod za javno oglašavanje “trećesektorski” neumreženog dela ovdašnje naučno-istraživačke zajednice. Cf. na primer, Tadić, 1995, Popović, 2000, Antonić, 2003, kao i moj

pominjana uporna apsolutizacija i etnifikacija svih srpskih zločina tokom građanskih ratova na prostora ex-Jugoslavije, posebno srebreničkog. Jer: "Srebrenica je posve poseban slučaj. To je više od tragedije. Istrebljenje tolikog broja ljudi za četiri dana (prema tvrdnjama ove aktivistkinje **više od 10 000**, prim. i bold M. R.), *organizovano i sistematski, to nije bio nikakav eksces, već sama suština - radikalno zlo. Metodi korišćeni u Srebrenici nadišli su sve ono što se dešavalo na teritoriji bivše Jugoslavije. To se neće i ne sme zaboraviti. Za Srbe je to teška hipoteka koja se kao ogroman teret ostavlja budućim generacijama.*" (Biserko, 2005a) Za Ratka Božovića, pak, Srebrenica je "**paradigma** zločina i istorijske sramote." (2005, bold M. R.) Po Božidar Jakšiću "*pred razmerama zločina u Srebrenici normalan čovek ostaje i bez daha i bez reči. Jedine reči koje može i treba da izrekne su reči besprizivne osude. I naravno, da se s ogromnim pijetetom odnosi prema stradanju ljudskih bića koja su bila Bošnjaci.*" (Jakšić, 2006) Bilo bi pogrešno tvrditi da je Srebrenica eksces kriminalaca: "*Bila je to eksplozija dubljih šovinističkih struktura, a ne kriminalni diskontinuitet časne istorije. U aktiviranju ovih struktura odgovorni su svi koji su učestvovali u prevođenju kriminalaca u patriote i buđenju šovinističkog identiteta kod adolescenata i mladih. Od akademika do novinara,*" razabira Todor Kuljić. (2006) Drugim, rečima saradnika Beogradskog kruga, Nenada Prokića, "*razlika između slika iz Srebrenice i Aušvica je samo u koloru, koji je u ovim prvim pristupačan, jer je tehnologija napredovala. Nema nikakve druge razlike, genocid je genocid, gde god da se dogodio. Ne možemo to da nazivamo nekim*

tekst "Srpska humanistika i predstave o Srbima tokom jugoslovenskih građanskih ratova - 'nauka' u službi rasizma" (manuskript).

drugim imenima”, kategoričan je Prokić. (2007, bold M. R.) A Latinka Perović ovim povodom nudi i sopstvenu definiciju genocida, rigorozniju i od one koja je ustanovljena presudom MSP u Hagu po tužbi BiH protiv SRJ. *"Jer, pre svega reč je o genocidu, i čak nad tom šestoricom reč je o genocidu, jer po međunarodnim konvencijama, genocid je, bez obzira na broj, namera da prema grupi drugačijeg etničkog, rasnog, verskog porekla, vi osećate potrebu za fizičkom likvidacijom i egzekucijom."*⁹⁴ Utoliko je i rad Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice za period od 10. do 19. jula 1995. godine koju je osnovala Vlada Republike Srpske 25. decembra 2003. godine, predstavljao *"prvi, makar i deklarativni pomak, da se RS suoči sa činjenicom da je genocid u Srebrenici planiran sistematski i organizovano, te da je to 'simbol srpskog fašizma'"*⁹⁵ S druge strane, izjava predsednika RS Dragana Čavića data povodom prvih nalaza narečene komisije *"da je srebrenička tragedija 'crna stranica istorije srpskoga*

94 Prema: <http://www.pescanik.net>

95 *Ibid*, str. 383. Uporediti takođe i izlaganje *Žena u crnom* na naučnoj tribini Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu 15. 3. 2006. godine, kao i izlaganje saradnika *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Nenada Dakovića na istoj tribini, 14. 11. 2007 Identičnost srpskog nacionalnog pokreta s početka devedesetih i nemačko-italijanskog naci-fašizma iz sredine proteklog veka, za aktiviste ovog dela srpskog "trećeg sektora" je primetna već na nivou vizualnih utisaka iz tadašnje Srbije: "Na šta vas je podsećala ikonografija proslave na Gazimestanu? Na Špera... Zar to sve nismo već negde videli? Onog dečka u uniformi na kraju filma 'Kabare' Boba Fosa koji peva 'Sutrašnjica pripada meni'? Jeste li videli te momke po ulicama? Ne podseća li vas vojvoda Šešelj na Atilu (Donald Saterlend) u Bertolučijevom filmu 'Dvadeseti vek'! (...) Slike, simboli sasvim su precizni. Sve što je napisano, odigrano, filmovano, događa se. (...) A ako bi se svi ti simbolični prizori mogli nazvati nekim našim arhetipskim osećanjem, sumom našeg užasa, onda je to sigurno *fašizam*. Fašizam je zajednički imenitelj onoga što su nam kao ljudima pripremili tamo, u sobi sto jedan." (Pavićević, 2002, 113, kurziv M. R.) Ili: "upadljiva je sličnost, više nego upadljiva – sećam se iz svojih studentskih dana – između taktike koju su primenjivali nacizam, Hitler, i taktike koju primenjuju *ovdašnji* nacisti, *hitlerovci*." (Nikoliš, 2002, 44, kurziv M. R.)

naroda' je tek jedan od pokušaja **istorijskog redukcionizma**, jer se ne pominje genocid kao planski smišljena i organizovana akcija političkog i vojnog vrha RS i Srbije", upozoravao je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.⁹⁶ A saradnica Centra za unapređenje pravnih studija, Vesna Rakić Vodinelić, tim povodom najavljuje predstojeće akcije lokalnih nevladinih organizacija o čijem delovanju je reč u ovoj studiji: "Da bi se dala dobro obrazložena ocena o tome (...) da li je potrebno i poželjno u Srbiji propisati kao posebno krivično delo osporavanje sudski utvrđenih ratnih zločina, genocida ili zločina protiv humanitarnog prava, potrebno je da nevladine organizacije (...) najpre izrade istoriju osporavanja zločina, kao i da egzaktno utvrde odnos javnosti prema zločinu, stvarni broj slučajeva širenja mržnje, kao i praksu međunarodnih i nacionalnih sudova država koje su uporedive sa Srbijom", minuciozna je Rakić Vodinelić. (2007);

● Državna fragmentacija prostora Zapadnog Balkana ne bi, sugerišu pripadnici "druge Srbije", trebalo na tome da se okonča. Crna Gora je iz interpretatorske perspektive aktivista ovog dela lokalnog nevladinog "sektora" već 2001. godine bila nezavisna, srpskog imperijalističkog i hegemonističkog zagrljaja oslobođena država, koju je kao takvu trebalo i priznati. Jer, Slobodan Milošević je hteo "da disciplinuje Crnu Goru, da disciplinuje njenu državnu, ekonomsku, političku strategiju, jer je to strategija koja poništava njegove moći", smatra član Centra za liberalno-demokratske studije, Ilija Vujačić. (1998) A Crna Gora je, primećivalo se s radošću "u traganju za svojim identitetom i budućim statusom. Ona uveliko postaje mediteranska

96 Ibid, str. 385., bold M. R.

zemlja; njeni stanovnici, oni koji su mlađi od 40 godina, smatraju sebe **Crnogorcima** (...) i samo je pitanje vremena kada će nezavisna Crna Gora postati stvarnost na Balkanu”, predviđala je S. Biserko. (2001, bold M. R.) Analitičkom timu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji nije promicala nijedna blagodat tog budućeg statusa ove nekadašnje jugoslovenske republike. Impresivna je iscrpnost sa kojom se iste predočavaju čitateljstvu: “Državna zajednica je stvorena da bi ubrzala put Srbije i Crne Gore u Evropsku uniju, a ona se za Crnu Goru pretvorila u **zastoj** na tom putu. Analize ukazuju da je pre stvaranja zajednice, kriterijume po kojima je Crna Gora mogla stići do prve stepenice, studije o izvodljivosti, bilo lakše ispuniti nego sada. Uprkos tome, Crna Gora bi kao nezavisna država mogla da nadoknadi **izgubljeno** vreme, budući da bi, kao mala država koja je već sada odmakla u reformama ispred Srbije, vrlo brzo mogla biti primljena u Partnerstvo za mir i Svetsku trgovinsku organizaciju. **Samostalno** bi mogla da postigne i efikasnije sporazume sa Međunarodnim monetarnim fondom i drugim finansijskim institucijama, kao i da učvrsti političku stabilnost neophodnu za privlačenje stranih investicija i samim tim podizanje životnog standarda stanovništva, odnosno ublažavanje negativnih posledica tranzicije.”⁹⁷ Jer, razaznaje član Centra za slobodne izbore i demokratiju, Vladimir Goati, “teško se nalaziti u poziciji ‘mlađeg brata’ u federaciji koja je zamišljena kao ravnopravna. Ono što se događa, od Savezne skupštine do Savezne vlade, pokazuje da je položaj Crne Gore **marginalizovan**. Tu su perspektive manje-više mračne. Očigledno je da je, sa gledišta interesa Crne Gore, **neophodno** redefinisati

97 Prema: *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit.izdanje, str. 326, bold M. R.

odnose", zagovarao je Goati. (2004, bold M. R.) Uostalom, "Crna Gora će nastaviti da se osamostaljuje od Srbije ma kakav bio ishod referenduma. Srbija neće više igrati ulogu jačeg i starijeg brata, kakvom je zamišljaju ovdašnji **hegemonisti**, naviknuti da pod zajedništvom podrazumevaju **paternalizam i dominaciju**," upozoravao je Mirko Tepavac. (2006, bold M. R.) Zapravo, pogleda li se malo pažljivije, "Crna Gora je već ostvarila faktičku samostalnost i bez proglašenja nezavisnosti i sada bi bilo najvažnije iznutra je jačati, kako bi se potvrdilo da je to jedna istinski demokratska zemlja", preporučivao je Živorad Kovačević. (2000) Nedugo potom pristigli i formalnu realizaciju svojih želja i nastojanja, odnosno "naprednih kretanja u Crnoj Gori" (I. Vujačić), aktivisti ovog dela lokalnog "trećeg sektora" su pozdravili na sasvim očekivan način: "Crna Gora je, drugim rečima, **slobodna** – i to je jedna od vrednosti njene slobode - od memorandumske elite koja je u Srbiji ponovo dominantna struja, a čiji su važni segmenti i montanžari asimilovani u Akademiji, "Politici", **mafiji** i ostalim **tradicionalnim** ustanovama srpskog naroda". (Samardžić, 2006, bold M. R.) Sonja Biserko će, opet, sasvim iskreno priznati: "Zajedno smo (ona i njena saborkinja Olga Popović Obradović, prim. M. R.) na ulicama Podgorice podelile **radost** osamostaljivanja Crne Gore, što je jedan od poslednjih udaraca srpskom nacionalizmu". (Biserko, 2007, bold M. R.) Slično osećanje obuzelo je tim povodom i saradnika organizacije kojoj je ista na čelu, Velimira Ćurgus Kazimira: "I tako je prošao još jedan referendum. Sa njim je sličnost između Srbije i NOKIE još očiglednija: svaki novi model sve je manji i manji." (Ćurgus Kazimir, 2006) Potrebno je, dakle, sugerisao je član *Foruma za međunarodne odnose* Dušan Lazić, "prihvatiti realnost da je SFRJ dezin-

tegrisana, da više ne postoji, i da bi dobrosusedski odnosi trebalo da budu građeni bez predrasuda i tereta iz prošlosti." (Lazić, 1997) Državnim osamostaljivanjem Crne Gore proces disolucije jugoslovenske države se privodi kraju "što je i **logično**. Taj proces i **treba** da se dovede do kraja (...) Treba prosto da se prizna da je jedna državna tvorevina potpuno propala i da se vidi kakve su nove pretpostavke", predlagala je Branka Prpa. (2001, bold M. R.) Pristajanje na samostalnu Srbiju "ali ne samostalnu i uvređenu Srbiju, kako je vidi Grupa 17 Plus, je jedini put ka uspostavljanju kontakta sa realnošću, odnosno prihvatanju poraza", nalazi Sonja Biserko.⁹⁸ Konačno, za Srbiju je dobro "da njen istorijski slobodni pad bude prekinut, da se odrekne iluzija, da doživi svoju katarzu, da fokusira svoju svest na ono što jeste i što može. Takav 'poraz' bio bi možda najkonstruktivnije istorijsko iskustvo srpskog naroda", drži Srđa Popović.⁹⁹ Taj novostečeni status Srbije je dobar i za nju samu i stoga što "jeste moderan u ovom trenutku", mišljenja je saradnica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Dubravka Stojanović.¹⁰⁰

● Kada je reč o višedecenijskom kosmetskom problemu, pripadnici "druge Srbije" su se zalagali za njegovo "rešavanje po **ubrzanom** postupku", jer je jasno da je njegova "nezavisnost (uslovna ili puna, svejedno) **optimalno** rešenje." (Biserko, 2006, bold M. R.) Evo kako jedan od znamenitijih srpskih civilno-društvenih sofista obrazlaže tu činjenicu: "Ako Crna Gora

98 Cf. izlaganje iste na okruglom stolu "Presvlačenje nacionalizma", održanom u beogradskom Medija centru 15. jula 2003, prema: www.helsinki.org.yu

99 Cf. *U potrazi za građanskim identitetom*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004, str. 40.

100 Prema: <http://www.pescanik.net>, bold M. R.

ima pravo da na osnovu referendumskog izjašnjavanja građana proglasi nezavisnost, ne postoje nikakve političke mogućnosti niti **razumni** razlozi da se spreči da se u istom postupku izjasne i građani Kosova. Otuda je **neshvatljivo** da predstavnici vlasti skoro ravnodušno prihvataju ideju o referendumu građana Crne Gore, a grčevito se bore protiv 'albanske' ideje o referendumu kojim bi se utvrdila volja građana Kosova o budućem statusu pokrajine. Možda pretpostavljaju da su rezultati referenduma u Crnoj Gori ipak neizvesni, dok je rezultat eventualnog referenduma na Kosovu unapred poznat!" (Jakšić, 2001, 234, bold M. R.) Kosovo je, uostalom, izgubljeno još 1990. godine. "Ono čemu prisustvujemo poslije toga samo su etape u potvrđivanju tog rezultata. Ne možete nikada u jednoj zemlji od deset milona ljudi, dva milona držati u ropstvu. To je isključeno, a upravo to je bila Miloševićeva ideja", prozreo je Srđa Popović. (2001) Ni u pogledu geneze tog problema ovdašnji civilno-društveni, interpretatorski samouposleni delatnici, nemaju nikakvih dilema: "Problem Kosova – **ne 'južne srpske pokrajine'** – postoji od 1912. godine, kada smo Kosovo oslobodili od Turaka, a nismo primetili da već tada, ili preciznije, od 1921. godine, na prvom popisu, Albanci imaju jasnu većinu na Kosovu", podseća član Fonda "Demokratski centar", Desimir Tošić. (2006) Mirko Tepavac precizira: "Naš pogrešan početak sigurno nije još od Kosovskog boja (...) Biće pametnije da se presudni uzroci potraže u pogrešnim procenama i odlukama državne politike tokom poslednjih nekoliko decenija. A oslobođeni iluzija i mitova, mogli bismo, makar sami sebi, da kažemo: pa neka Kosovo bude koliko god hoće nezavisno, neka se zove kako hoće, samo neka bude tolerantno, otvoreno, demokratsko i prijatno za sve koji tamo žele da dođu, posluju ili tuda samo prođu. Razume se da bi i

Srbija morala da bude isto takva, jer sa teretom kosovske **mitomanije** teško da to ikada može biti." (Tepavac, 2007, bold M. R.) I za Evropu je, naglašava Borka Pavićević, Kosovo test jedne nove političke filozofije koju bi upravo Srbi od nje mogli s poverenjem da očekuju: "Sa nešto pameti, Kosovo bi moglo da bude temelj na kojem bi Evropa mogla drugačije da interpretira pitanje granica, građana, povezivanja."¹⁰¹ Kosovo je za Srbiju vrlo važno pitanje, priznaje Vojin Dimitrijević. "Ali na drugi način. Preko Kosova nam se na vlast, grbaču i glavu popeo Slobodan Milošević sa celom svojom intelektualnom, policijskom, ekonomskom i gangsterskom svitom. Ako to pitanje ne rešimo na stvarno **suštinski** način, kosovskim stepenicama će se na javnu scenu i na vlast popeti još nebrojeni **smutljivci** i potencijalni **diktatori** koji će ozbiljnim ljudima izgledati kao palanački devetnaestovekovni glumci s prilepljenim brkovima, ali će imati velikoga odjeka i uspeha." (Dimitrijević, 2006, bold M. R.) Ni Olivera Milosavljević ne poriče politički značaj i težinu kosmetskog problema. I obrazloženje za ovo stanovište je slično onom koje nudi njen civilno-društveni saborac: "Zato što se postavlja više od sto godina i zato što su odgovori uglavnom bili naopaki. A bili su naopaki zato što su u osnovi uvek imali netoleranciju i imaginarna kolektivna ekskluzivna prava, koja su kao takva, prirodno, ostvariva isključivo pukom silom. Posle više od sto godina korišćenja isključivo puke sile, kao što to obično u istoriji biva, stvari su se preokrenule i sada se opet pita šta da se radi."¹⁰² Uostalom, skreće pažnju, za razliku od srpskih albanskim velikodržavnim ambicijama veoma naklonjena Latinka Perović, "**albanski narod je poslednji narod u naci-**

101 Prema: <http://www.pescanik.net>

102 Cf. O. Milosavljević, "Kosovo, standardi i status", www.helsinki.org.yu/serbian/kosovo_t03.html

onalnom buđenju na Balkanu koji je zaista **podijeljen**. Narod koji je u ekspanziji, koja nije samo biološka, nego i opšta". (Perović, 2002a, bold M. R.) Pa i rukovodeća politička klasa na Kosmetu "je na **višem** nivou nego što je prosečna srpska." (Tošić, 2007, bold M. R.) Ne treba dakle "Srbe plašiti Kosovom. Oni su, kako je nedavno rekao Pavle Rak, uvek nekako živeli: bez Kosova ili sa Kosovom". (Perović, 2007) Utoliko, nezavisnost Kosova ne može nikako izbaciti Srbiju iz modernizacijskih procesa: "Iz modernizacijskih procesa Srbija može jedino sama sebe da isključi. I to na razne načine..." (Perović, *Ibid*) Naposletku: "Kada se govori o sadašnjici i političkoj krizi vezanoj za debatu o konačnom statusu Kosova, treba reći da u našoj kompetenciji nije da damo ili ne damo bilo kakvu teritoriju. Naravno, zločin je nasilno cepati teritoriju bilo koje države. Ali nećemo da uđemo u tu zamku i da prihvatimo ono što nam se nameće, kako gotovo isključivo ili prvenstveno **ili uopšte** od građana ove zemlje zavisi kako će se prekrajati državne granice." (Popov, 2007, bold M. R.) Uz to, "zamislite da premijer jedne male zemlje poziva najmoćniju silu, SAD, da poništi svoj akt o priznanju Kosova. Pa, izvinite, to meni izgleda neverovatno. To je probao i Milošević, pa znamo kako smo prošli. To može Koštunica kao građanin da kaže da su svetske sile užasne, loše i da je to nepravda", mišljenja je Čedomir Čupić. (2008a) Uostalom, "u pitanju je velika iluzija da je međunarodno pravo oslonjeno na pravdu. Međunarodno pravo je samo jedan **dogovor**. Ni UN ne sprovode pravdu, već pravo koje su propisale velike sile", razjašnjava Čupić u svom tekstu informativnog naslova "Nikad se ne plašim svojih reči". (2008b, bold M. R.)¹⁰³ Sonja Biserko, pak, ne deli mišljenje pojedinih svojih saboraca

103 Ovaj aktivista srpskog "trećeg sektora", inače, slovi za eksperta u oblasti odnosa morala i politike. Očigledno je - samo unutrašnje.

da je zločin cepati teritoriju jedne međunarodno priznate države, izuzev ukoliko je reč o samoproklamovanoj kosmetskoj: "Plan od šest tačaka u suštini izlazi u susret srpskim zahtevima za etničku podelu Kosova. (...) Vlada Kosova - poručuje ova njena glasnoovornica - smatra da ovaj dogovor znači destabilizaciju nezavisnosti Kosova i pokušaj 'mekog' odvajanja severa države. Nezavisnost bi time bila ne samo potkopana, već dovedena u pitanje", alarmira Biserko.¹⁰⁴ I Dobrica Ćosić je, podseća ona, "kao i uvek u ključnim momentima naše nedavne istorije, izašao sa intervjuom u Večernjim novostima, gde se zahteva razgraničenje Srba i Albanaca i ujedinjenje preostalog dela Kosova sa Albanijom. To je, zapravo, pokušaj da se Albanija uvuče u stvaranje **Velike Srbije** i da se Srbi na Kosovu stave pod ingerenciju Beograda."¹⁰⁵

● Zbog svega prethodno rečenog, Srbi, procenjuje se, nisu smeli da reaguju na američko i zapadnoevropsko priznavanje samoproklamovane kosmetske nezavisnosti ni na kakav, a ponajmanje nasilan način. Utoliko je i sa narodnog mitinga, organizovanog povodom tih akata narušavanja teritorijalnog integriteta ove stare balkanske države "poslata poruka koja u potpunosti odgovara stereotipima koji u svetu postoje o Srbiji da smo mi 'divlje društvo, nasilnički narod' kojeg je teško kontrolisati. Kada se nemiri na ulicama Beograda uporede sa manifestacijama proslave nezavisnosti na Kosovu, onda sve ide u prilog tih manifestacija, koje su bile mirne i dostojanstvene i koje su pokazale **lepo** lice društva na Kosovu", prekorevala je članica Evropskog pokreta u Srbiji, Jelica Minić, (2008, bold M.

104 Cf. S. Biserko, "Pokušaj podele Kosova", www.helsinki.org.yu/serbian/doc/EULEX1.doc.

105 Prema: <http://www.pescanik.net>, bold M. R.

R.)¹⁰⁶ Takav odgovor Srbije na narečene akte "je demonstrirao kontinuiranu pretnju koju razvoj događaja u Srbiji predstavlja po sigurnost i demokratsku konsolidaciju regiona. Srbijanska politička klasa je još jednom pokazala svoju nespremnost na odustajanje od projekta Velike Srbije i na nalaženje izlaza iz nacionalističke metastaze." (Biserko, 2008a) Efekta od takvih političkih manifestacija može biti "samo u smislu buđenja još većih emocija, nacionalnih, ili još bolje, nacionalističkih emocija u Srbiji. To uopšte nije usmereno ka međunarodnoj zajednici, ka Evropi, već je usmereno ka onom delu populacije za koji DSS misli da će biti njihovi novi glasači i da će time popraviti svoj rejting", prozire Zagorka Golubović. (2008) Iz tih razloga je i mladić, stradao tokom protesta u prostorijama američke ambasade, bio samo "žrtva raspaljenog nacionalističkog **bezumlja** (...) Opili su ga (politički prvaci Srbije, M. R.) nerazumnim rečima slepog **gneva** i **prkosa** (...) bezumlje ga je privelo na žrtvenik jedne loše politike. (...) goreo je mladić kao žrtva raspaljenog nacionalističkog bezumlja (...) kao žrtva paljenica ostrašćenih, politički i **paganski** 'nadahnutih' moćnika", kategoričan je egzaltirani Mirko Đorđević. (2008, bold M. R.) Dakle, "u Srbiji je nakon proglašenja nezavisnosti Kosova još više eskalirala lažna patriotska homogenizacija. Od stabilne i demokratske vlade, na kojoj su insistirale pre svega zemlje EU, ali i USA, ostala je samo stabilnost moći Vojislava Koštunice i popustljivost i ambivalencija Borisa Tadića, koji se na neki način utrukuje u dodvora-

106 Među gostima jedne od tih manifestacija, upriličene u zgradi kosmet-skog parlamenta, našla se i predsednica *Fonda za humanitarno pravo*, Nataša Kandić. Nekoliko meseci docnije, na stranicama jednog prištinskog dnevnika koji izlazi na albanskom jeziku, obelodanjena je inicijativa da ime ove beogradske civilno-društvene aktivistkinje, jedne od zaslužnijih za nastanak najmlađe balkanske "države", bude dodeljeno nekoj od prištinskih ulica ili, čak celom jednom kosmet-skom mestu.

vanju najekstremnijem delu desnog i nacionalističkog biračkog tela. Može se slobodno reći da je demokratija u Srbiji ukinuta stavljanjem Kosova na pijedestal nedodirljive legende, tako da je ova iracionalna atmosfera onemogućila svaku racionalnu diskusiju i reakciju na temu evropskih integracija, ljudskih prava i Kosova", referiše Jugoslovenski komitet pravnik za ljudska prava.¹⁰⁷ Drugim rečima "ona je (vlast, M. R.) sada posegnula za Kosovom i kosovskim mitom da bi potvrdila tu **razobručenost**. I da bi trajno lišila vlast normativnih i institucionalnih ograničenja", viđenje je Nebojše Popova. (2007, bold M. R.) Umesto toga, Srbija bi trebalo prva da prizna Kosovo "i to bi bio jedan veliki obrt i napuštanje jedne politike koja je dovela do ovoga do čega je dovela. To bi značilo da smo **sazreli**. Izvinite, ali mi smo sto godina, žao mi je, vodili lošu politiku prema tom Kosovu, još od Prizrenske lige. Nikad nismo pružili ruku tome narodu, a ono što se dole dešavalo za vreme Miloševićevog režima, bolje da i ne pominjem", upozoravao je Nenad Prokić. (2006, bold M. R.) A razlog zbog kojeg Srbija to nije uradila je problematičnost njene elite: "Srbija nema konsenzus oko toga gde se kreće i šta želi da uradi. Taj konsenzus, stvaranje jedinstvenog projekta morala je da inicira elita, koja je zatajila. Elita je, čini mi se, još uvek u nekakvim **velikodržavnim** projektima. Ona još uvek ima teoriju '**krvi i tla**'. Stvarno mislim da je to najslabiji, apsolutno najslabiji deo našeg društva", nepokolebljiva je aktivistkinja Otpora, Srbijanka Turajlić. (2008);

● Glede manjinskih i regionalnih problema "Srbije bez Kosova", koji, znalački se upozoravalo, svojom

107 Saopštenje YUCOM-a "Bezbednost boraca za ljudska prava u Srbiji i politički ambijent u kome deluju nakon proglašenja nezavisnosti Kosova", prema: www.crnps.org.yu

brojnošću i intenzitetom već ozbiljno dovode u pitanje unutrašnje uređenje matice srpskog naroda, treba, sugeriše se, očekivati razrešenje slično kosovskom: "Kada je u pitanju unutrašnje uređenje Srbije, postavlja se i pitanje **Vojvodine**, koja je ujedno i najvažniji deo manjinskog pitanja. Otvaraju se i dva regionalna: **jug Srbije i Sandžak**. Oba su istovremeno i veoma važna manjinska i regionalna pitanja," obelodanjuje Sonja Biserko. (2005, bold M. R.) Naime, disolucijom države "Bošnjaci su se našli u poziciji nepriznate, nezaštićene i obespravljene manjine čiji identitet je često i grubo negiran", izveštava analitički tim Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.¹⁰⁸ Jer, tokom rata u Bosni "Sandžak je bio deo srpskog ratnog projekta, te su u tom regionu **konstantno** kršena prava Bošnjaka, a pogranična područja etnički očišćena. Ni posle petooktobarskih promena, nove demokratske vlasti nisu podsticale političko konstituisanje bošnjačke zajednice, već su 'igrale' na kartu njihove podele", saznajna su Sonja Biserko. (2007, bold M. R.) A u istorijskoj svesti pripadnika bošnjačke zajednice "veoma je živa činjenica da je Sandžak tokom istorije bio posebna upravna jedinica, te da je u jednom kratkom periodu za vreme drugog svetskog rata uživao i autonomiju."¹⁰⁹ Što se tiče Vojvodine, koja je, podseća se, kao i Kosovo, u bivšoj Jugoslaviji uživala visok stepen autonomije, potreba za istom se poslednjih petnaestak godina permanentno dovodi u pitanje, "a Vojvodina etnički prisvaja kao ekskluzivna srpska pokrajina."¹¹⁰ Proces stvaranja eničke države, prema mišljenju S. Biserko, polako se privodi kraju, "a to je, između ostalog, podrazumevalo

108 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 574

109 Prema: *Ibid*, str. 574.

110 *Ibid*, str. 526.

i **oslobađanje** od manjina. Već deset godina sprovodi se **tiho etničko čišćenje**, primenjuju se **brutalne mere represije** nad nekim manjinama, te prinudna **asimilaciji**”, otkriva Biserko. (2001c, bold M. R.) Pride: “Protivljenje ratu i nespremnost da se bore za ekskluzivne srpske nacionalne interese doprineli su da veliki broj pripadnika manjina napusti zemlju. Na ovaj ili onaj način, upravo su manjine platile cenu nacionalne homogenizacije i etničkog konsolidovanja države.”¹¹¹ No, nije reč samo o demografskom gubitku: “Odlazak mladih, obrazovanih ljudi sa diferenciranim znanjem oslabio je manjine i kulturno, jer ih je lišio dela intelektualnog jezgra, iznimno važnog za očuvanje i razvoj njihovog identiteta i kulture”, upozorava oštro Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.¹¹² Uz te, dodatan problem, upozorava se, predstavlja činjenica da Srbija nije na adekvatan način rešila problem srpskih izbeglica sa ex-jugoslovenskih prostora, odnosno da je dozvolila da se najveći deo njih naseli u Srbiji, “mnoge izbeglice su dobile državljanstvo, što znači da se preko njih etnički zaokružuje teritorija. ” (Biserko, *Ibid*, 22) Iste su, naglašava se, “planski razmeštane u mešovitim sredinama, pre svega u Vojvodini, došlo je do interakcije manjinske i izbegličke populacije, do značajnog pogoršanja položaja svih manjina zbog pojačane **etnocentričnosti** i **ksenofobične** atmosfere.” (Biserko, *Ibid*, 41, bold M. R.) Rukovođen ovim “alarmantnim” saznanjima “Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji apeluje na Centar za ljudska prava UN i ambasade da preuzmu odgovarajuće mere za bezbednost izbeglica iz Krajine i njihov bezbedan **povratak u njihove**

111 Uporediti: *Između načela i prakse. Položaj “malih” i “velikih” manjina u Srbiji*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004, str. 16.

112 *Ibid*, str. 16

kuće. Bezbedan povratak u njihove domove nije samo ono što izbeglice žele, već, takođe, i jedini način da se spreči moguća demografska katastrofa."¹¹³ Pri tome se zaboravlja da uprkos svim narečenim procesima, Srbi kao najbrojnija etnička zajednica u Srbiji, "u Sandžaku (su), na primer, **manjina** u odnosu na Bošnjake. Slična situacija je i u nekim opštinama u Vojvodini gde se Mađari, u odnosu na Srbe, nalaze u poziciji etničke **većine**."¹¹⁴ Stoga je logika po kojoj se raspadala nekadašnja zajednička južnoslovenska država, danas, a i u neposrednoj budućnosti će, trijumfalno se konstatuje, biti "na delu i u samoj Srbiji." (Biserko, 2005)¹¹⁵ Ti procesi će, podvlači se, omogućiti da Srbija, konačno "bude **svedena** na svoju mjeru." (Biserko, 2005, bold M. R.) Tek njihovom potpunom finalizacijom, za prostor Zapadnog Balkana, procenjuje se, nastupa period stabilnog i prosperitetnog razvoja: "Evropska Unija je tek na vlastitim greškama počela da razvija jasniju strategiju, koja u suštini prihvata ideju o disoluciji Jugoslavije (zaključno sa disolucijom Srbije, M. R.) **bez koje nema konsolidacije regiona**", uverena je S. Biserko. (*Ibid*, bold M. R.) Konačno, "deetatizacijom Srbije, njenom regionalizacijom, oslobađanjem naših ljudi da lakše posluju, da lakše trguju, sniženjem poreza, odstranjivanjem tih prasećih brigada, tih **postosmanskih despot** koji manipulišu **podaničkim osećanjima** koja još

113 Cf. *Ibid*, str. 13.

114 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 528., bold M. R.

115 Štaviše, u svom obraćanju Evropskom parlamentu o stanju ljudskih prava u Vojvodini, u Briselu 13. oktobra 2005. godine, Biserko ovu srpsku autonomnu oblast tretira kao *de facto* već osamostaljenu od ostatka srpskog državnog organizma, prema kojoj, kao takvoj, isti demonstira teritorijalne pretenzije. *Ad litteram*: "U Srbiji se ogromna energija gubi na spekulacijama da se 'odlazak' Kosova kompenzira teritorijom u Bosni – ili, pak, u Vojvodini i Crnoj Gori." (prema: www.forum.b92.net/lofiversion/index.php/+40843-100.html, kurziv M. R.)

uvek opstaju u dubini našeg društva – biće obesmišljene sve one granice koje su u međuvremenu nastale na Balkanu i koje će **nastaviti** da nastaju (na teritoriji ‘avnojevske’ Srbije, M. R.), a koje su za nas toliko bolne.” (Samardžić, 2007, bold M. R.) Uostalom, upozorava član Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Pavel Domonji, “pitanje pred kojim Srbija stoji već 20 godina nije pitanje **kolika** Srbija, već **kakva Srbija** (...) Hoće li Srbija biti pristojno uređena, građanska država, ili će Srbija biti **rasistička, smrdljiva i primitivna** balkanska močvara? Postoji veliki broj građana u Srbiji i veliki deo političke elite koji smatraju da je balkanska močvara sasvim pristojno mesto za život.” (Domonji, 2008, bold M. R.) Na jednako značaki, ozbiljan i odgovoran način, problem srpske državne teritorije tretira i Božidar Jakšić: “U čemu je, zapravo, naš problem? Stvar je vrlo jednostavna. Stalno nas guraju u pitanje države kao pitanje prostora. Kolika će ta država da bude? Moram reći da bih volio da živim u jednoj maloj i dosadnoj Danskoj, na primjer, a ne u velikoj Rumuniji Čaušeskua, ili u velikom Sovjetskom Savezu Brežnjeva, ili, u krajnjoj liniji, u velikim Sjedinjenim američkim državama Džordža Buša, i starijeg i mlađeg. Prema tome, to **nije** pitanje prostora i mi zaista sada stojimo pred neriješenim državnim pitanjem.” (Jakšić, 2002, bold M. R.);

● Politički prevrat u Srbiji koji se dogodio 5. oktobra 2000. godine predstavljao je, podvlači se, neiskorišćenu istorijsku šansu da se uspostavi personalni i ideološki *diskontinuitet* sa dotadašnjom nacionalističkom i imperijalističkom politikom oficijelne Srbije. Odnosno, “nesporazum Srba sa svetom krajem XX veka ostao je i nakon 5. oktobra, uprkos ogromnoj želji sveta da se Srbija primi natrag u okrilje međunarodne

*zajednice. Nijedna zemlja u tranziciji nije dobila tako povoljne uslove za prijem u Savet Evrope, niti je dobila tretman kakav je dobila Srbija. Evropska Unija je prostrla **crveni tepih** sa nadom da će nova demokratska vlast napraviti istinski diskontinuitet sa Miloševićevim režimom”, rezignirana je S. Biserko. (2005, bold M. R.) Izborom Miloševićevog naslednika, po mišljenju pripadnika “druge Srbije”, umesto diskontinuiteta, omogućen je kontinuitet te politike, tragično potvrđen ubistvom prvog postmiloševićevskog premijera Srbije marta 2003. godine. “Ovakav (personalni, prim M. R.) ishod 5. oktobra omogućio je kontinuitet sa politikom prethodnog režima, posebno na planu nacionalističkog projekta, a time i održavanje kriminalizovanih i represivnih državnih i paradržavnih struktura.” (Biserko, 2005) Vojislav Koštunica je, zapravo, “ogolio srpski **nacizam** i pomogao svetu i susedima da bolje razumeju dubinu srpskog nacionalizma.” (Biserko, 2008b, bold M. R.) Jer, precizira ista, “Vojislav Koštunica nije ni u jednom trenutku osudio Miloševićevu ratnu politiku, niti se ikada pozitivno izjasnio o Haškom tribunalu. Takođe, Vojislav Koštunica se nikada nije distancirao od projekta Velike Srbije. Naprotiv, on je koristio svaku priliku da Republiku Srpsku tretira kao drugu srpsku državu, koja je privremeno razdvojena od Srbije.” (Biserko, 2005) Za vlade Vojislava Koštunice rehabilitovan je, podseća ista, i Draža Mihailović, čime je “Srbija dokazala da je fašistička zemlja, a Vojislav Koštunica koji je sve to dozvolio, je bio simbol tog fašizma.”¹¹⁶ Nakon 5. oktobra, saglasna je i Stanislava Zajović, “na vlast je došao ‘**autentični nacionalista**’ – Vojislav Koštunica. Koštunica ne samo da je propustio da raskine sa politikom ratova i ratnih zločina prethodnoga režima, ne-*

116 Cf. www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=10458

go je tokom njegove vladavine (oktobar 2000. - februar 2003.) nacionalizam 'normalizovan', pa čak i proglašen jednim od atributa demokratičnosti. Koštunica i njegovi brojni sledbenici kreirali su duhovnu i kulturnu klimu normalizovanog (to jest antikomunističkog) nacionalizma, stoga što je jedna od ključnih primedbi protiv Miloševića bila da je njegov nacionalizam bio 'komunističke i ateističke prirode.'" (Zajovic, 2005, bold M. R.) Utoliko, i "ne postoji neka bitna razlika između ideja koje su bile u opticaju u Srbiji devedesetih i onih koje su u Srbiji u opticaju danas. Postoji jedna spoljašnja razlika da se one glavne ideje danas ne pojavljuju baš u ogoljenom i eksplicitnom obliku, nego su više implicitne, a te glavne ideje su ideje etničkog nacionalizma", uočava Ivan Čolović. (2006) Razlog tome je u činjenici da je "DSS očigledno **prostaljinistička, rankovićevska** stranka, koja obožava politička načela Dobrice Ćosića. Po njima, nacionalni interes koji proklamuje **UD-BA, mafija** i slične **narodne** organizacije, važniji je od demokratije", skreće pažnju Nikola Samardžić. (2007, bold M. R.) Otud, "pobedi li u borbi za vlast struja predsednika Jugoslavije Vojislava Koštunice, na demokratsku Srbiju čekaćemo još dugo", upozoravala je Zagorka Golubović.¹¹⁷ Jer, "imala je Istočna Evropa razne **mračne** tipove na svom čelu, koji su nekako elegantnije i produktivnije po svoju zemlju umeli da guraju svoju konzervativnu liniju. Ovo mi izgleda kao da nije ni to ", mni Ivana Spasić. (2004, bold M. R.) Naime, Koštuničin "umereni" etnički nacionalizam je "zabluda sa ogromnim rizicima i zato nema mesta ni za dobar ni za loš, veliki ili mali nacionalizam, jer on svakako predstavlja podlogu za razbuktavanje novih nacionalističkih strasti koje vode prolivanju krvi", predočava Milivoje Mak-

117 Cf. www.glas-javnosti.co.yu

sić. (2001) Umereni nacionalizam, precizira Stjepan Gredelj, "teško može da prikrije da se javlja kao socijalna i individualno-psihološka mimikrija žala zbog **kolo-salne** propasti mega-nacionalističkog projekta, dakle, u pitanju je loše prikrivena frejdrovska kompenzacija za neostvarenu **Veliku Srbiju**." (Gredelj, 2001, 258, bold M. R.) Zapravo, odmah nakon ubistva premijera Đinđića "došlo je do involucije i otvorenog povratka na etnonacionalističku politiku, odbacivanja svakog oblika istinskog suočavanja s prošlošću i saradnje sa Hagom. Proces potpune restauracije nacionalizma dobio je legitimitet na izborima 2003. godine. S tim da su sada ciljevi i moć oligarhije međunarodno legitimisani, jer se ne može očekivati nova **izolacija** Srbije", sa žaljenjem konstatuje S. Biserko. (2005, bold M. R.) A razloga za izolaciju ima na pretek. Repertoar termina kojima se isti predočavaju slušateljstvu, izgleda ovako: "Danas su na vlasti **crnorukaši**, ta oficirska **fukara**, neka družina iz **azijskog** departmana, u svakom slučaju smrtni neprijatelji demokratije i **rasisti**. (...) Oni su prepoznali sebe kao isključivu zdravu snagu svoga plemena i predlažu neku tajnu i trajnu političku bezobzirnost u okviru jedne **razbojničke** nekulture (...) Eto, to je naša politika. **Gangsteri!** (...) To je čisti onaj **mafijaški**, nekrofilski, **satanistički**, odvratni **ološ** (...) Onaj Basara kaže da neće u Srbiji biti ništa bolje dok se ne zadime lomače svete španske **inkvizicije**. Pa sad neka to čita kako ko hoće", ne haje Nenad Prokić, 2007, bold M. R.) Dakle, "**kako je završio Milošević, tako će i ovaj**" (Vojislav Koštunica, M. R.), najavljuje Nikola Samardžić. (2007, bold M. R.) Jer, "današnji nacional-radikalizam, rasizam, ksenofobija, anti-evropski i antihaški lobi, istorijski su naslednici poraženih sila mraka koje su - izgledalo je - definitivno potučene na bojnopolju pre 60 godi-

na", obrazlaže Mirko Tepavac. (2005) Drugim rečima, razlika između posthitlerovske Nemačke i današnje Srbije je samo "u tome što se u Adenauerovoj vladi nisu našli Hitlerovi saradnici, dok saveznici Miloševićeve i Karadžićeve politike danas vladaju Srbijom", zaključuje saradnik *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, Vladimir Ilić. (2003). Vreme kratkotrajne Đinđićeve vladavine ima se, dakle, smatrati nekom vrstom izuzetka, reformističkog i pro-zapadnog incidenta u kontinuiranom istorijskom toku srpskog konzervativizma i antizapadnjaštva. Jer, "Zoran Đinđić je bio izuzetna ličnost. On bi i da nije usmrćen, postao istorijska ličnost Srbije", uveren je Desimir Tošić. (2004)¹¹⁸;

Ergo,

- 118 Samo nekoliko nedelja pre Đinđićevog smaknuća i početka nadmetanja za monopol na njegovu političku zaostavštinu, aktivisti ovog dela lokalnog "nevladinog sektora" su svoj stav prema njegovoj politici semantički konkretizovali na sasvim drugačiji način: "...da ga zovu na Pale da s guslarom Radovanom vrta vola na ražnju, eto ti njega, da ga zovu u Sarajevo, da prošetaju Baščaršijom pod rukom sa Zlatkom Lagumdžijom, eto njega i tamo! I sve se smeška, i ovamo i onamo, onim karakteristično amerikanizovanim blještavim kampanjskim osmejkom koji naprosto vrišti *Vote For Me.*" (Pančić, 2002); "I premijer Đinđić sve češće pokazuje nervozu u pogledu saradnje sa Hagom i sve češće relativizuje neophodnu saradnju, jer, eto i 'Bin Laden nije uhapšen, a bilo bi poželjno'" (Biserko, 2001); "Sada kaže da Srbija 'ne sme biti talac Haga' i eto ponovo čujemo stari poznati refren 'možemo mi i bez tih tričavih stotina miliona američkih dolara'. Samo što nije uskliknuo 'Sankcije nam ne mogu ništa'. Ide Đinđić i dalje: određuje kako je 'pravo vreme za pregovore o konačnom statusu Kosova', pa dodaje 'ako izgubimo Kosovo, tražićemo Republiku Srpsku'. No, i to nije dovoljno: budu li Albanci i svet insistirali na nezavisnom Kosovu, tražićemo njegovu podelu. I gura premijer još dalje i upornije: ako se našoj vojsci i policiji ne dozvoli da uđu na Kosovo, nema druge nego da zahtevamo prekrajanje balkanskih granica. I tako dalje i tome slično, govor za govorom (desetine na dan) na svim mogućim i 'slobodnim' televizijama." (Torov-*Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, 2003); "Izjava premijera Đinđića o 'dva vrapca koja se tuču u prašini', kojom se izjednačava univerzitetski profesor Čedomir Čupić, koji je bio jedan od najdoslednijih učesnika u borbi za rušenje režima Slobodana Miloševića, sa Željkom Mitrovićem koji je bio, i ostao stub bivšeg režima i oličenje ratnog profiterstva, je drskost koju predsednik Vlade Srbije nije smeo sebi da dozvoli." (Golubović, 2001); "Ja ne verujem ni sebi, a kamoli Zoranu Đinđiću." (Jakšić, 2001).

● Svakolikom svojom, a posebno novijom historijom, srpski narod je potvrdio svoju inherentnu *militarističku, tradicionalističku, antimodernizacijsku i iracionalističku* vrednosnu orijentaciju i kao takav je, upozorava se, nepoželjan u porodici evro-atlantskih naroda, čijem tegobnom nastajanju svedočimo. Redosledom naznačenih atribucija i doslovno: *“Aktivna uloga **vojske** u politici pokazala se kao **konstanta** moderne istorije Srbije i Jugoslavije i predstavlja jedno od njenih **najmarkantnijih** obeležja. Vojska je, s jedne strane, bila glavni oslonac režima i zvanične državne ideologije, ali je često bivala i samostalni politički činilac koji na sebe preuzima kreativnu ulogu u formulisanju nacionalno-političkih ciljeva, s druge strane. (...)”*, uviđa Sonja Biserko. (2005, bold M. R.) I u jugoslovenskim ratovima s kraja devedesetih, njena uloga je za Svetlanu Knjazevu Adamović nedvosmislena: *“Tako je ranjeni **dinosaur**, srljajući iz poraza u poraz i ostavljajući za sobom nepojmljivo krvave tragove, stigao dokle je stigao, da uguši i satre svoje poslednje pribežište – Srbiju i Crnu Goru, koje su sada pretvorene u **vojne logore** (...) I budući da su Srbija i Crna Gora poslednje pribežište tog **monstruma**, koji još uvek – i posle svih gubitaka – raspolaže znatnim razornim potencijalom: recimo, raketama koje mogu biti upravljane na gradove naših suseda, nema razloga da se čudimo što su baš Srbija i Crna Gora na meti međunarodnog javnog mnjenja.”* (Knjazeva Adamović, 2002, 179, bold M. R.) Srpski militarizma je, zapravo, jedan od aspekata srpskog tradicionalizma koji crpe snagu iz pravoslavlja kao retrogradnog religijskog i svetonazorskog koda u kojem su Srbi egzistirali u proteklom milenijumu: *“Činjenica je da je Srbija deo tog pravoslavnog sveta, što*

se najbolje vidi kroz njen odnos prema tržišnoj privredi i evropskim vrednostima.” (Biserko, 2005)¹¹⁹ Problem Srbije je, preciznije rečeno, “u nedostatku unutrašnje podrške za promene i okoštali **otpor modernizaciji**. **Antizapadni** otpor je konstanta u srpskoj istoriji koji je verovatno sada i najveći zbog izazova i pozitivnih okolnosti koje su se stekle za proevropsku orijentaciju,” zapaža Sonja Biserko. (2003c, bold M. R.) Jer, “ono što opstaje kao konstanta (političke kulture Srba, M. R. jest nedovoljna participativnost (nerazvijena **građanska** svijest), **parohijalni** politički mentalitet (nesklad uskog i općeg, javnog interesa), **nespremnost** na uključivanje u šire okruženje (regionalno, evropsko) i gotovo nepomaknuti **gregarni** instinkt (jak kolektiv nasuprot građanskom individualizmu)”, zaključuje Stjepan Gredelj. (2006, bold M. R.) Pa i Miloševićевой vlasti srpski narod se podastirao “**samo** zato što, u paničnom strahu od bilo kakve modernizacije, nije spreman da se suoči s ‘neizvesnošću’”. (Mimica, 2002, 35, bold M. R.) Reč je, pojašnjava Phillip David, o društvu koje je “**nepromenljivo** u vremenu, **zaleđeno** u **nepokretnosti**. Opsednuto je žudnjom za teritorijama i heraldičkim simbolima.” (David, 2002, 316, bold M. R.) Jer, samo “**izgubljeni** u vremenu, **grabe** se za prostor. **Pregaženi** vremenom, mahnito gaze prostorom. Strah od teskobe pre svega je strah od vremena, od promene, od drugog i drugačijeg. Zato je i uspravna axis mundi – kosovsko opredeljenje – mogla biti oborena ničice na zemlju da bi poslužila kao puka zemljomeračka alatka”, poentira pitoreskno saradnik Beogradskoga kruga, Miloš Stam-

119 Za razliku od pravoslavne srpske kulture koja “nosi pečat ‘epski, herojski, istorijski’, kod Hrvata (je) kultura svakodnevna, kompromisna, sačinjena iz folkloru i tekovina međunarodne materijalne kulture; oni slave, opevaju, opisuju, razrađuju događaje iz svakodnevnog života: rođenje, ženidbu, smrt, žetvu, oranje, radosti i nezgode svakodnevnog života”, ukazuje na uzor S. Biserko. (2001a)

bolić. (2002, 288, bold M. R.) Zapravo: “Racionalno objašnjenje za sve što se dešavalo u Srbiji, ne samo poslednje dve decenije, već i tokom celog XX veka, nije moguće (...) Korene verovatno treba tražiti u činjenici da u srpskoj istoriji ne postoje razdoblja prosvetiteljstva i racionalizma u kojima su sazrevala moderna evropska društva”. (Biserko, 2005) Otud, “moždane vijuge jedne pesničke nacije nisu prilagođene razmišljanju; kruta logika racionalnosti za njih je poput jarma ili oklopa koji treba što pre smaknuti.” (Spasić, 1996);

● Zbog svega navedenog: “Srbija mora proći kroz proces **samospoznanje** i preispitivanja, kako bi u regionu bila faktor koji joj EU pripisuje i priželjkuje. Bilo bi pogubno da se taj proces preskoči, jer bi to smanjilo šanse regiona za normalizaciju i stvorilo potencijal za buduće nesporazume.” (Biserko, 2006, bold M. R.) U tom smislu i “upozorenje Martija Ahtisarija iznuđeno neuspešnim pregovorima da ‘svaka nacija ima teret koji treba da plati’, te da se politika koju je vodio Slobodan Milošević ‘mora uzeti u obzir’, delovalo je kao **otreznjujuća bomba**”. (Biserko, *Ibid*, bold M. R.) U tom procesu otrežnjavanja Srbije, specijalnu ulogu imaće, predviđa se, jedna od emisija RTV B92, koja služi kao redovna javna tribina ovog dela lokalnog “trećeg sektora”. Pa i više od toga, “ako uopšte i opstane, srpski narod i srpsko društvo će za to moći da zahvale urednicama ‘**Peščanika**’”. (Dimitrijević, 2006) Naime: “Ono što je malo teže razumeti, barem meni, jeste prilično stidljiv odgovor, ili izostanak svake reakcije ljudi koji vide kuda vodi ovakav put u bespuće. Sve se svodi na pojedinačne istupe, recimo iz beogradske perspektive, na emisije kao što je Peščanik, Radio B92 ili Insajder i retke istupe pojedinih novinara (...)” (Bošković, 2006) Utoliko je i nastojanje na tehničkom ometanju emisija

"Peščanika", "pokušaj gušenja liberalnog mišljenja, (...) smišljeno potiskivanje podrške proevropskoj orijentaciji srbijanskog društva. (...) U trenutku kada je put Srbije prema Briselu inače blokiran, slučaj "Peščanik" nije incident, već deo šire strategije koja za posledicu ima potpunu izloluaciju Srbije."¹²⁰ Zapravo, "ako sada analizirate poslednjih pet godina, videćete da ovde nema suočavanja s prošlošću. Možda bi trebalo da nam Haški tribunal, kao u slučaju Srebrenice, prikaže film o tome šta se dešavalo u Srbiji – pošto se većina građana ponaša u skladu sa **kokošijim slepilom**. Mi smo duboko **kontaminirano** društvo, koje teško može da prepozna šta je zlo a šta je dobro", nedvosmislen je član Lige eksperata, Božidar Prelević (2005)¹²¹ U Srbiji se, potvrđuje i Ratko Božović, danas mnogo čuti. "Zašto se čuti? Hoćemo li ponovo biti saučesnici? Gotovo da nema mesta da govorimo ovde o istini, to su prejake reči, reči izlizane, reči koje deluju patetično. Ovde prevashodno nema slobode. Dakle, ovde se jedan prljavi talas obnavlja. Kod nas se, izgleda, obnavlja i živi ono što je korov, što ne valja, ona baruština. (...) Mi sada, takvi kakvi jesmo, jesmo nikakvi."¹²² Umesto četiri "S", ocila na srpskom grbu "sada su četiri A: alibi, abolicija, amnezija, amnestija. To je sav naš napor, jedini trud koji ispoljavamo, da bi sebi bilo kako našli alibi, a pošto ga nikako nema,

120 Cf. www.helsinki.org.yu/serbian/doc/napad%20na%20pescanik.doc

121 Ova nevladina organizacija je ustanovila i godišnju nagradu "Vitez poziva", kojom je, u oblasti društvenih i humanističkih nauka, dosad nagrađeno nekoliko beogradskih civilno-društvenih participanata u interpretaciji skorije južnoslovenske prošlost, o kojoj je reč u ovoj studiji, a zbog toga što su "svojim životom i radom branili *univerzalne vrednosti*", odnosno "usaglasili svoja profesionalna znanja i savest, i odoleli mnogim pritiscima *ideologije, politike*, institucija i pojedinačnih i grupnih *interesa*." (Cf. www.lex.org.yu, kurziv M. R.) U žiriju za dodelu nagrade nalazili su se, razume se, njihovi saborci iz istog dela ovdašnjeg "trećeg sektora".

122 Cf. www.pescanik.net/centent/view/1370/210/

onda da bi sebi izradili aboliciju, a pošto je nikako ne možemo zaslužiti, onda da bi bilo kako sve zaboravili, a pošto nema ni zaborava našem porazu i posrnuću, sav život naš neprestano na to podseća, onda da bi bilo kako bili pomilovani. Ali nema amnestije, jer ona sledi samo onima koji su prihvatili sankciju i trpe je, pa mogu da se nadaju iznenadnoj milosti izbavljenja. Ali mi još nismo spremni da prihvatimo sankciju, uslovljavamo to garancijom da će amnestija biti trenutna. I tako, uzaludan je naš trud”, rekapitulira saradnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Sreten Ugričić.¹²³ Stoga,

● Svako ko sa prostora Srbije kreće u bilo kom pravcu, mora uvek imati na umu odakle dolazi “*emocionalno, moralno, politički. Dolazim iz prestonice. Baštinim jedan agresivni i zločinački režim. Dolazim iz prestonice u kojoj se zločini počinjeni u naše ime glorifikuju i poriču i dan danas.*” (Zajovic, 2007a) Nema dakle, nikakve sumnje da “*moramo mijenjati mentalitet, promijeniti političku matricu, moramo prestati sa **kulturom ubijanja** koja se i dalje nastavlja. Možda je Havel bio najbliži definiciji onoga što se ovdje desilo rekavši da mi imamo društvo čiju prirodu istorija baš dobro ne poznaje – riječ je o **mafiji sa nacionalističkom zastavom.***” (Perović, 2001a, bold M. R.) Srpsko društvo, dakle, zahteva “*duboko i sveobuhvatno restrukturiranje, daleko dublje i sveobuhvatnije od bilo čega viđenog i preduzetog u državama-naslednicama ex-Jugoslavije.*” (Biserko, prema: Bennet, 2000) Drugim rečima, šok terapiju, poput one koja se primenjuje u medicini: “*...ako terapija uspe, organizam će preživeti, ako je ne upotrebite, neće preživeti.(...) Jednog momenta društvo toliko ‘oboli’ da su mu potrebne i takve*

123 Cf. njegov tekst „Pronađi uljeza, i drugi prilozu u korist i čast čitanja Konstantinovićeve *Filozofije palanke*”, prema: www.pescanik.net/content/view/2711/123/

mere”, smatra najrevolucionarniji među pripadnicima “druge Srbije”, Čedomir Čupić. (2007) Možda će narečeni proces trajati i nekoliko generacija - reč je, ipak, o društvu kome je potrebna jedna dugotrajna i permanentna **“što bi Marks rekao ‘kritika svega postojećeg’”** (N. Mićunović – Fond “Demokratski centar”- bold M. R.) - **“ali je zaista potrebno da se on organizovano odvija, na političkom nivou. Zato smo pre dve godine i osnovali LDP, bez ambicija da rezultate svoga rada doživimo i bez ambicije da to učine naše generacije”,** saopštava Nikola Samardžić. (2007, bold M. R.) Jer, **“naspram sebe imamo front ratnih zločinaca, ratnih biznismena, ratnih akademika, ratnih novinara, ratnih popova, kvazinacionalne elite koja toj agoniji želi da da novi smisao, izmišljajući neprijatelje i zaverenike svuda oko nas”,** deskribuje Samardžić.¹²⁴ Razlog tome je u činjenici da je u Srbiji donet zakon o lustraciji, **“ali je on zakasneo i nije dovoljno oštar. (...) Mislim da bi taj zakon trebalo da bude još drastičniji.”** (Čupić, 2003) Jer, **“Miloševićev režim nije trajao dugo, ali je trajao intenzivno, to jest bio je toliko bogat povodima kada se nije smelo nereagovati, da je ipak, potrajao dovoljno da se većina građana – iako nisu bili sastavni deo strukture vlasti – na ovaj ili onaj način kompromituje, uplete, saučestvuje... (Vodinić, 2002, 87, kurziv/normal njegov) Ipak, nedugo nakon osnivanja, “u LDP-u smo postavili **dijagnozu bolesti i saopštavamo je pacijentu, a****

124 Prema: www.nspm.org.yu. Ovdašnji civilno-društveni delatnici iz referentne grupacije su, ipak, spremni da velikodušno oprostite, odnosno poštede lustracije blagovremene povratnike s pogrešnog puta. Poslušajmo ih: “Da mi je neko 1990., 1991. rekao da će mi Vuk Drašković biti jedina uzdanica u osveščivanje Srbije, suočavanje sa zločinima, čovek koji je vikao da će seći ruke koje mašu zelenom zastavom i razne druge stvari, koji je slao one Giške i Bele na ratište u Hrvatskoj, čovek koji je tek sredinom 90-ih ošišao svoju isposnički dugu kosu i bradu. Meni je Vučko sada omiljeni lik, jer on kaže lepo, prosto – tajna policija je ubila ljude na Ibarskoj magistrali, ali oni su uništili dokaze. On je trenutno jedini visoko pozicionirani državni službenik koji važne stvari govori jasnim jezikom”, skreće pažnju Ivana Spasić. (2004)

to je celo srbijansko društvo, i na njemu je sada da bira, da li hoće modernu **terapiju** ili će i dalje da sluša nadri-lekare, vračeve, babe narikače, suicidalne očeve nacije, nepismene pesnike i pisce koji ne govore nijedan strani jezik i koji su ceo jedan narod pretvorili u slepog guslara, pa sad jauče i zapomaže, a tobože peva o herojstvu.” (Prokić, 2006, bold M. R.) A dok prepisana terapija ne dâ vidljive rezultate: “nije lako **to** (srpski narod, M. R.) voleti, nije lako **tome** pripadati i sa **tim** se poistovetiti, nije lako biti srpski patriota”, ispoveda se Sreten Ugričić u svom tekstu programskog naslova “Rodoljublje kao **prezir**”. (2006, bold M. R.) A kako bi i bilo lako kada je to “isti onaj narod kome - utvrdio je još jedan sari barokni evropski putopisac - nije pametno okrenuti leđa, noću”, upozorava odgovorno saradnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Bora Ćosić. (2008);

● U evroatlantski svet Srbi će, dakle, biti dobrodošli tek nakon višegodišnjeg, a možda, naglašava se, i višedecenijskog etno-karakternog disciplinovanja (“denacifikacija”) i političko-kulturalnog resocijalizovanja (“katarza”) pod protektoratom, odnosno jednom vrstom kolonijalne uprave međunarodne zajednice. A proces danacifik(s)acije u Srbiji počće, precizira Stjepan Gredelj “onog trenutka kada se na javnoj/političkoj/kulturnoj sceni pojavi neki srpski ‘Vili Brant’, koji će da ode i da se pokloni senima Vukovara, Osijeka, Zadra, Sarajeva, Mostara, Zvornika, Bijeljine, Foče, Srebrenice, Račka, Đakovice, Prištine, itd (**da ne nabrajamo dalje** – a mogao bi, jer je spisak neiscrpan, prim. i bold M. R.) i iskreno se izvini za zločine tamo učinjene u ime naroda kojem i on/ona pripada”. (Gredelj, 2001, 256) “Druga Srbija”, dakle, nema nikakvih dilema u pogledu istorijskog modela koji bi Srbija trebalo da sledi u procesima koji joj predstoje: “Nemačko stanovništvo je

uvidelo, iako nije javno izjavilo - **mi smo jedini krivci**. Oni su uvideli katastrofu koju je Adolf Hitler priredio u njihovo ime." (Tošić, 2006, bold M. R.) I Latinka Perović priznaje da često čini poređenja današnje Srbije i post-hitlerovske Nemačke: "Svaka nova knjiga je tamo povod za rasprave, podjele, oštre polemike. To su mjerila koliko su oni sa tim raskinuli i Njemačka je postala jedna liberalna, demokratska država." (Perović, 2002a) Biljana Kovačević Vučo, takođe, pledira za model suočavanja sa ovdašnjom zločinačkom prošlošću kakav je primenjivan u suočavanju Nemaca sa onim što se dešavalo u Aušvicu: "Celo selo dovedu – niste znali, evo sad znate, gledajte i ispaštajte."¹²⁵ U Nemačkoj "gde ovaj proces najduže traje, holokaust već dugo opstaje kao glavna tema u javnom životu, političkoj liturgiji i nacionalnoj svesti (...) Prevladavanje prošlosti, nije konačni, nego **trajni proces, stalna opomena a ne definitivno usaglašena prošlost**", naglašava Todor Kuljić. (2006, bold M. R.) Interes da taj zamašni projekat urodi plodom imaju, podvlači se, obe strane - i evropska i srpska - ova druga čak i nešto veći. Jer, "šta mi imamo od Đelićevih evropskih integracija ako ćemo ući, ako ne sa Mladićem, a ono sa Buhom u Evropsku uniju. Nama ne treba takvo evropsko članstvo, šta će nam Evropska unija ako će **ubice** iz Rusije da kupuju kapital u Srbiji i da seju ovde svoj **prljavi** novac? Šta će nam evropska politika sa Koštunicom koji smatra da su nam jednaki kao ljudi samo pripadnici naše vrste i naše veroispovesti? Šta ćemo u Evropsku uniju kada imamo dominantnu versku organizaciju koju više ne predstavljaju duhovnici, intelektualci i isposnici, nego **ratni huškači, lopovi i pedofili**? (...) U tome je objašnjenje njihovog ustezanja ne samo da nas prime u svoje puno-

125 Prema: <http://www.pescanik.net>

pravno članstvo, nego i da nas tretiraju kao normalne ljude (...) Da li im je potrebno i naše **smeće**? Ja ne verujem”, kategoričan je Nikola Samardžić, 2007). Otud i

● Pretpostavka da će se vremenom i Srbija kretati po istorijskoj inerciji, bez spoljašnje prinude i podsticaja, *naivna* je i neprihvatljiva, kategorični su srpski civilno-društveni delatnici iz analizirane skupine: “*Sa svojim unutrašnjim konzervativnim strukturama ona nije politički i ekonomski partner u regionu. Njena demokratska transformacija je moguća samo uz pomoć međunarodne zajednice i neku vrstu ‘kolonizacije’ njenih institucija, posebno vojske, policije, pravosuđa i obrazovnog sistema*”, upućuje Sonja Biserko. (2003d, bold M. R.)¹²⁶ Jer, podučava analitički tim *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*: “*Wolfgang Šivelbuš u svojoj knjizi ‘Kultura poraza’ ističe da ‘dok god gubitnička nacija ima komandu nad svojim nacionalnim identitetom, ona će tvrdoglavo odbijati da se povinuje zahtevima pobjednika za moralnom i duhovnom pre-*

126 Taj kolonizatorski pohod na ovaj četvrti institucionalni punkt srpskog društva - njegov obrazovni pod-sistem, ima u osnovi pretpostavku da su njegovi klijenti - uglavnom srpska omladinska populacija, budući bez ličnog egzistencijalnog iskustva raspada/razbijanja II Jugoslavije i bez humanističkih znanja dovoljnih za valjano kolekcioniranje, rangiranje i tumačenje dostupnih im podataka o tom periodu skorije južnoslovenske prošlosti, najpogodnija starosna grupacija za nametanje one njene interpretacije do koje je “drugoј Srbiji” stalo, a o kojoj je reč u ovoj studiji. Sasvim izgledna mogućnost da istrajno nametanu, tu interpretaciju njeni adresati i usvoje kao pouzdanu, pa i da ista uskoro postane deo obaveznih školskih *curriculumuma*, sigurno bi vodila temeljnom redefinisaju nacionalne samosvesti srpskih pokolenja, samosvesti među čijim elementima bi dominiralo osećanje moralne inferiornosti, samoprezira i potrebe za permanentnim kajanjem zbog predačkih grehova. Pitanje srpske državne teritorije, odnosno pravednosti njenog daljeg minimizovanja, iz perspektive na taj način preparirane kolektivne samopercepcije, više nikada se ne bi smelo ni staviti na “dnevni red”. O delatnostima *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji* sa njenom omladinskom populacijom, odnosno efektima njegovih “škola ljudskih prava” uporediti: *Odabrani eseji – mladi autori I* i *Odabrani eseji – mladi autori II*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004. i 2005. godina.

dajom.”¹²⁷ Uz tu, neophodno je obezbediti i onu drugu, jednako važnu – vojnu predaju Srbije, što će biti omogućeno redefinisanjem njenog bezbednosnog sistema: “*Demilitarizacija Srbije, svođenje armije na racionalnu meru sa novim bezbednosnim konceptom (koji podrazumeva borbu protiv prirodnih nepogoda, terorizma, trafikinga, narkodilera) otvara mogućnost za njenu stvarnu demokratizaciju.*” (Biserko, 1999) Stoga je za ovu lokalnu civilno-društvenu aktivistkinju pravo pitanje “**da li je Srbija uopšte u stanju da ‘podnese’ toliku količinu dobrih namera onih koji su voljni da joj pomognu?**” (2002c, bold M. R.)¹²⁸ Povlašćenu ulogu u tom procesu spoljašnjeg pomaganja Srbiji, trebalo bi da imaju NATO i Sjedinjene Američke Države, kao, naglašava se, jedini nesporni politički autoritet među gotovo svim državama Zapadnog Balkana, prevashodno onim još uvek opterećenim nerazrešenim etničkim pitanjima. Štaviše, “*ono što je utešno u nekoj našoj bližoj političkoj i svakoj drugoj budućnosti jeste to što očigledno ne odlučujemo sami o svojoj sudbini, već jedna mnogo veća teritorija i mnogo veća populacija odlučuje o tome kako će nama biti i to je velika prilika za odahnuće. Nama je nekako uvek bilo najgora pod nama samima*” uveren je Nenad Prokić. (2002, bold M. R.) Otud, “*prisustvo NATO-a na Balkanu kao i*

127 Cf. *Samoizolacija: realnost i cilj - Srbija 2007*, cit. izdanje, str. 29.

128 Dobrim namerama međunarodne zajednice, prema mišljenju direktorke *Centra za kulturnu dekontaminaciju*, nije, ipak, naodmet pridružiti i lična pregnuća u naznačenom smeru: “*To (naziv Centra, prim. M. R.) znači da su tokom svih tih godina ljudi postali bolesni, kultura naročito, i da nam je potreban jedan centar koji će dekontaminirati tu neverovatnu ksenofobiju i nacionalizam koji se raširio Srbijom, koji je, zapravo, određena vrsta nacional-socijalizma i koji je prerastao u istinsku šizofreniju i pravu katastrofu. (...) Mislim da zaista treba dekontaminirati tu teritoriju od svih tih imidža, tih idiotskih priča koje su upućivane narodu i korišćene kako bi režim konstruisao nove etničke granice. To nije sloboda i demokratija.*” (Pavicevic, 2001, kurziv M. R.)

međunarodne zajednice uopšte, od **suštinskog** je značaja za Srbiju i njen oporavak. Uloga NATO-a treba da bude na liniji suzbijanja balkanskih etnonacionalizama i denacifikacije regiona, posebno Srba. Takvu ulogu NATO je već jednom uspešno obavio u Evropi tokom Drugog svetskog rata", podseća S. Biserko. (2000, bold M. R.) A što se tiče sadašnje politike SAD prema nama, na nju "**nemamo** razloga da se žalimo – ona je lako čitljiva i usmerena na **stabilizaciju** političkih i ekonomskih prilika ovde", zaključuje Živorad Kovačević. (2004, bold M. R.) Na srpskim prostorima je, podseća Čedomir Čupić, proteklih petnaestak godina "stvarana lažna patriotska svest koja je govorila da svo zlo dolazi od Amerike i sa Zapada. Ovde se radovalo eventualnoj propasti Amerike. To bi bila najveća radost, 'namirenje pravde'. Govorio sam da je to bez veze, da nije poniženje da pozovemo razvijene da dođu ovde i pomognu nam da uredimo stvari." (2008, 170) Jer, "politika Evropske unije je ponekad i ponegde kontroverzna i ja tu vidim izvesno licemerje, dok Amerika vodi eksplicitnu spoljnu politiku. To je politika uslovljavanja, kao univerzalni princip u politici koji danas važi", predočava članica Foruma za međunarodne odnose, Jelena Milić. (2003) Taj princip ("štapa i šargarepe") nije, dakle, nov u istoriji međunarodnih odnosa i uvek se doživljava kao težak i ponižavajući. Bitno je, međutim, "**protiv koga i čega** se on primenjuje i kakvi suštinski interesi stoje iza njega. Nije isto da li se radi o potčinjavanju jedne zemlje ili naroda zbog ekonomskih, stateških i sličnih interesa, ili je u pitanju onemogućavanje ponašanja koje je u suprotnosti sa međunarodnim pravom, sa osnovnim pravima ljudi i etničkih grupacija i širim interesima mira i bezbednosti u regionu", razjašnjava Milivoje Maksić. (2001, 93, bold M. R.) Utoliko, "**imamo sve**

razloge, pa i prava da od Amerike očekujemo razumevanje našeg položaja i naših interesa, jer je već više puta ponovila da je i u njenom interesu mir i stabilnost na prostoru ratom porušene bivše Jugoslavije." (Tepavac, 2003, bold M. R.) Srbofilnoj i dobronamernoj Americi bi, ipak, u tom složenom i odgovornom procesu mogli pripomoći i pojedinci s nekih drugih, podjednako dalekih meridijana. Recimo, neki japanski umetnik koji bi mogao *"da nam napravi zastavu, grb i himnu i na taj način nas liši nepotrebnog balasta i bede historicizma."* (Prokić, 2006) Jer, *"nije ni protektorima lako s nama, kao što ni nama nije lako s njima."* (Jakšić, 2002);

● Iz svih prethodnih razloga, aktivisti ovog dela lokalnog "trećeg sektora" su osobito senzibilizovani za, kako se upozorava, sve transparentnije i nacionalnu propast najavljujuće okretanje Srbije pravoslavnoj i slovenskoj Rusiji. *"Kao rezultat ovoga spajanja (pitanja ulaska Srbije u EU i statusa južne srpske pokrajine, M. R.) došlo je do strateškog zaokreta prema Rusiji, odnosno onim njenim vrednostima koje Koštunica smatra značajnim za Srbe. To nisu vrednosti ruske kulture, književnosti, hrabrih pojedinaca i civilnih grupa koje se bore za ljudska prava i protiv svake opresije. Ono što je bila inspiracija za ovaj zaokret jeste ideja ponovo uspostavljene imperijalne Rusije, negiranja vrednosti sekularizma putem interferencije crkve u državu i društvo (kakvo se ovde i smatra poželjnim), povezanost i bliskost 'po krvi', jeziku i autoritarnim navikama",* razobličava smisao zaokreta Vesna Rakić Vodinić. (2008, bold M. R.) Jer, *"i srpskim i ruskim desničarima zajednička je mržnja prema judeomasonima, demokratiji, humanizmu, ideji ravnopravnosti i pravima manjina. Svi neguju agresivni militarističku retoriku i kult žrtve, krvi i smrti",* obznanjuje saradnik Helsinškog

odbora za ljudska prava u Srbiji, Pavle Rak. (prema: Živković, 2007, bold M. R.) Ambicija Srbije "da bude dio novoga Istoka kroz navodni multipolarizam karikaturno podseća na nastojanja nekadašnjeg iranskog šaha Reze Pahlavija da obnovi staro perzijsko carstvo", uviđa Slobodan Inić. (2002, 41) Srbija neće da bude tamo gde geografski jeste, "a hoće da bude na mjestu gdje objektivno ne pripada, ako išta drugo zbog prevelikih geografskih rastojanja. Uopšte, Srbijom pored već viđenog nasilja, upravljaju njeni fanatično fantazmagorični planovi o svojoj ulozi u međunarodnom poretku. Otud valjda i toliko nasilje na koje je spremna", zaključuje Inić. (2002, 44) Dobri odnosi sa Rusijom su, doduše, "poželjni i potrebni iz više razloga, ali ne treba imati nerealna očekivanja i iluzije o ruskom 'pokroviteljstvu'. Kao i svi ostali, Rusija isključivo sledi svoje interese i shodno njima će davati ili uskraćivati podršku unutrašnjim i spoljnopolitičkim interesima Srbije", upozoravala je članica Evropskog pokreta u Srbiji, Jelica Minić. (2007) A narečene iluzije su posledica nerazumevanja političkih promena do kojih je došlo u Rusiji u poslednjih desetak godina: "Tačno je da odnosi Rusije sa Zapadom danas nisu potpuno harmonični i da tu ima i ozbiljnih problema, ali, bez obzira na to, antagonizam Istoka i Zapada kakav je postojao u vreme Hladnog rata, apsolutno je **prevaziđen**. To su danas **partnerski** odnosi u kojima se problemi rešavaju razgovorima i međusobnim dogovaranjem (...) Očigledno je da gledano na duži rok, neće i ne može doći do nekog ozbiljnog političkog, a pogotovo ne nekog drugog sukoba Rusije sa Zapadom zbog Jugoslavije ili nekog sličnog problema", deziluzionisao je srpsku javnost saradnik Centra za strategijske studije, Vladimir Vereš. (2000, bold M. R.) I Milivoje Maksić se slaže da je, "velika ilu-

zija da nam Rusija može pomoći i učiniti više od drugih. Uvek će to biti u okvirima usklađene politike, kombinovano sa povremenim solističkim nastupima koji, sem emotivnog efekta, nemaju veći praktični značaj. Moć drugačijeg nastupa nema ruska država, a pogotovo pojedini stranački lideri i sumnjive delegacije u operet-skim atamanskim i kozačkim uniformama, koje su – od Beograda do Pala i Vukovara – štedro delile obećanja, a ponekad i pucale 'u znak solidarnosti'". (Maksić, 2001, 97) Interpretatorska pera ovdašnjeg "trećeg sektora" ne štede spisateljskog napora da čitateljstvo ubede u svu bezizglednost međunarodno-političke pozicije Srbije ukoliko se ista, umesto okretanja Zapadu, odluči za suprotnu mu stranu sveta. Tako je Ivan Vejvoda sa sigurnošću tvrdio da Ruska Federacija neće uložiti veto kada se u Savetu bezbednosti bude odlučivalo o priznavanju samoproglashene kosmetske nezavisnosti: "Rusi će itekako voditi računa da svoje odnose sa SAD i EU, gde su i ogromni ekonomski interesi u pitanju, ne pokvari, te će tražiti neki srednji put koji će dovesti do međusobno prihvatljivog rešenja, a da se stvar **ne zategne** do krajnjih granica upotrebom veta." (Vejvoda, 2008, bold M. R.) Naime: "Interesi moćnika nisu uvek onakvi kakve ih manje moćni očekuju. Zato je uvek opasno svako vezivanje za moćnike bez rezervnog rešenja." (Čupić, 2008b) Jer, ne samo Rusija, nego ni Kina "nijednom nije stavila veto u UN kada su se rešavala pitanja Jugoslavije i jugoslovenske krize, već je uvek nalazila zajednički jezik sa međunarodnom zajednicom, tačnije rečeno sa njenim najrazvijenijim i najznačajnijim delom, ne želeći da se sa njim nepotrebno konfrontira", oduzima srpskoj javnosti i poslednju "nadu" Dušan Lazić. (2000) Na istom zadatku angažuje se i Ilija Đukić: "Sve se ponavlja, ista situacija je bila 1992. godi-

ne kada je od Kine otvoreno i direktno, u zatvorenom razgovoru kojem sam prisustvovao, traženo da stavi veto na zabranu izvoza nafte u Jugoslaviju. To Kina s razlogom nije učinila. Traženje razlika u stavovima je čisto gubljenje vremena. Skoro da nije bilo situacije u kojoj Rusija nije imala drugačije mišljenje, a zatim ga zamenila za njihovo, zapadno mišljenje." (Đukić, Ibid, 31) Uostalom, upozoravao je još pre desetak godina Bogdan Bogdanović, „Rusi su nas na Balkanu uvijek jedino prezirali. A to nijedan Srbin nikad nije mogao da shvati. (...) Srbi su za Ruse uvijek bili i ostali mali, prljavi balkanski narod Cincara, koji slučajno govore jedan slavenski jezik. Gledali su nas s velike visine, i s pravom. Njihova politika prema Srbiji oduvijek je bila samo izraz jednog dubokog prezira. Oni su tazmišljali ovako: kad ste vi, Srbi, budale, što vas mi ne bi upotrebili u svojim kombinacijama. A Srbi, s druge strane, nikad nisu uspjeli da razjasne svoj odnos sa Rusima. (...) Sad će Rusi tek Srbe da šutnu, jer vide da su sve upropastili, da je stvar definitivno izgubljena." (Bogdanović, 1998) Stoga je zaokret zvanične srpske politike prema ovoj, za razliku od SAD, isključivo sopstvenim interesima okrenutoj evroazijskoj mega-državi, za predstavnike "druge Srbije" pouzdan je dokaz da se ta politika "**raspala** u paramparčad. Ali su njene pojedine osobine ostale iste. Takođe je, u dezintegrisanom stanju, ona nastavila da racionalan nacionalni interes obezvređuje za račun poriva otuđenih, **predatorskih** elita i jedne strane sile, koja se upravo odrekla svojih poslednjih, jedva stečenih demokratskih kapaciteta. Sile zasnovane na udvoričkom potčinjavanju neometanoj vlasti, koja je Rusiju vratila u jednopartijski sistem, lišen opozicione parlamentarne kontrole i nezavisnih emancipovanih institucija." (Samardžić, 2007b, bold M. R.) Sonja Biserko i

dotatno razjašnjava ovo stanovište: "Gubljenje položaja svetske sile, te ograničenje na kopnenu silu na evroazijskom kontinentu stvorilo je frustracije kod vladajuće ruske elite, posebno u armiji (...) Balkan je na spoljnopolitičko planu jedina pozornica na kojoj je Rusija sebi uspela da obezbedi ulogu sile, makar i marginalne (...) Srbija je najverniji partner Rusije u regionu i moguća preorijentacija SRJ prema Zapadu, (...) dovela bi ne samo do gubitka jednog od retkih ruskih saveznika nego i do gubitka interesovanja za Rusiju kao regionalnog partnera od strane evropskih zemalja. (...) Prisustvo Rusije na Balkanu, ovakvo kakvo jeste, **pogubno** je za Balkan", rezolutna je Biserko. (2001, bold M. R.) Jer, bez jedne drugačije Rusije "koja će Srbiji pokazati uvjerljivu sliku svoje demokratske stvarnosti, Srbija će biti i dalje spremna na svakojake nacionalističke avanturizme, odbijajući demokratsku tranziciju kao način svog unutrašnjeg smirivanja. Takva Srbija će, također, biti pravi prijatelj Rusije tek kada ne bude provocirala u njenom biću mesijanska osjećanja, zbog čega su u svojoj istoriji Rusi najviše patili i platili", zapaža Slobodan Inić. (Ibid, 46);

● Izlaza za zabludelu i zalutalu Srbiju, ipak, ima, a on je "u konkretnim akcijama, konkretnoj mobilizaciji na sledećim izborima, na kojima moramo pomoći ljudima da se jasno opredele između Evrope i **ruske gubernije**. To je izbor pred kojim se nalazimo i zato s nestrpljenjem očekujem da čujem šta će danas i na kojem jeziku, na **ruskom** možda, Koštunica odgovarati Evropskoj Uniji". (Dereta, 2007, bold M. R.) Na željno iščekivanim izborima, međutim, aritmetičku većinu ponovo su dobili "izvođači Vukovara, Dubrovnika, Srebrenice, 12. marta, ubistva vojnika u kasarnama, paljenja zapadnih ambasada, progona novinara i ubijanja medija

*i univerziteta, izolacionizma, hiperinflacije i turbo-folk kulture." (Samardžić, 2008) No, voljom i nastojanjima "protektora" aritmetička većina može biti i drugačije partijski strukturirana. A nakon toga i "izvođači Vukovara, Dubrovnika i Srebrenice" bivaju sagledani iz bitno modifikovane vizure, čime se čudesni krug jednog dugog interpretatorskog putešestvija na najčudesniji mogući način zatvara: "To važno pitanje (o avangardnoj umetnosti, M. R.) postavljam samo studentima koji su superiorni, jer to nije pitanje za osrednji mentalitet i osrednje znanje. To postavljam onim studentima koji se bore za najvišu ocenu. (...) Moj student Dačić (je) bio briljantan i stojim iza onoga što je njegovo znanje dok se školovao. Za ono što je bilo posle studija, **ne znam.**" (Božović, 2008, bold M. R.) Uostalom, "sve teče, sve se menja. Svako ima pravo na preumljenje." (Vejvoda, 2008)¹²⁹ A novoustanovljena "aritmetička većina" je svojim prvim unutrašnjepolitičkim aktom – hapšenjem i isporučivanjem Haškom tribunalu nekadašnjeg predsednika Republike Srpske, opravdala ukazano poverenje: "Na neki način, ja bih rekla da ovo hapšenje može da se vidi kao kraj jedne epohe. Naravno, tu će biti još dosta toga da se radi, ali u svakom slučaju mislim da se privodi kraju jedna era." (Biserko, 2008a)*

Tako je izgledala, odnosno tako bi morala da bude tumačena nedavna prošlost južnoslovenskih naroda prema nahodanju najprominentnijih aktivista srpskog nevladinog "sektora", promotera jedne doista nove i bizarne - *interpretatorske* političnosti, petna-

¹²⁹ Cf. www.b92.net

estak proteklih godina nesmetano praktikovane na ovdašnjoj civilno-društvenoj sceni kao pretežna forma njihovog intenzivnog aktivizma. Civilno društvo, podseća Smilja Avramov (*Ibid*, 83) nije prost skup autonomnih jedinki, nego oplemenjeno društvo, sa visokim stepenom učtivosti i odgovornosti. Edvard Šils, pak, upozorava da je "učtivost" ('civility') vrлина građanina koji deli *odgovornost* u društvu sa ostalim građanima i sa vladom. Učtivost podrazumeva da akteri civilnog društva *dostojanstveno* obavljaju svoje funkcije, uz svest o *posledicama* svoga ponašanja". (Shils, 1997, 49, kurziv M. R.) Da li se u svome javnom delovanju u proteklih deceniju i po lokalni "treći sektor" upravljao prema ovim, u zemljama uzornih demokratija ustanovljenim, uzusima civilo-društvenog delovanja kao takvog? Najšira srpska javnost, koja je bila nemi i nemoćni svedok njegovog rada u jednom od najtragičnijih perioda skorije zapadno-balkanske istorije, izvesno je, odavno nema nikakvih dilema nad pitanjem iz prethodne rečenice. Studija, smeštena između korica ove monografije, nastajala je, između ostalog, i sa autorkinom namerom da, oslanjajući se na svu dostupnu evidenciju, proveriti to široko rasprostranjeno stanovište od kojeg se, kao od radne hipoteze, krenulo u istraživanje karaktera najtransparentnijeg dela civilno-društvenih aktivnosti u današnjoj Srbiji. Nalazi sprovedenog istraživanja su u potpunosti potvrdili tu polaznu pretpostavku. Umesto "učtivosti" i "dostojanstva", "odgovornosti" i "svesti o posledicama svoga ponašanja", aktivisti ovdašnjeg "trećeg sektora" koji su bili u fokusu moje pažnje u ovom tekstu, nedvosmisleno su demonstrirali *arogantnost* i *ekstremizam* kao stil svog – interpretatorskog! - rada, *falsifikatorstvo* i *kontrafaktualnost* kao njegovu strategiju i *antisrpski nacionalizam* i *rasizam* kao njegovo ideo-

loško uporište. Veliki ideali ljudskih prava, mira, nenasilja i tolerancije u interpretatorskoj praksi "druge Srbije" degenerirali su u puki i ogoljeni instrument politikantskog egzibicionizma opasnih namera; od deklarisanog objekta demokratizacije, modernizacije i političke emancipacije, srpsko *društvo* pritom je transformisano u objekat diskurzivne eliminacije srpskog *naroda*, a evroatlantskoj praksi permanentnog redukovanja njegove državne teritorije na taj način istrajno obezbeđivan neophodni joj moralni legitimitet i politički normalitet. Tako je znameniti slogan pod kojim je nastajao i u funkcionalnom smislu se profilisao civilno-društveni pokret kao takav: "Jako društvo, slaba država", na prostorima Srbije zadobijao svoju čudovišnu reformulaciju: "Moralno stigmatizovani narod, teritorijalno minimizovana država." U tom smislu aktivisti ovdašnjeg "trećeg sektora" su, prema sopstvenom priznanju, bili Evro-Atlantiku samoponuđeni "*partnere za dijalog o uzrocima raspada jugoslovenske države.*" (Perović, 2002, 11) Jer, "*objašnjenje jugoslovenskog slučaja* (onakvo kakvo su oni ponudili, M. R.) je ***u interesu Evrope***". (Perović, *Ibid*, bold M. R.) Da je isto u krupnom interesu i *regionalnih* aktera skorije južnoslovenske prošlosti, potvrđuje podatak da je, recimo, predsednici beogradskog *Fonda za humanitarno pravo* 2006. godine uručen orden "Danica Hrvatska" za "uspeh u pravnom rešavanju posledica rata". Sarajevski *Dnevni avaz* je, pak, Kandićevoj dodelio specijalno priznanje za 2005. godinu zato što se "u poslednjih petnaest godina intenzivno stavila u službu borbe onih koje je sila vlasti osudila na nestanak". Pre toga, jedna od najagilnijih "drugosrbijanki" je postala i dobitnica priznanja "Počasni građanin grada Sarajeva". I ostali aktivisti srpskih nevladinih organizacija iz posmatrane grupacije su persone od posebnog "ugleda"

i “poštovanja” u svim delovima nekadašnje zajedničke južnoslovenske države. Njihovi javni nastupi se velikim delom i odvijaju na političkim i medijskim prostorima na jugoslovenskim razvalinama nastalih država Zapadnog Balkana (Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore,...)¹³⁰ “Pre neki dan, usred noći, čuo sam gde kažem: Hoću kući!, i evo, ne ustežem se da to otkrijem ovde, u Sarajevu. Ne verujem da bih na drugom mestu to mogao da učinim. Jer ovo Sarajevo je grad naših velikih priznanja, i grad naših velikih ispovesti. Prestonica naše istine. I ono će to još zadugo biti”, propoveda Radomir Konstantinović. (2003, 137) Ni predana interpretatorska (i neinterpretarska) služba “druge Srbije” prekookeanskim političkim interesima, nije ostajala nezapažena i nepriznata. Tako su predsednici *Centra za antiratnu akciju* u proteklih petnaestak godina više puta dodeljivane američke nagrade “za doprinos razvoju demokratije” na prostorima ratovima razorenog Balkana. Dotičnoj je 1997. godine uručena nagrada “Andrej Saharov”, koju dodeljuje *Norveški helsinški komitet*. Iste godine Pešićeva je bila nominovana i za Nobelovu nagradu za mir. Na spisku kandidata za ovo priznanje za 2005. godinu našla su se imena Sonje Biserko, Stanislave Zajović i Janje Beč Nojman. *Ženama u crnom* je 2001. godine uručena Milenijumska nagrada za mir, koju dodeljuje specijalizovana agencija UN za žene. Najbrojnija je, ipak, kolekcija Zapadnih priznanja kojom se može “podičiti” predsednica beogradskog *Fonda za humanitarno pravo*: Human Rights Watch Award-1993, US and EU Democracy and Civil Society Award-1998, Martin Ennals Award-1999,

130 O tome uporediti spisak izvora korišćenih pri izradi ove monografije. Redovni godišnji izveštaji *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji* većim delom su i pisani na hrvatskom jeziku. Uporediti, recimo, poslednji u nizu objavljen 2008. godine pod naslovom *Samoizolacija: realnost i cilj - Srbija 2007*.

Lawyers Committee for Human Rights Award-1999, NED Democracy Award-2000, Roger E. Joseph Prize-2000, Alexander Langer Prize-2000, Civil Courage Prize-2000,... 2001. godine Univerzitet u Valensiji je dodelio Nataši Kandić titulu počanog doktora "u znak priznanja za njen dugogodišnji i istrajni rad u oblasti zaštite ljudskih prava i humanitarne aktivnosti." *Fondu za humanitarno pravo* i njegovoj predsednici 2004. godine je dodeljena nagrada *Homo Homini*, koju dodeljuje *People in Need Foundation*. Kandićeva se našla i na listi *36 evropskih heroja 2003. godine*, koju je sačinio magazin *Time*. Iste godine ovoj diplomiranoj sociološkinji je dodeljena CEEL nagrada Američkog udruženja pravnika. (!)

Na taj način samoidentifikovane u protekloj deceniji svog javnog delovanja, pre svega u svojstvu entuzijasta na jednom krupnom i samonametnutom zadatku za koji su uglavnom imale premalo stručnih kvalifikacija,¹³¹ a previše politikantskih i profiterskih motiva, umesto ugleda neophodnog i dragocenog korektiva vlasti u iskrenim nastojanjima na stvari zajedničkog dobra, nevladine organizacije koje su bile predmet mog interesovanja u ovom istraživanju, zasluženo su sticale reputaciju maligne izrasline na već razorenom društvenom tkivu Srbije¹³² i status ozbiljne pretnje ionako minijaturnim ostacima njenih, već uglavnom osujećenih, državnih i nacionalnih interesa. U praskozorje srpske države iskreno i samopregorno

131 Brojčano najveći deo aktivista "druge Srbije" čine advokati, novinari, publicisti, pozorišni i televizijski reditelji, dramaturzi, bibliotekari, istraživači javnog mnjenja, etnografi ("etnolozi"), antropolozi, sociolozi kulture i svakodnevnog života ("mikrosociolozi"), ...

132 Prizor fizičkog razračunavanje direktorke *Fonda za humanitarno pravo* sa srpskim izbeglicama s Kosova i Metohije na beogradskim ulicama, predstavljao je vizualnu demonstraciju kvintesencije ovog tipa civilno-društvenog delovanja u današnjoj Srbiji, njegove lokalno-društvene teleologije.

angažovano na njenoj stabilizaciji i jačanju, srpsko civilno društvo se na počecima XXI veka samokonstituisalo u jedan od najsnažnijih agenasa njenog podrijetla i razgradnje. Dekriminalizacija sopstvenog, u tom pravcu koncipiranog delovanja obezbeđivana je retoričkom strategijom *pražnjenja od sadržaja* i/ili *izvrgavanja poruzi* upravo prethodno navedenih pojmova ("nacionalni", odnosno "državni interes"), ali i svih drugih, njima srodnih ("patriotizam", "izdaja", odnosno "lojalnost" političkoj zajednici kojoj se pripada,...), pojmova koji kao takvi tvore osnovu seta principa kojima se rukovodi svaka ozbiljna i odgovorna državna politika u bilo kom kraju Planete. Državi na čijoj teritoriji oni deluju (i samo njoj!), civilno-društveni delatnici iz referentne grupacije su celih petnaestak proteklih godina najozbiljnije opasnosti po njen opstanak, cinično preporučivali, a bez mnogo napora i izdejstvovali, sasvim drugačiji odnos prema narečenim principima: *"Neka se (država Srbija, M. R.) ne bavi, recimo, time ko je uzorni nacionalni heroj, a ko veleizdajnik, neka ne razbija glavu o tome ko je veliki patriota a ko nije, neka ne pita mnogo i ne nameće svuda svoje odgovore, neka ne natura silom građanima obavezno mišljenje u stvarima morala."* (Vege, 2002, 64) I *Liga eksperata* je, nekoliko sedmica nakon samoproglašenja kosmetske nezavisnosti, kada je srpska javnost iščekivala konačnu i umnogome zakasnelu akciju srpskih državnih organa na utvrđivanju odgovornosti ovog dela lokalnog "trećeg sektora" za ovaj novi, ali i za sve prethodne u nizu nacionalnih i državnih poraza Srbije i srpskog naroda u protekloj deceniji, promptno zakazala tribinu u beogradskom *Medija centru*. Sa iste je oštro upozoreno na obnavljanje "govora mržnje", "podele na patriote i izdajnike" i "povratak at-

mosfere devedesetih".¹³³ Svoj stav prema patriotizmu, odnosno "patri(j)otizmu", pripadnici "druge Srbije" uglavnom semantički konkretizuju i jasnije nego u prethodnim (pre)porukama – definisanjem istog kao "poslednjeg/prvog utočišta *ništarija*". Tako u jednom od svojih humorističkih ("etnoloških") tekstova na tu temu, Ivan Čolović, između ostalog veli: "*Kada bi neko danas izašao na ulicu i počeo da viče 'ja sam patriota! živeo patriotizam!, policija bi ga verovatno odmah uhapsila, pod sumnjom da je reč o mafijašu. Ne znam da li je to ironija istorije ili ironija policije, tek, mi danas sve svoje nade polažemo u to da će policija uspeti da iskoreni patriotizam u Srbiji.*"(2003, bold M. R.) Drugim rečima istog "drugosrbijanca": "*Ako vam je iz nekog razloga – a dozvoljavam da svi nisu isti – zaista potrebno da uzgajate patriotizam, neće vam on uspeti ako ga hranite ljudskim pravima, jer on se hrani isključivo ljudskim mesom.*" U najkraćem, "*zatucanost, teror, fašizam, to je ono što se, po mome mišljenju, valja iza zvanično razglašanih tobožnjih dilema (...) između patriotizma i izdaje,...*", poentira Čolović.¹³⁴ A o državnom, odnosno nacionalnom interesu Milan Šahović, recimo, u svim svojim tekstovima, govori isključivo kao o "tzv. nacionalnom interesu". Jer, "*šta to* (nacionalni interes, M. R.) *kratkoročno i dugoročno znači? Ko i gde to, nakon svega, danas formuliše?*", pita se Latinika Perović (2005, bold M. R.) Nikolu Samardžića, pak, "*retorika o državnom interesu i velikom državniku na njenome vrhu, neodoljivo podseća na nacističku viziju genija koji se oslanja na prдавne poruke herojske mit-ske zajednice, koji je veliki arbitar i dirigent istorije.*" (2006a, bold M. R.)

133 Državni organi Srbije, međutim, ni ovog puta nisu reagovali ni na kakav, očekivanome sličan način.

134 Prema: <http://www.pescanik.net/content/view/150/109>, bold M.R.

Takvom diskurzivnom politikom "raščišćeno", odnosno svih, "trećesektorsku" slobodu neprijatno ograničavajućih pojmova rasterećeno, simboličko polje je postajalo optimizovan teren za razigravanje civilno-društvenih borbi s nimalo simboličkim posledicama.¹³⁵ Politički legitimitet ovoj, samo na prostorima Srbije identifikovanoj koncepciji "trećesektorskog" delovanja, obezbeđivan je interpretativnom strategijom *oneobičavanja* i *ekskluzivizovanja* "srpskog slučaja", koji, kao takav, tvrdilo se, zahteva i specifičan civilno-društveni tretman: "*U raspravama koje vodim sa zapadnim kolegama, oni mi često kažu da preterujem (...), da srpsko društvo nije specifično. Ja, naprotiv, tvrdim da jeste specifično.*" (D. Stojanović, prema: www.danas.co.yu) Ili: "*Naše pojave ne mogu se objasniti nekim trajnim naučnim merilima. Ja se uvek malo prismejkujem našim analitičarima koji su populistički i koji raspravljaju o nama kao da smo mi Portugalci, Švajcarci ili Letonci.*" (Tošić, 2006) I Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da je Srbija "*slučaj sui generis, pre svega zbog nesposobnosti suočavanja i pravljenja bilansa sa politikom Slobodana Miloševića.*"¹³⁶

U gonjetanju ličnih motiva za učešće u, narečenim principima rukovođenim, "trećesektorskim" aktivnostima u današnjoj Srbiji, ne bi trebalo sasvim zanemariti ni činjenicu pretežno ne-srpskog (uglavnom hrvatskog, ali i slovenačkog, cincarskog, jevrejskog, rom-

135 Povremeno suočavani sa katastrofičnim karakterom i razmerama tih posledica, akteri ovog dela lokalnog "trećeg sektora" su u drugoj fazi svog, tada već nedvosmisleno antidržavnog delovanja, isto pokušavali da legitimizuju pravom na "sopstvenu koncepciju patriotizma, odnosno nacionalnog i državnog interesa". O tome kako se takva "koncepcija" i praksa narečenih interesa i njima sapripadno poimanje patriotizma, tretiraju u stabilnim i suverenim državama evroatlantskog sveta, u paragrafima koji slede.

136 Cf. *Ljudska prava i kolektivni identitet*, cit. izdanje, str. 14.

skog, mađarskog, "titogorskog", ...) etničkog porekla većeg dela lokalnih civilno-društvenih delatnika ovog tipa, činjenicu koja iz razloga ovdašnjoj akademskoj zajednici nametnute *političke* umesto *saznajne korektnosti* kao principa njenog rada, uglavnom ostaje u sferi istraživačkog tabua; kao takva, strogo tabuizirana, ona, moguće je, dodatno osnažuje, a, sasvim sigurno, posredno legitimizuje i površnom posmatraču lako uočljiv, resantiman prema Srbima i državi Srbiji, kao motiv njihovog delovanja. "*Ne pripadam 'astralnom' narodu*", reći će, s neskrivenim prezirom prema istome, Aljoša Mimica. "*Ni jedno krvno zrnce srpsko nemam u sebi*", izjavljuje s ponosom njegova saborkinja Biljana Kovačević Vučo. O samopriznatim resantimanskim, odnosno, revanšističkim motivima jedne od ključnih personalnih figura ovdašnjeg nevladinog "sektora", predsednice *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, tokom devedesetih je izveštavalo više beogradskih štampanih medija. Manifest "trećesektorskog", u naučno ruho zaogrnutog, resantimanskog rasizma prema većinskom narodu Srbije je, besumnje, studija Stjepana Gredelja "Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva", mada joj u tom pogledu ozbiljno konkurišu i svi ostali propagandni ("naučni") radovi ovog agilnog "drugosrbijanskog" ne-Srbina.¹³⁷ Upotrebom pluralne zameničke

137 Uz potrebu za političkom, na račun saznajne korektnosti, među razloge za retko istraživačko tematizovanje ove i niza drugih, danas već "tvrdih" činjenica o delovanju ove grupacije lokalnih civilno-društvenih aktivista treba, besumnje, situirati i *strah* od moći i spremnosti na ličnu osvetu, koje isti crpu iz svoje intenzivne povezanosti s gotovo svim instancama agresivne evroatlantske politike prema srpskom narodu i državi Srbiji u poslednjih petnaestak godina. O razmerama tog straha nedvosmisleno svedoči i podatak da su svoje priloge za psihološko-politički portret vodeće figure "druge Srbije"- srpske istoričarke i nekadašnjeg visokog funkcionera SKJ, Latinke Perović, njene kolege, poznanici i nekadašnji saborci iz nevladinih organiza-

forme ("mi") u svom, rasistički snažno intoniranom diskursu o srpskom narodu kao jednom od aktera skorije istorije južnoslovenskih prostora, te činjenice autori ovakve njene interpretacije, ipak, najčešće mimikriraju. Smisao te retorske manipulacije je nedvojbena – kamufliranjem svog ne-srpskog etničkog porekla, stigmatizujućoj naraciji o Srbima, njihovom etno-mentalitetu i njihovoj političkoj kulturi, njihovom i mestu i ulozi njihovih političkih i intelektualnih elita u dramatičnoj zapadno-balkanskoj završnici XX veka, ovdašnji "trećesektorski", interpretatorski angažovani aktivisti obezbeđuju maksimalnu moguću *kredibilitnost* i *ubeđivački efekat*, ako ne u domaćoj, onda u inostranoj javnosti, kojoj je ista uglavnom i upućena. Naime, ako o većinskom narodu Srbije *tako* govore i pišu ne samo Zapadni mediji masovnih komunikacija i srpski protivnici u nedavnim jugoslovenskim ratovima, već i sami etnički Srbi, odnosno oni koji se tako predstavljaju, to jest drugačije nepredstavljaju a dolaze sa srpskih prostora, često s najvišim humanističko-naučnim zvanjima, onda je to – glasi ispravno pretpostavljeni zaključak inostranog adresata ovih poruka – diskurs kojem se *mora* verovati. A jedan *takav*, odnosno na takav način (samo)predstavljen narod – rezonuje nadalje ciljni ne-srpski recipijent ovih propagandnih uradaka – i nije zavređivao nikakav međunarodno-politički tretman drugačiji od onog kakvom je bio izložen u proteklih petnaestak godina – tretman moralno retardiranog, biološkog opstanka jedva do-

cija, pristali da daju jednom beogradskom novinaru uz izričit uslov neobjavlivanja njihovih imena i prezimena. (Cf. Ćirjaković, 2006.)

stojnog i bilo kakve, odnosno bilo kolike države nezastupljenog kolektiviteta.¹³⁸

Na taj način javnomnjenjski osigurana, međunarodna *politika odmazde* prema srpskom narodu i njegovoj majušnoj državi, dobijala je na zamahu i intenzitetu, a svaki njen naredni kazneni akt, usmeren prvenstveno ka daljoj redukciji srpske državne teritorije, u Zapadnoj javnosti bivao *a priori* moralno legitimizovan i politički normalizovan. Unutrašnji socijalno-psihološki *conditio sine qua non* učinkovitosti ovih brutalnih međunarodno-političkih akata obezbeđivan je invazivnim "trećesektorskim" prodorom u kulturu, medijsku i obrazovnu sferu srpskog društva. To jest, onim što sami protagonisti "druge Srbije" imenuju kolonizacijom svih njegovih, u nacionalno-identitetskom smislu ključnih podsistema, u čija porozna tkiva se istrajno ugrađuje "neupitan" interpretativni stav o *apsolutnoj* krivici violentnih i militantnih Srba za *ratnu* propast južnoslovenskog državno-integracionističkog poduhvata, krivici koja kao takva, nagla-

138 Zbog svih tih razloga bi politički mnogo efektivnije bilo ovu grupaciju lokalnih "trećesektorskih" aktivista u lingvističkom smislu dosledno tretirati i, naročito u inostranoj javnosti predstavljati, kao deo "srbijskog" umesto "srpskog" civilnog društva i na taj način ih, makar simbolički, ekskomunicirati iz etničkog korpusa većinskog naroda Srbije, kao trajnog objekta njihovog razuzdanog rasizma i adresata velike političke štete koju mu aktivizam "druge Srbije" nanosi niz godina unazad. Iz jezičke upotrebe neopravdano potisnuti kletik "srbijski/a/o" je i inače jedini ispravan kojim srpski jezik raspolaže za upućivanje na politički prostor "avnojevske Srbije" kao samo jedan od (proto)državnih entiteta Zapadnog Balkana (Republika Srpska, Republika Hrvatska, Republika Crna Gora,...) u kojima srpski narod danas živi i politički deluje. Drugim rečima političko-geografski korelat onog "srpskog" je mnogo širi od političko-geografskog korelata "Republike Srbije" i kao takav je na njega nesvodljiv. No, s obzirom na to da se lingvistički refleks te činjenice danas uglavnom prepoznaje upravo u jezičkoj praksi "druge Srbije", koja narečeni kletik upotrebljava i javnosti nastoji nametnuti u njegovom zastareлом i u savremenom kontekstu politički destruktivnom smislu "uže Srbije", odnosno "Srbije bez pokrajina", od namere njegovog sistematskog korišćenja u ovoj monografiji, se uglavnom svesno odustajalo.

šava se, ište i adekvatne mere međunarodno-političkog revanša, odnosno državno-teritorijalne "odštete". Uzmu li se u obzir i efekti onog neinterpretatorskog i *neposredno* antidržavnoga (obaveštajnog, lobističkog, ...) dela aktivnosti ovdašnjeg "trećeg sektora", o kojem je u ovom tekstu iz razloga tematske koncentrisanosti bilo reči samo sporadično, razmere njenog političkog maligniteta postaju lako razumljive. Nekada se, podseća Kosta Čavoški, "smatralo da je špijunska delatnost zazorna i zabranjena i ona se provodila u najvećoj tajnosti. Sada se to manje-više čini potpuno javno, jer se ranije špijunska delatnost predstavlja danas kao blagorodna humanitarna pomoć, a primanje stranog novca u najboljem stranom interesu, predstavlja se kao velikodušan poklon bez ikakvih zlih namera darodavaca, dok se negdašnja izdaja predstavlja kao delatnost u najboljem nacionalnom interesu." (Čavoški, *Ibid*, 37)¹³⁹ Ako se spisku motiva za ovako koncipiranu delatnost današnje "druge Srbije" doda i činjenica pretežno marksističko-lenjinističkog, *per definitionem* "antietatističkog", a regionalno-istorijsku uzev i naglašeno srbocentričnog i srbofobnog svetonazorskog *background-a* većeg dela njenih pripadnika, set pokretača na ovaj, izrazito subverzivni tip civilno-društvenog aktivizma na srpskim prostorima, biva upotpunjen. Naime, u personalnom smislu brojčano najveći deo "druge Srbije" čine penzionisani službenici Brozove diplomatije, visoki funkcioneri nekadašnje partije jugoslovenskih komunista, aktivisti svojevremenog Saveza sindikata Jugoslavije, članovi na VIII sednici poražene frakcije SKS ("stambolićevci"),

139 U Vebsterovom rečniku, inače, poodavno postoji termin "quango" (*quasi* NGO) kojim se označavaju prividno nevladine organizacije koje su, zapravo, u službi političkog establišmenta, vlada ili bezbednosno-obaveštajnih službi. U britanskoj bezbednosnoj praksi za njihove saradnike se koristi sleng "beli momci".

teoretičari i ideolozi marksizma-lenjinizma u njegovoj dogmatskoj ili *praxis* verziji, iz njihovih redova regrutovani "socijaldemokrati" i "liberali", ...¹⁴⁰ A kolektivno-psihološki stav pretežne indiferentnosti, pa čak i tolerantnosti srpske javnosti prema njihovom "trećesektorskom" delovanju, bio je unapred obezbeđen stanjem kolektivne depresije u kojoj se srpski narod našao nakon niza vojnih, ekonomskih i političkih poraza koji su mu, uz nemali doprinos istog tog dela lokalnog civilno-društvenog "sektora", priređeni u poslednjoj deceniji XX, i koji mu se priređuju i na pragu XXI veka. Taj stav, bar do sada, s njim je neodgovorno delila i njegova politička elita, čak i njen, po samorazumevanju i samoprezentaciji "patriotski" deo. Štaviše, u 2002. godini je, primera radi, iz oskudnog republičkog budžeta devastirane i bedom preplavljene Srbije za finansiranje ovog, finansijski uglavnom više nego dobrostojećeg dela lokalnog "trećeg sektora", izdvojena suma od fantastičnih 425 000 000 dinara, odnosno 6 miliona eura! Ministar za ljudska i manjinska prava u vladi Srbije nedavno je koordinatorki *Žena u crnom i lično* uručio nagradu za postignuća u "borbi protiv diskriminacije".¹⁴¹ Pa i retke i malobrojne demonstracije

140 Strastvenost i upornost s kojima su u proteklom desetleću isti pristupali samonametnutom zadatku interpretiranja skorije prošlosti prostora na kojima žive bi, grupno-psihološki uzev, mogli biti tumačeni u ključu opsesivne potrebe da se, makar na taj način, odbrani i još jednom afirmiše svoj propali ideološki projekat, u čiju neuspešnu realizaciju su bile investirane sudbine desetina miliona ljudi na svim geografskim prostorima podvrgnutim tom hazardnom socijalnom i političkom eksperimentu. U istom ključu treba tumačiti i njihovo panično odbijanje da se zagovarana lustracija, odnosno moralno-politička "čistka" nad srpskim društvom, vremenski protegne i na period od 1945-1990. U tom slučaju bi, jasno je, pod nju potpala i većina aktivista "druge Srbije", ili, bar njihovi ideološki, a u mnogim slučajevima i biološki preci.

141 "Građani Srbije sada mogu jasno da vide do koje faze je stiglo 'kulturalno preuzimanje' Srbije. Srbija se više ne 'denacifikuje' i ne 'europelizira' iz stranih propagandno-obaveštajnih fondova. Srbija se sada, kroz

nepristajanja srpske javnosti na, narečenim motivima usmeravane aktivnosti dela ovdašnjeg civilnog društva, uvek pripravna interpretatorska pera iz njegovih redova dočekivala su i tumačila na očekivan način - u ključu nespremnosti srpskog naroda na suočavanje sa *istinom*, u čijem ekskluzivnom i sigurnom posedu je upravo saznajno privilegovana, odnosno tako samopredstavljena "druga Srbija" i, razume se, "svet", s kojim je ista u neposrednoj komunikaciji. Jer, "*kao što znamo, sa **istinom** ne možete biti u srodstvu, niti u talu. Istina nije ni srpska ni antisrpska. Do istine se ne može prečicom, ne može tek tako. Istina ne gleda kroz prste. I pošto tako stoje stvari, Srbi su uvređeni činjenicama i argumentima ovoga **sveta** – u stvari, uvređeni su posledicama svoga ponašanja u takvom svetu, a ne **nekakvim** nepravdama koje trpe od drugih, zlonamer-nih i opakih, kako vole sebi da predstavljaju stanje stvari. Srbi su jako uvređeni što nije po njihovom, što su posledice njihovog stava i ponašanja tako bolne. Srbima svašta pada na pamet – sve samo ne da bi možda bilo bolje da ipak promene svoj odnos prema istini.*" (Ugričić, 2008, bold M. R.) Otuda je i "*pretnja upućena Nataši K. ili mediju koji prenosi njene reči u nekom, nesumnjivo patološkom smislu, zapravo, **vapaj očajnika**, krik nemoćnog besa ubogog ljudskog stvora koji je začepio uši voskom, a kada ni to nije sasvim pomoglo, preostalo mu je samo da **učutka ceo svet**; pošto se to u startu ispostavlja kao nemoguće, on shvata da **od nekud mora da se krene**...*" (Pančić, 2000, bold M. R.) A more u kojem plovi "*srbijanska santa leda, nije ništa drugo do srpski nacionalizam. Ne topi se i ne fragmentira Srbija zbog*

srpske institucije, a o trošku srpskih poreskih obveznika, 'oslobađa' od istorije, identiteta i kulture", uočava Slobodan Antičić u svom tekstu "Ministar i crna dama", www.nspm.org.rs/kulturna-politika/ministar-i-crna-dama.html.

Sonje Biserko, Nataše Kandić, Biljane Kovačević Vučo i njihovih evropskih prijatelja i pokrovitelja, nego zbog srpskog nacionalizma. Nije Sonja Biserko dovela Srbiju na loš glas, nego arogancija i brutalnost nacionalista. Nije HO stavio Srbiju na optuženičku klupu Međunarodnog suda pravde u Hagu, nego zločini počinjeni u ime srpske nacije." (Domonji, 2008a) Šta bi se dogodilo "da je Simon Vizental bio osuđivan za klevetu u vreme njegovog traganja za ratnim zločincima iz vremena II svetskog rata", pitaju se pripadnici "druge Srbija" povodom prvostepene presude predsednici *Fonda za humanitarno pravo* po tužbi za klevetu lidera jedne ovdašnje parlamentarne stranke.¹⁴²

142 "Iako nepravosnažna, ova presuda imaće dalekosežne posledice na buduće aktivnosti nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima, a pre svega nekažnjivošću i suočavanjem s prošlošću. Ovakvim stavom suda negira se pravo svih da otvaraju pitanja prošlosti, izvršenih ratnih zločina i učesnika u njima. (...) Donošenje ove nepravosnažne presude ne sme nas obeshrabiliti u borbi protiv zaborava, daljem istraživanju odgovornosti za ratne zločine i insistiranju na kažnjavanju tih najgnusnijih dela protiv čovečnosti", poručuju aktivisti ovog dela srpskog trećeg "sektora". Cf. www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Povodom%20Presude%20Nataši%20Kandić.doc. I ne samo da osporavaju mogućnost da budu krivično procesuirani po bilo kom osnovu, već u redovnim godišnjim izveštajima "o stanju ljudskih prava u Srbiji", koje priređuje *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji* i koji se distribuiraju na sve značajnije političke adrese u Zapadnom svetu, isti marljivo popisuju imena i izjave svih srpskih intelektualaca i javnih delatnika koji se odvaže da na bilo kakav, kritički intoniran način, progovore o radu lokalnih civilno-društvenih aktera ovog tipa. (Cf. sve godišnje izveštaje *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji* od 2001. godine naovamo, www.helsinki.org.yu/izveštaji) I Stjepan Gredelj se u svojim istraživanjima intenzivno bavi javnim, odnosno medijskim tretmanom rada ovog dela lokalnog "trećeg sektora". Uporediti, recimo, njegov tekst "NVO u medijima (novembar 2004. - januar 2005.)", http://proconcept.org.yu/prog-civilno/analiza_pokrivnosti_rada_nvo_u_medijima.pdf

Za pažljive i objektivne alitičare tzv. "trećeg", odnosno "nevladinog sektora" i uloge jednog njegovog dela u epohalnom, po interesnoj meri aktualnih evroatlantskih potentata globalne moći projektovanom, geopolitičkom redizajniranju post-hladnoratovskog Zapadnog Balkana, ali i nekih drugih – evroazijskih prostora savremenog sveta¹⁴³, narečene činjenice su poodavno izgubile status saznanjog *novuma*. Problematika nevladinih organizacija – to je na srpskom primeru samo drastično potvrđeno – tangira samu suštinu međunarodne politike i međunarodnih odnosa, infrastrukturu svetske zajednice. U rečniku međunarodnog prava one se i definišu "kao privatne organizacije koje služe kao mehanizmi za saradnju između privatnih nacionalnih grupa u *međunarodnim odnosima*."¹⁴⁴ Te "privatne nacionalne grupe" danas su - i o tome slučaj Srbije pouzdano svedoči - stasale u moćne paradržavne činioce, čiji uticaj vrlo često uveliko prevazilazi uticaj legitimnih državnih organa u međudržavnim odnosima.¹⁴⁵ Bilo bi, međutim, upozorava Smilja Avramov, pogrešno shvatiti njihovu misiju na prostorima nekadašnjih real-, odnosno samoupravno-socijalističkih društava, kao neku vrstu zavere Zapadnog sveta, u prvom redu SAD protiv njih. "Upravo obrnuto – to je dobro isplanirana akcija, jedan alternativni model vladavine o kome se otvoreno raspravlja. Ni članovi Kongresa, ni administracija Predsednika SAD, nemaju nikakvih iluzija o prirodi organizacija kojima manipulišu. To su za njih dopunske poluge u sprovođenju poli-

143 To što se, sporadično i veoma retko, politički interesi objekata njegovog delovanja preklapaju sa interesima onih u čije ime isti deluje, pre je ishod *kontingencije* nego svesnog i ciljnog nastojanja ovog dela "nevladinoga sektora" na političkoj dobrobiti onih prvih.

144 Cf. Robert L. Bledsoe & Boleslaw A. Borzek, *The International Law Dictionary*, 1987, London, p. 77, kurziv M. R.

145 Više o tome u: Abašidze & Ursin, 2000.

tike, koje oni 'pošteno i otvoreno plaćaju.'" (Avramov, *Ibid*, 214) Samo 1995. godine u nevladine organizacije u zemljama u tranziciji, koje su uključene u globalističku mrežu, investirano je 6 milijardi dolara. Novac se transferiše uglavnom preko mnogobrojnih, u te svrhe osnovanih fondacija čiji je broj od 32 000, koliko ih je bilo 1990. godine, do 2000. narastao na čitavih 56 000. Najznačajnije među njima su, vredi napomenuti, *National Endowment for Democracy*, *Heritage Foundation* i *The Open Society Fund*. Pri ovoj prvoj su ustanovljena posebna odeljenja za Centralnu i Istočnu Evropu, i za "nove nezavisne države". Direktor njenog istraživačkog centra je svojevremeno priznao: "Mnogo toga što mi danas radimo, radila je CIA potajno pre 25 godina." (prema: Avramov, *Ibid*, 126) Da se iskustva ove najveće i najznamenitije obaveštajne agencije u svetu obilato koriste u radu Fondacije svedoči podatak da se među članovima njenoga saveta nalazi i director CIA-a, Frenk Karluči. Pojedine od nevladinih organizacija – njenih klijenata, utvrđeno je, raspoložu većim sredstvima nego li sama vlada države na čijim prostorima deluju. "U svakoj od zemalja Istočne Evrope i drugim, tek 'oslobođenim' polusuverenim državama, američka ambasada, uz sadejstvo svojih najpoverljivijih pouzdanika iz redova domorodaca, pravi spisak od nekoliko stotina, a u većim zemljama i nekoliko hiljada političara i intelektualaca koje treba na ovaj ili onaj način potkupiti. Dosta toga je prepušteno i tzv. slobodnoj inicijativi, pošto proždrljiva usta i grabljive ruke lako dokonaju kakve centre za ljudska prava, antiratnu akciju, slobodne medije, etničku toleranciju ili humanitarno pravo, treba nuditi izdašnim stranim dobrotvorima", uočava Kosta Čavoški." (*Ibid*, 39)¹⁴⁶ Samo za finansijsku podršku "drugosrbijan-

146 Uporediti takođe i: Radojičić, 2005.

skom" *Otporu* američke ustanove su, primera radi, u 2000. godini izdvojile 508.398 dolara. Na Memorandumu o isplati jednog dela ranije finansijske pomoći ovoj organizaciji, formiranoj pod imenom *Studentska inicijativa*, stajalo je sasvim nedvosmisleno da je taj akt "u najvišem interesu Vlade SAD". Prema rezultatima istraživanja o stanju u lokalnom nevladinom "sektoru", sprovedenog sredinom devedesetih, upravo ove organizacije su među malobrojnima koje izjavljuju da nemaju značajnijih finansijskih problema u svom poslovanju, odnosno da im za dalji rad nisu potrebna nikakva dodatna finansijska sredstva. (Cf. Petrović & Paunović, 1994) Obrazlažući ovu, u moralnom smislu duboko kompromitujuću činjenicu, direktor *Beogradskog centra za ljudska prava* kaže: "Samo sa novcem od članarina mi ne možemo da se upoređujemo sa autoritarnom i mafijaškom vlašću. Da pobedimo, potrebna nam je bila pomoć iz inostranstva." Ali, požalio se istovremeno ovaj aktivista srpskog nevladinog "sektora", teško je naći finansijere koji su u stanju "da drže jezik za zubima", te da američke javne ustanove u tom pogledu nisu sigurne.¹⁴⁷ Ili: "U vreme kraja Miloševićevog režima, mi se nismo mnogo pitali odakle dolazi novac, bilo je važno preživeti. To je uglavnom bio novac iz inostranstva. Mi po zakonu nismo smeli da primamo novac, pa je to išlo preko nevladinih organizacija", priznaje aktivista *Otpora* i član *Centra za liberalno-demokratske studije*, Dragor Hiber, ovom prilikom u svojstvu iskrenog člana *Građanskog saveza Srbije*. (Cf. Hiber, 2000) Izazovu iskrenosti ne odoleva ni Srđa Popović: "Činjenica je da je, u stvari, Madeleine Albright ujedinila opoziciju, da im je Amerika platila kampanju, da je Amerika plaćala **sve te nevladine organizacije koje su odigrale ključnu ulogu u događanjima oko pe-**

147 Cf. Jauvert, 2000, 62, prema: Avramov, *Ibid*, 209.

tog oktobra, platlia i godinama plaćala opozicione medije, i da je, vjerovatno, i CIA bila vrlo aktivna na terenu – kad sve to imate u vidu, onda možete da shvatite da su njega (S. Miloševića, M. R.), u stvari, srušili Amerikanci". (2001, bold M. R.)¹⁴⁸ Prema podacima koje je nedavno obelodanio beogradski dnevnik *Politika*, mesečna primanja zaposlenih u lokalnim nevladinim organizacijama na koje Popović referira na ovom mestu, premašuju prosečne zarade istraživača u srpskim naučnim institucijama za oko 250 %!¹⁴⁹ U poslednjoj deceniji prošlog veka, koju je na evroazijskom kontinentu obeležio talas tektonskih poremećaja ("demokratizacija") njegove dotadašnje državno-teritorijalne strukture,¹⁵⁰ količina pomoći koju je Evropska Unija distribuirala preko nevladinih organizacija ovog tipa, porasla je sa prvobitnih 46% na 78%, što je novčana suma veća od one kojom raspolaže Svetska banka! O političkom značaju koji finansijskom podržavanju rada "trećeg sektora" u zemljama u tranziciji pridaju pojedine zemlje Unije, svedoči i podatak da projekte nemačkih političkih fondacija koje deluju na prostorima Centralne i Istočne Evrope finansira Ministarstvo spoljnih poslova ove zemlje iz sopstvenog budžeta. Ovo ministarstvo je 2002. godine, recimo, bilo i neposredni finansijer projekta/serijala *Pogled u prošlost. Srbija 1965-1991*, koji je snimljen u produkciji *Helsinkiškog odbora za ljudska prava u Srbiji*. Autorka istog bi-

148 Priznanje za njihov udeo u tom rušenju, odnosno za njihove, kako je istaknuto, "herojske napore" prilikom istoga, ovome delu srpskih civilno-društvenih aktivista je uputila i Agencija za međunarodni razvoj Vlade SAD (USAID) u svom 2001 *NGO Sustainability Index*-u. (Cf. http://www.usaid.gov/locations/europe_euroasia/dem_gov/ngoindex/2001/serbia.pdf)

149 Ironijom istorije neki od prvaka najkorumpiranije među njima, neto pomenutog *Otpora*, u postpetoaktobarskoj Srbiji su postali istaknuti članovi tzv. *Saveta za borbu protiv korupcije* pri vladi Srbije!

150 Cf. Radojičić, 2003.

la je izvesna Izabela Kisić, saradnica ove nevladine organizacije, a “stručni” konsultant na scenariju njena predsednica, Sonja Biserko. Serijal se sastojao od deset šezdesetominutnih epizoda, a nastao je u okviru šireg projekta pod predvidljivim nazivom *Suočavanje s prošlošću*.

Svim prethodnim saznanjima bilo je rukovođeno političko vođstvo najmnogoljudnije države slovenskog sveta, na čijim prostorima deluje oko pola miliona organizacija ovog tipa, kada je krajem 2005. godine usvojilo niz zakonskih akata kojima se uređuje delovanje ruskog nevladinog “sektora”, u prvom redu njegov finansijski aspekt.¹⁵¹ U obrazloženju ovih poteza, ruske vlasti su podsetile na ulogu “drugosrbijanskog” *Otpora*, kao i nekoliko njemu sličnih organizacija koje su na prostorima Gruzije i Ukrajine radile na detronizovanju tamošnjih, nedovoljno kooperativnih, i instaliranju novih, zapadnim geopolitičkim interesima bezrezervno privrženih režima. Uz to, na samitu Rusija-EU, održanom u leto 2007. godine u Portugaliji, Vladimir Putin je predložio da Rusija pomogne Evropi u pospešivanju demokratskih procesa tako što će uložiti 700 000 eura u formiranje *Evropskog instituta*

151 O tome više na: www.polit.ru. Visoka zvaničnica američke administracije je, treba zabeležiti, na to hitro reagovala izjavom da “ovakav razvoj događaja dovodi u pitanje sposobnost Rusije da ove godine predsedava samitom skupine G8, na kojem se u srpnju u Moskvi sastaju državnici iz sedam najrazvijenijih industrijskih zemalja, te Rusije.” (prema: *Glas Amerike*, 27. 1. 2006.) I srpski civilno-društveni aktivisti su na ove akte ruskih vlasti reagovali na nimalo iznenađujući način – optužbama za autoritarizam, političku praksu “čvrste ruke” i nedostatak demokratske u političkom životu Rusije, te oštrim upozorenjima da se srpske zakonodavne vlasti nipošto ne bi smele inspirirati ruskim primerom.

slobode i demokratije. Institut bi se bavio praćenjem neonacističkih pojava, narušavanja prava nacionalnih manjina (između ostalog, i Rusa u Estoniji i Litvaniji), ponašanja Evropljana prema imigrantima i ugrožavanja slobode medija na Zapadu. A nekadašnji predsednik Sovjetskog Saveza Mihail Gorbačov, i predsednik ruskog Nacionalnog investicionog saveta, Aleksandar Lebedev su krajem iste godine najavili početak rada *Međunarodnog instituta uporednih istraživanja političkih kultura*. Prvo zasedanje će biti održano u Parizu i biće posvećeno uporednom razmatranju i proceni izbornih sistema SAD, Rusije i zemalja Evrope. Nedugo potom, *Wall Street Journal* je, pozivajući se na izjave jednog poznatog ruskog advokata, objavio da Ruska Federacija namerava da narednih meseci u Parizu i Njujorku otvori filijale *Instituta demokratije i saradnje*, koje će svoje delovanje bazirati na objektivnoj i konstruktivnoj kritici zapadnih društveno-političkih sistema, sasvim suprotnoj onoj kakvoj američke nevladine organizacije (recimo, *Freedom House*) podvrgavaju političko uređenje Ruske Federacije. “Izučavaćemo američke zakone o izborima, stanje ljudskih prava, odnose između rasa i mere koje SAD preduzimaju prema terorizmu”, najavio je ovaj ruski civilno-društveni aktivista.¹⁵²

Reakcije zapadno-evropske i američke političke javnosti na ove ruske inicijative i planove (“antizapadna histerija”, “teorija zavere kao trend kremaljske propagande”, “početak novog Hladnog rata”) jasno i dovoljno govore o njihovoj spremnosti da političke prilike u sopstvenim zemljama izlože “monitoringu i evaluaciji” nezapadnih organizacija civilnog društva, onakvih kakve Zapad osniva, instalira i finansira u svim ostalim, posebno istočnim delovima Planete.

152 Cf. Milinčić, 2008

Te reakcije su, takođe, na implicitan način ukazale na potpunu upućenost zapadnih političkih krugova u *autentičnu*, iza javne retorike i oficijelnog naziva vešto skrivenu prirodu takvih organizacija, čijem razornom delovanju treba izložiti sve *druge*, a od istog na svaki način zaštititi *svoju* državu. Inače, praksa američke i zapadno-evropskih država na planu zakonske regulacije ovog dela tamošnjeg nevladinog “sektora”, znatno je rigoroznija od one kakvoj je pribeglo rusko rukovodstvo. Tako je, na primer, i pored zvanično veoma liberalnog odnosa prema nevladinim organizacijama, Belgija zadržala pravo da ih raspusti ili im zabrani rad u četiri slučaja: 1) ukoliko se novčani fondovi ili prihod organizacije, koriste suprotno ciljevima za koje su osnovane; 2) u slučaju insolventnosti; 3) nepostojanja administracije; 4) ukoliko je aktivnost udruženja u suprotnosti sa javnim poretkom, ili pravilima morala. U pojedinim zemljama formirane su specijalizovane ustanove za praćenje, kordinaciju i kontrolu nevladinih organizacija, kakva je, recimo, britanski *National Council for Voluntary Organizations*. Najrigorozniji sistem kontrole, zanimljivo je primetiti, zavele su upravo - SAD. Nakon terorističkih napada od 11. septembra 2001. godine na osnovu nedugo nakon njih usvojenog *USA Patriot Act*, samo u Denveru policija je oformila 3000 dosijea aktivista “trećeg sektora” i pod strogu kontrolu podvela više od 200 nevladinih organizacija. U Grčkoj je svaka od postojećih nevladinih organizacija pojedinačno vezana za Ministarstvo spoljnih poslova. U svim zapadnoevrpskim zemljama postoje i jedinstveni registri nevladinih organizacija. Uz registar, svaka od njih je obavezna da priloži i Statut organizacije, otvoren za javnost, koji se čak i objavljuje u zvaničnim publikacijama.¹⁵³

153 Cf. Avramov, *Ibid.*

Na srpskim prostorima pojedine nevladine organizacije svoje statute smatraju tajnom, a mnoge od njih ih i nemaju, već deluju po uputstvima svojih finansijera. Rad nevladinih organizacija u Srbiji, inače, sve do danas "uređuje" *Zakon* ("o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ"), usvojen davne 1990 g.! S pravom je primećeno da ne postoji zemlja u svetu s tako širokom slobodom udruživanja, uz odsustvo svake odgovornosti, kao što je slučaj s današnjom Srbijom, koju i pored toga na evroameričkom Zapadu još uvek svrstavaju u nedemokratske države. "Ima to i svoju logiku: demokratija podrazumeva u prvom redu, pravnu državu, odgovornost institucija i svakog građanina, a to u ovom trenutku nama nedostaje", zaključuje Smilja Avramov. (*Ibid*, 198) Da li će srpske zakonodavne vlasti, oslanjajući se na legislativnu praksu demokratskih država evroatlantskoga sveta kojem Srbija teži, urgentnom i umnogome zakašnelom akcijom na preciznom zakonskom regulisanju ove delikatne oblasti civilnog organizovanja, koje bi jasno definisala sve njene važnije aspekte (izvori finansiranja¹⁵⁴, domen delatnosti, krivične sankcije za njegovo prekoračenje,...), uspeti, odnosno želeti da u "minut do dvanaest" osujete definitivan uspeh njene misije – potpuni nacionalni i državni slom Srbije – po-

154 Rezultati istraživanja o stanju u "trećem sektoru", sprovedenog 2001. godine na uzorku od 871 nevladine organizacije koje deluju na teritoriji Srbije, govore da više od polovine njih ne želi da obelodani imena svojih finansijera. (Cf. NGO Policy Group, 2001). Od tada do danas i o tom aspektu njihovog delovanja javnosti je, ipak, prosleđen znatan deo podataka, uglavnom usled izostanka bojazni da će, u tom pogledu začuđujuće neagilna izvršna vlast Srbije, na iste reagovati na bilo kakav, svojoj funkciji primeren način; izvesna javna marginalizacija nekoliko najekstremnijih organizacija ovog tipa do koje je došlo u poslednjih nekoliko godina, pre je rezultat spontane unutrašnje "diferencijacije" u lokalnim civilno-društvenim redovima, odnosno kritičke refleksije sopstvenog delovanja koju je sproveo jedan njihov deo, okupljen oko *Fonda za političku izuzetnost*.

kazaće dani koji su pred nama. Reafirmacija ideje i prakse civilno-društvenog delovanja u njegovoj zdravoj i za lokalnu političku zajednicu istinski dobrobitnoj formi, mogla bi biti "kolateralni" i nimalo beznačajan efekat tog državnčkog čina.

Napomena

U časopisu *Filozofija i društvo*, koji izdaje beogradski Institut za filozofiju i društvenu teoriju, u kojem je autorka ovih redova i sama zaposlena, krajem 2006. godine, pod naslovom "Javno izvinjenje" objavljena je paškvila penzionisanog saradnika ove ustanove i jednog od prominentnijih "drugosrbijanaca", Božidara Jakšića. Uz nju je objavljen i prilog zamenika glavnog i odgovornog urednika ovog časopisa, Dušana Boškovića, pod naslovom "Objašnjenje". Povod za ove javne napade bili su, uglavnom grubo falsifikovani, moji stavovi izlagani u tekstu "Srbija u procesima evroatlantskih integracija – između traumatičnog iskustva i real-političke nužnosti", te jedna kraća verzija studije iz prvog dela ove monografije. Oba članka su objavljena na stranicama *Filozofije i društva*, prvi u broju 2. za 2006., a drugi u broju 2. za 2005. godinu. U prvom od njih kritički sam se osvrtna na višegodišnje delovanje jedne skupine srpskih nevladinih organizacija, te na njihovu čvrstu personalnu povezanost s delom ovdašnjeg naučno-istraživačkog sektora; drugi se u celini bavio tom temom. Reakcije koje je njihovo objavljivanje provociralo bile su samo jedan u nizu činova kontinuiranog nastojanja najmoćnije "drugosrbijanske" koterije na beogradskom univerzitetu da zapreči i javno kaštiguje svaki pokušaj istraživačkog tematizovanja ovog malignog civilno-društvenog fenomena savremene Srbije, fenomena čiji vrlo uticajni personalni činoci su sabrani upravo oko beogradskog IFDT-a. I kao takvi, po svojoj brutalnosti bez mnogo uporedivih primera u ovdašnjem akademskom životu, ovi javni napadi predstavljaju dragocene priloge istoriji lokalne društvene nauke, jer su učinili transparentnim jedan, gotovo ideal-tipski primer lične i profesionalne (ne)

moralnosti dela ovdašnje naučno-istraživačke zajednice, (ne)moralnosti kakvom se jedino i može objasniti njegova čvrsta idejna, funkcionalna i institucionalna simbioza sa onim segmentom srpskog "trećeg sektora" koji je bio predmet mojih istraživačkih interesovanja u ciljanim tekstovima. Odgovor na ove paškvile bio je stoga još jedna prilika za razobličavanje te osobene "naučničke" (ne)moralnosti u današnjoj Srbiji - njenih "principa", načina funkcionisanja, reperkusija na stanje u srpskoj društvenoj nauci, ... Taj odgovor je, shodno *Zakonu o javnom informisanju*, morao biti objavljen u prvom narednom broju *Filozofije i društva*, na istom onom mestu na kojem su u prethodnom objavljeni narečeni napadi. "Drugosrbijanska" redakcija *FiD*-a u sastavu: Stjepan Gredelj, glavni i odgovorni urednik, Dušan Bošković, zamenik glavnog i odgovornog urednika, te Michal Sladeček i Jelena Đurić, članovi redakcije, o roku joj dostavljeni odgovor je - *odbila da objavi*. Isti je, zahvaljujući razumevanju i kolegijalnoj solidarnosti, a - usuđujem se da pretpostavim - i proceni redakcije *Sociološkog pregleda* da njime pokrenuta pitanja nadilaze značaj jednog unutarinstitucionalnog spora, publikovan nekoliko meseci docnije na stranicama ovog časopisa, u broju 2. za 2007. godinu. Iako žanrovski sasvim različiti - prvi "naučna polemika", drugi "originalni naučni rad", taj tekst i studija koja prethodi ovim redovima tvore čvrstu tematsku, odnosno problemsku celinu, pa su se iz tih razloga i našli između korica iste monografije. Božidar Jakšić i Dušan Bošković se - zabeležimo za kraj ove napomene i taj, nimalo beznačajan podatak - nisu više oglašavali povodom ovog slučaja.

Uz jedno Javno izvinjenje i jedno Objašnjenje ili: o bedi malih ljudi jugoistočne Evrope

"Kada je u Vremenu objavljen moj ogled koji je toliko ražestio Čurgus Kazimira i druge, od troje iskreno zabrinutih prijatelja mogao sam čuti sledeće rečenice: 'Ti si baš hrabar', 'Ne znaš na koga si udario' i 'Tek ćeš videti s kim imaš posla'. (...) Možda se tu negde, zapravo, krije poriv koji me je naveo da takav tekst napišem."

(Slobodan Antičić, "Ideja, moć, pustoš", *Vreme*, 20. februar 2003.)

"Ali, sve mu je uzalud. Može sutra, uz Kuljićevu pomoć, da otkrije da sam i ljudožder, osnovni problem ostaje. Sve dok se ne suoče s mojim argumentima - a ne da zalud izbegavaju spor tradicionalnim manirom ogovaranja oponenta..."

(Milan Brdar, "O fenomenologiji provincijalizacije naše naučne kritike", *Sociološki pregled*, No. 3-4/1998.)

Časopis *Filozofija i društvo* retko iščitam do kraja. Sastav njegove redakcije i način na koji je formirana ne ulivaju mnogo nade u kvalitet onoga što bi se moglo naći između njegovih korica. U njemu sam i kao takvom, s vremena na vreme objavljivala svoje tekstove *isključivo* stoga što me je na to činjenica da sam među stalno zaposlenim saradnicima institucije - njegovog osnivača i izdavača (Institut za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu) radno obavezivala. Listajući zad-

nji broj *FiD*-a (3/2006), među priložima u njegovom zaključnom delu uočila sam i jedan karakterističnog naslova: *Javno izvinjenje*. Na dnu prve i jedine stranice ovog kratkog napisa, stajalo je ime umirovljenog saradnika, nekadašnjeg direktora i još uvek aktivnog člana Naučnog veća IFDT-a (!), inače jednog od istaknutijih predstavnika "druge Srbije" - Božidara Jakšića. Preletevši pogledom preko tog članka od svega nekoliko rečenica, zapazila sam podatak koji me, po prirodi stvari, nije mogao ostaviti ravnodušnom - u njemu Jakšić referira na moj tekst "Srbija u procesima evroatlantskih integracija - između traumatičnog iskustva i real-političke nužnosti", objavljen u prethodnom broju (2/2006) *Filozofije i društva*. Asocirajući u mislima te dve činjenice - naslov Jakšićevog obraćanja institutskoj, a za pretpostaviti je, i široj akademskoj javnosti na jednoj, i njegovu referiranje na moj tekst, publikovan u prethodnom broju institutskog časopisa, na drugoj strani - pretpostavila sam, ili, sasvim iskreno - bila *apsolutno* sigurna, da ono što ću naći među redovima ovog nevelikog teksta jeste izvinjenje Božidara Jakšića i institutskoj i vaninstitutskoj intelektualnoj zajednici zbog činjenice da kao aktivni član Naučnog veća IFDT-a nije učinio ništa – naprotiv! – da spreči jedinstven akademski skandal upriličen gostovanjem *Žena u crnom* na naučnoj tribini Instituta, skandal na koji sam, sasvim *promišljeno* i *ciljno* ukazala u jednoj prilično dugoj i značajnoj fusnoti svog teksta, na koji se Jakšić osvrće u svom *Izvinjenju*. Očekivala sam, takođe, da će se istim povodom Jakšić izviniti svim institutskim i vaninstitutskim kolegama zbog činjenice da su upravo u vreme njegovog, veoma dugog direktorskog mandata, vrata ove naučne ustanove za srpske civilno-društvene delatnike ovog tipa - širom otvorena. I

najzad, poverovala sam da će ovo gostovanje, tačnije ovaj skandal *non plus ultra*, Božidar Jakšić iskoristiti kao povod za, doduše zakasnelo, ali i kao takvo dobrodošlo, izvinjenje svojim institutskim kolegama i zbog niza drugih, u moralnom i zakonskom smislu u najmanju ruku sumnjivih radnji i poslova koji su svojevremeno, za njegovog, kako već rekoh, dugogodišnjeg upravljanja Institutom, u istome preduzimani, uglavnom na štetu svih u njemu zaposlenih istraživača.

Ali, avaj! Uzdajući se u onu narodnu: "*Napad je najefikasnija odbrana*", Jakšić je svoje *Izvinjenje* usmerio na neke druge i sasvim drugačije adrese. Koje? "*...aktivistkinjama Žena u crnom, koleginicama Latinki Perović i Dubravki Stojanović se iskreno izvinjavam.*" A zašto? "*U tom 'radu' (bold M. R.) autorica je izlaganje Žena u crnom u Institutu 15. marta 2006. godine proglasila performansom 'sa izrazitim elementima satanističkog rituala', koleginicu Latinku Perović ocenila kao 'personalnog stožera' 'opiskurne ideologije i kriptopolitičkog delovanja' a koleginicu Dubravku Stojanović kao tvorca 'najgrubljih falsifikata'.*" Pođimo, dakle, redosledom koji nam je Jakšić svojim *Izvinjenjem* zadao.

1.

"*Aktivistkinjama Žena u crnom ...*"

Tačan, dakle *nefalsifikovan* navod dela mog teksta u kojem se osvrćem na pomenuto "naučno" izlaganje *Žena u crnom* glasi: "Ovom **svojevrsnom, precizno tempiranom (15. 3)** performansu sa izrazitim elementima satanističkog rituala (**igranje na grobu, klicanje izdaji,...**¹) nije se..." itd. Zašto Božidar Jakšić

1 A mogla sam dodati i: monstrozno razvrstavanje žrtava proteklih ratova na 'naše' i 'njihove', pa potom ponovno, simboličko ubijanje

iz svog navoda ovog dela mog teksta izostavlja njegove, na ovom mestu markirane delove, posebno onaj iz druge zgrade ('igranje na grobu', klicanje izdaji...)? Stoga, nema sumnje, što oni predstavljaju isuviše snažnu i *neporecivu* ilustraciju mog, prethodno izrečenog stava o skandaloznom karakteru narečenog "izlaganja", pa ih je, kao takve, po Jakšića i druge, odgovorne za njegovo upriličenje u prostorijama jedne *naučne* ustanove, najbolje prećutati! Krenimo, ipak, od početka.

Gostovanje o kojem je reč zakazano je za 15. mart 2006. godine, dakle, za prvu sredu (kada se, inače, institutske tribine održavaju) nakon smrti srpskog Nepomenika, čije mrtvo telo je tih dana tražilo svoje grobno mesto širom Srbije.² Taj događaj je, očigledno, od strane *Žena u crnom* i njihovih Institutskih saboraca bio procenjen kao dobar povod za *Suočavanje s prošlošću iz feminističke perspektive* (kako je glasio naslov najavljenog "izlaganja") i to ništa manje nego saradnika jedne *naučne* ustanove, kojima je prošlost sopstvenog društva, kao i njegova sadašnjost, pa, u znatnoj meri i budućnost, iz svih *saznajno* relevantnih perspektiva, predmet *profesionalnog* bavljenja, a ne lukrativnog civilno-društvenog delovanja. Pa, *šta* su i *kako* o nedavnoj prošlosti ovog dela sveta, jednom

'naših' (ignorancijom, prećutkivanjem - sve demonstrirano na pomenutom skupu!) kako bi se 'njihove' prikazale apsolutnim, ekskluzivnim, ili, bar, jedinom žaljenja dostojnim žrtvama srpske "agresije" na "međunarodno priznate države Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu"!

- 2 "Pseto će biti sahranjeno onako kako je zaslužilo!", naložio je, kaže legenda, tih dana srpskim vlastima niko drugi do Ričard Holbruk. I bi tako! Ričard Holbruk !!! Inače, veliki prijatelj i donator ovdašnjeg nevladinog "sektora", odnosno njegove "druge Srbije". (Cf. Smilja Avramov, *Alternativni model svetske zajednice - civilno društvo i nevladini sektor*, Beograd: "Nova Evropa", 2005, str. 55.)

delu ovdašnje naučno-istraživačke zajednice tog martovskog dana imale da saopšte *Žene u crnom*?

Pre odgovora na gornje pitanje, evo nekoliko vizualnih, za ispravnu karakterizaciju ovog skupa nimalo beznačajnih, utisaka sa istog. Skup je započeo rasprostriranjem nekoliko desetina kvadratnih metara crnih zastava Organizacije duž dugih i međusobno spojenih stolova Institutske sale u kojoj je održan. Većina prisutnih aktivistkinja je bila odevena u crne odežde, neke i izrazito seksepilno³, a gotovo sve do kojih je mogao da dopre pogled autorke ovih redova s mesta na kojem je sedela - sa žvakaćom gumom u ustima i minđušom o nozdrvi. Ono prvo (crne odežde) etnologija i folkloristika hrišćanskog sveta identifikuju kao običajno etabliran vizualni izraz tuge za stradalima; ovo preostalo - ne! Nakon toga su usledila "izlaganja" prisutnih aktivistkinja, kojima je prethodilo njihovo predstavljanje. Iz istoga se moglo saznati da znatan deo njih ne poseduje obrazovanje više od srednjoškolskog. Sve su, međutim, bile unisone u jednom - osudi **"srpskog fašizma"**, **"srpskog** (tada aktualnog, 'Koštuničinog', M. R.) **fašističkog režima"**, **"srpske** (tada aktualne, 'Koštuničine', M. R.) **fašističke i zločinačke vlade"** i mnogo čega još, razume, se, nedvojbeno "fašističkog" i "zločinačkog" u današnjem srpskom društvu, odnosno državi. Na svako pominjanje imena tih dana upokojenog najznamenitijeg Haškog zatočnika, a bilo ih je, prema evidenciji autorke ovih redova, desetak, iz grla dvadesetak prisutnih aktivistkinja ove organizacije zaorio bi se gromoglasan i dobro

3 U svetlu ovog utiska bilo je nemoguće neprisetiti se činjenice da su aktivistkinje jedino ove među mnogim, u srpskoj javnosti podjednako omraženim nevladinim organizacijama, od strane organa Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, bile optuživane za bavljenje "najstarijim zanatom". O tome više na www.zeneucrnom.org

uvežban smeh - balone duginih boja su, verovatno, bile posudile svojim političkim istomišljenicima koji su se tih dana istim povodom okupljali na Kalemegdanu, jednom, za te svrhe, mora se priznati, mnogo primerenijem mestu nego što je to jedan naučni institut. Veći deo "izlaganja" bio je, kako se i očekivalo, posvećen srpskim zločinima u netom proteklim ratovima na prostorima *ex*-Jugoslavije, u prvom redu srebreničkom, nad čijim žrtvama su se, što je bilo istinski dirljivo, i u doslovnom smislu reči - lile suze. O zločinima nad sopstvenim narodom, kao što već rekoh - *ni reči!* Nije "politički korektno". A ni konjunktorno. Ili, možda, pre, obrnutim redosledom! "Pravilan" *politički* raspored aktera nedavnih zapadno-balkanskih ratova na mesta zločinaca, odnosno žrtava, je odavno izvršen, pa zašto bi naše "moralno" tankoćutne *Žene u crnom* u tom pogledu nešto menjale. Naročito ako su i same tom politički besprekornom raspoređivanju, sve vodeći se izrazito "moralnim" principima, zajedno s drugim, sebi sličnim akterima lokalnog "trećeg sektora", onoliko doprinele. Plaćeno je, konačno, moralo biti valjano odrađeno!⁴

4 Evo šta o značaju inostranog novca za osnivanje i rad ovih organizacija kaže jedan beogradski istraživač za kojeg se nikako ne bi moglo utvrditi da je nenaklonjen ovom tipu civilno-društvenog delovanja: "One su osiguravale u značajnoj meri *materijalnu* egzistenciju svojih aktivista (u zemlji koja je pala u opšte dramatično siromaštvo, one su obezbeđivale pristojne dohotke u *stranoj valuti* nezanimarljivom broju intelektualaca, a izvesna novčana sredstva i većem broju mladih ljudi)". I nadalje: "U uslovima katastrofalnog pada ekonomskih aktivnosti u Srbiji pa tako i životnog standarda, strane donacije u sektor NVO počele su da predstavljaju važan izvor *dohotka* za aktiviste a pogotovo za njihov *rukovodeći* i *ekspertski* deo. Veliki broj pojedinaca počeo je da osniva organizacije ne bi li se uključio u raspodelu donacija i tako sebi osigurao dodatne (ili čak *osnovne* prihode)". Cf: M. Lazić, *Promene i otpori*, Beograd: "Filip Višnjić", 2006, str. 75 i 79., kurziv M. R. Uporediti i: Radojičić, 2008. Tribut navedenim činjenicama je određena, na ovim prostorima već dobro znana, *interpretacija* skorije južnoslovenske prošlosti, mesta i uloge srpskog naroda i njegovog političkog vođstva u njoj, interpretacija koju je u međunarod-

Najveći deo gostovanja zapremilo je, inače, što je i bilo za očekivati, "izlaganje" predsednice ("koordinatorka") ove nevladine organizacije, po kojoj, odnosno po čijoj poodmakloj psihozi je ona u javnosti uglavnom i prepoznatljiva. Isto će ostati upamćeno po višekratnom i frenetičnom samodeklarisanju iste kao, citat: "izdajnice", koja se, pride, "time i ponosi" (sasvim u skladu sa onom drevnom: "*Čega se uman i moralan stidi, ...*"), što za bolje poznavaoce "minulog rada" iste, i nije predstavljalo osobit saznanji *novum*. Ni prijateljske - a kakve bi drugačije bile, iz institutskog dela publike pristigle sugestije ideološkog "roda rođenoga" - da bi, ipak, bilo uputno precizirati da je reč o izdajstvu spram državne politike "jednog besmislenog i suludog rata" (Z.Golubović), nisu pokobile Predsednicu u njenom optiranju za *bezrezervno* izdajstvo, izdajstvo kao takvo. I tako dalje, a sve već navedenom slično, u psihodeličnoj atmosferi orgijastičkog *ples nad odrom*, izvođenog sa sigurnošću i spokojstvom "svoga među svojim". Među kojima se, eto, našao i poneko ko nije "njihov". Baš zato što je previše "svoj". Željan da *istražuje* i *analizira* umesto da civilno-društveno deluje; da metodično *sumnja* umesto da fanatično veruje; da moralno *rasuđuje* umesto da inkvizitorski presuđuje. I - upravo kao takav, baš kao i drugi, njemu slični, samopredodređen za pokretnu metu uvek pripravnim strelama goropadne intelektualne i moralne nedonoščadi iz srpskih nevladinih organizacija, odnosno njenog "trećeg sektora".

noj javnosti trebalo uporno *potvrđivati*, a onoj unutrašnjoj, lokalnoj - brutalno *nametati*. Jedan od pokušaja takvog njenog nametanja, i to delu *akademske* javnosti Srbije, predstavljalo je i narečeno "izlaganje" *Žena u crnom* u beogradskom IFDT-u.

Od malobrojnih reakcija još malobrojnije insti-
tutske publike⁵, izdvajamo jedno koje je "autorizo-
vao" - čitalac već pogađa - upravo Božidar Jakšić, koji
se prvi javio za reč. Najpre je prisutnim gošćama izra-
zio najsrdačniju dobrodošlicu (u čije ime?), a potom
izrekao pamćenja (a, nadati se je, i još ponečeg, kri-
vično-zakonski relevantnijeg) vredno stanovište da
su aktivistkinje ove nevladine organizacije **"svojim
današnjim gostovanjem učinile čast ovoj naučnoj
ustanovi."!!!!**

Sve na ovom mestu izrečeno bi, inače, moglo da po-
tvrđi nekoliko, ovom nezaboravnom skupu prisutnih
saradnika IFDT-a.⁶ Mogli bi, velim, ali, slutim - neće:
strah koji leđi krv u žilama loš je saveznik istinoljublja
i pravičnosti. Strah, doduše, ljudski sasvim razumljiv
- ne udara gvozdena pesnica CIA-e, Pentagona i inih,
na ovdašnjim prostorima umotana u plišanu rukavicu
"trećeg sektora" i njegove "druge Srbije" - *da zaboli*;
ona udara *da ubije*, da satre i zatre i pojedince i naro-
de, a u nekim drugim delovima sveta, kao što vidimo

5 Skupu je, inače prisustvovalo svega 6-7 od preko dvadeset stalno za-
poslenih saradnika Instituta, koji su, iako većinom ideološki i politič-
ki veoma bliski lokalnim civilno-društvenim delatnicima ovog tipa,
ispravno procenili da će njihovo okupljanje u jednoj naučnoj ustano-
vi zasigurno predstavljati unikatan skandal, pa stoga odlučili da isti,
naprosto - eskiviraju! I autorka ovih redova je u razgovoru s jednim
kolegom, renomiranim srpskim sociologom, u kojem se osvrnula na
ovaj jedinstveni događaj, bila upitana: "Kako si mogla sebi da dopu-
stiš prisustvo jednoj takvoj akademsko bruci?" Odgovorila sam: "Is-
ključivo iz saznajnih razloga - kao istraživač njima se već duže vreme
bavim, pa je i najavljeno gostovanje u prostorijama institucije u kojoj
sam zaposlena, bilo neočekivana, ali dobra prilika da proverim svoje
istraživačke nalaze."

6 Nastojanja autorke ovih redova da dođe do tonskog zapisa "izlaga-
nja", kojim bi se sva o njenu izrečena zapažanja mogla i temeljnije
dokumentovati, ostala su, iz sasvim razumljivih razloga, bezuspešna.
Tragove skandala trebalo je na taj način zametnuti, potisnuti duboko
u mrak zaborava i nepominjanja!

poslednjih nekoliko godina - i cele civilizacije!⁷ Jer, kako nedavno svoje tvrdoglave sunarodnike upozori jedan od agilnijih "drugosrbijanskih" jakobinaca, Nenad Prokić: "Srbija će biti demokratska država, sa Srbima ili bez njih!" Imajući u vidu ono što su njegove "trećesektorske" saputnice okupljene oko *Žena u crnom*, obznanile na svom "počasnom" gostovanju u beogradskom IFDT-u, gotovo je izvesno - bez njih!⁸

Dakle, "svojevrnsni, precizno tempirani (15.3) performans sa izrazitim elementima satanističkog rituala ('igranje na grobu, klicanje izdaji,...)" ili uzorno naučno izlaganje primereno karakteru i profilu tribine kakva je ona pri beogradskom IFDT-u? Odgovor na ovo pitanje prepuštam objektivnom čitaocu zdravog razuma i očuvane sposobnosti logičkog rasuđivanja.

2.

"... koleginicama Latinki Perović ..."

Rečenica u kojoj se, u jednoj fusnoti svog "inkriminisanog" teksta osvrćem na *politički* "lik i delo" ove srpske istoričarke i nekadašnjeg visokog funkcionera SKJ predstavljala je, zapravo - što se iz njenog sadržaja

7 O tome više u: Radojičić, 2003.

8 Zbog tih, danas već dobro poznatih činjenica, javni nastupi i ove i njoj bliskih srpskih nevladinih organizacija se dugi niz godina, i na otvorenom i u zatvorenom, odvijaju uglavnom uz enormne mere policijskog obezbeđenja, plaćenog - golemog li režimskog čuda! - budžetskim novcem istog onog naroda na čijoj "denacifikaciji", "dekontaminaciji", "lustriranju" i "katarziranju", iste uporno i sistematično rade celu deceniju unazad. Do poslednje kapi njegove krvi! I suza! I do poslednjeg pedlja minijaturnog ostatka njegove državne teritorije! A prost i primitivan, kakav već jeste, taj "narod zločinaca" (Nenad Dimitrijević) nikako da shvati da je u njegovom najboljem interesu upravo to - da "najpre počisti u sopstvenoj kući". E da bi ista bila do temelja porušena, a svi u njoj zatečeni - pobijeni!

ja moglo sasvim lako zaključiti - sažetak teksta Zorana Ćirjakovića "Majka 'druge Srbije'" (*NIN*, br. 2885. i 2886.) nastalog na osnovu *dokumentarnog* materijala, sačinjenog od izjava najbližih profesionalnih saradnika narečene osobe, njenih ličnih prijatelja i donedavnih, danas samoosveštenih saboraca iz NVO-"sektora". Dakle, sve samih "insajdera" od čijih iskaza verodostojnije niti je potrebno niti je moguće dobiti - reč je, naime, o jednoj samoizolovanoj grupaciji predstavnika "druge Srbije", koja deluje na principima dobro organizovane sekte. Evo, stoga, za ovu priliku nešto opširnijeg izvoda iz tog obimnog i u historiografskom smislu dragocenog materijala: "*Dok je izgledalo da će režim biti večit i dok su se mnogi umetnici i mislioci vukli po sudovima, Marko Nikezić, Latinka Perović i Bogdan Bogdanović nisu se ni čuli; Suđenja su organizovana, ljudi su hapšeni za njenoga vakta, ali ona nikada nije rekla da joj je žao zbog toga. Ona nije rekla mea culpa; U uvodnom izlaganju na skupu (...) Latinka izražava zabrinutost što 'socijalistički sadržaj nije uvek i u svemu potvrđen. Ponegde je u ponečemu doveden u pitanje'. Ona lamentira i nad tim što je 'od svega najteže osloboditi se svuda još prisutnog građanskog pogleda na svet'; Te, 1972. je izgubila ideološku bitku i misli da je sada mora dobiti; Putevi kojima Latinkina politika i shvatanja danas utiču na naše živote su krajnje opskurni. Ona je poluvidljiva, kao svinga, netransparentna (...) Sva je zakulisna, sa većom moći nego što se sluti; Latinkina obraćanja podsećaju na papske enciklike. Čak i kad priča o pokretima i organizacijama kojima pripada, Latinka govori u trećem licu. Ona govori na skupovima i promocijama u malim, polupraznim dvoranama i tekstove obično objavljuje u opskurnim publikacijama i zbornicima. Intervjue najčešće daje za*

novine koje se u Srbiji ili uopšte ne prodaju ili slabo čitaju".

Pa nadalje: "Latinka uticaj ostvaruje prvenstveno preko grupe **odanih "građanskih mudžahedina"** (...) koji je apsolutno obožavaju. Ona nije toliko velika zato što je stvorila nešto veliko, već zbog onoga što je u Srbiji **marginalizovala i paralisala** i zbog **uticaja** koji njena **interpretacija**, obično prenesena preko vernih saradnika, ima u **međunarodnoj zajednici**; Latinka Petrović ne piše **o drugima**, Hrvate i Albance gotovo ni ne pominje, međunarodnu zajednicu - samo ako je ko pita; Krug u kome ona izigrava gurua širi **crno-belu sliku**, a takva slika nikada nije istinita. Ona produbljuje **laž** o Srbiji (...) Oni su doprineli **zabludama** Zapada i davali materijal onima koji su hteli da spreče stvaranje **racionalne** slike o Srbiji. Time što su govorili o nama da smo **crna rupa**, da smo ljudi **mraka**, da smo ljudi **mržnje**, ne samo da su **ugrozili** Srbe već i ceo region (...) Danas govore Evropi da treba takve da **ostavi** iza sebe."

I najzad: "Najglasniji među njima **su intelektualni i moralni patuljci**; Latinka **sprečava** racionalnu diskusiju o budućnosti. Tu nalazimo **ostrasćenost** koja negira Srbima pravo da imaju legitimnu **nacionalnu** poziciju koja neće biti diskvalifikovana kao nacionalizam ili nacizam; Oni su stalno **potkopavali**, bušili, smetao im je svako ko nije prihvatao njihov **totalitarni** koncept. Sad govore o **amputacijama**, da treba sve odvojiti; Strašno mnogo **štete** su učinili nevladinom sektoru. Učinjeno je toliko korisnog, kreativnog, a oni na sve to bacaju **blato** (...) A da se bar bave ljudskim pravima (...) Ja mislim da **njih baš briga za ljudska prava**. Degradirali su samu borbu za ljudska prava i učinili su ljude ovde **sumnjičavim** prema ljudskim pravima. Kao neka paralelna, "građanska **UDBA**", marljiva **policija reči**, oni su od

stvarno dobrih, antimiloševićevskih Srba pravili moralne **nakaze** i sumnjive likove (...) Njihov ceo angažman se danas zasniva na maksimi **'što gore, to bolje'**; Oni više mrze **Košunicu i Tadića**, nego što mrze Šešelja. To je taj **njihov strah od normalnosti**. Oni znaju da za njih **nema prostora u normalnoj Srbiji**; Kada Latinka kaže da Srbiji nema spasa, tu vidim elemente **osvete**, mada to ne mora da bude svesno (...) U tom krugu ima i **psihopatlogije i koristoljublja**, mada ne kod Latinke. Ona je skliznula u neku vrstu mržnje, **nepatvorene mržnje** (...) i danas igra neshvatljivo **prljavo** (...) Bojim se da je to problem **karaktera**; Latinka je **vešta i opasna**. Nemojmo zaboraviti da je sedamdesetih bila **drugi** čovek u jednom ogromnom sistemu. Ona ume da **organizuje** svoje sledbenike (...) Ali oni **nisu** večni. To je kao **čir**, pre ili kasnije će morati da pukne." (Bold M. R.)

Dovoljno, rekla bih, za ispravan odgovor na dilemu: "opskurna ideologija i maligno kriptopolitičko delovanje" jednog bizarnog karaktera, ili predana služba svom narodu i njegovoj državi, njihovom opstanku i prosperitetu, jednog savesnog i odgovornog intelektualca?

3.

"... i Dubravki Stojanović se iskreno izvinjavam."

U vezi sa ovom adresom Jakšićevog *Izvinjenja*, najpre sledeće - ni na jednom mestu u mom tekstu ne stoji da je Dubravka Stojanović "tvorac najgrubljih falsifikata", kako, opet krivotvoreći moje stanovište, tvrdi Božidar Jakšić. Najgrubljim falsifikatima obiluju četiri istorijske čitanke za čije izdavanje na srpskom

jeziku je na mestu urednika figurilala ova disciplinovana "drugosrbijanka", koja je, kao takva, sve uz mantru o "multiperspektivnosti istina" upućenu naivnima i lakovernima, plasiranju pomenutih falsifikata u najmanju ruku obezbedila "zeleno svetlo". No, računajući s mogućnošću da Božidar Jakšić moja historiografska znanja proglasi amaterskim⁹, odnosno nedovoljnim za ovu vrstu procene, navešću na ovom mestu nekoliko najkarakterističnijih izvoda iz polemike koju je dvoje profesionalnih istoričara i kolega Dubravke Stojanović vodilo s njom na stranicama nedeljnika *NIN*¹⁰: "Već slika na koricama (četvrte čitanke, M. R.) nagveštava neviđene **manipulacije i neistine**; Slobodno možemo da tvrdimo da je izbor izvora **tendenciozan** i da je cilj projekta da se povest **falsifikuje**; Mnogi izvori uneti u njih **drugorazredni** su, te ne odgovaraju istorijskoj istini, onoj pravoj i **jedinoj**, pa se tako stvara **iskrivljena** slika o balkanskim narodima. Nesumnjivo, u njima su najgore prošli **Srbi**, odnosno Srbija i Crna Gora. (...) Deci se nude tekstovi koji **falsifikuju** prošlost i potenciraju da nije sve bilo tako loše ili tako crno kako to zvanični udžbenici predstavljaju; Ovo je samo deo **slabosti, neistine, manipulacija i netačnosti** zapaženih na prvi pogled. Šta će sve detaljnija analiza reći, videće se u nekom od naših stručnih časopisa; Reč je, očigledno, o **propagandnom** materijalu koji ne bi smeo da uđe u

9 Da li su ikakva drugačija potrebna za tvrdnju da, recimo, Beograd tokom II svetskog rata *nije* bio grad koncentracionih logora, da Jasenovac *jeste* bio koncentracioni logor, da srpske majke *nisu* prodavale svoju decu Turcima, već su ista *otimana* od njih i odvođena u janičare, što je sve, eksplicitno ili implicitno dovedeno u pitanje u ovim čitankama - ostavljam čitaocu da sam prosudi.

10 U polemiku se, vredi zabeležiti, na stranu Dubravke Stojanović nije uključio nijedan njen kolega!

naše škole i koji bi morao da bude ponovo preispitan."

¹¹ (bold M. R.)

Dodajmo ovome i podatak da četvrta u nizu čitanki nije dobila odobrenje za korišćenje, odnosno pozitivnu recenziju Ministarstva prosvete Republike Srbije, a da su je prve tri dobile tek naknadno, za pretpostaviti je, nakon intervencije s nekog od najviših mesta u "međunarodnoj zajednici", kojoj je u krupnom interesu da se ovakva nastavna sredstva pojave što pre i zasada jedino na srpskom jeziku.¹² Jer, kako nedavno u ime iste poruči Stojanovićkin *Helsinški dbor za ljudska prava u Srbiji*, nužno je u najkraćem mogućem roku suspendovati pravo Srba da upravljaju sopstvenim nacionalnim identitetom i na taj način obezbediti "duhovnu i moralnu predaju Srbije". A čime brže i efikasnije nego ovakvim istorijskim priručnicima, koje je Stojanovićeva svesrdno preporučila za štampanje i to ponajpre na srpskom jeziku. Eto, po prvi put i bar u nečemu smo prvi, skreće pažnju dotična, dodavši da neki provincijalni i ksenofobični srpski istoričari nikako da shvate značaj te činjenice! Da nije sumorno i tragično, bilo bi humorno i komično! Jedno je, ipak sigurno - zbog jednog ovakvog, u svakom pogledu skandaloznog i sramnog projekta, svi koji su mu dali i najmanji lični doprinos, u nekoj zdravoj i autonomnoj naučnoj zajednici bi, zacemento, završili pred Sudom časti svoje profesije i bili lišeni svih, očigledno je, nezasluženo stečenih naučnih zvanja; na srpskim prostorima isti će - ako već nisu!- uprkos ocenama svojih kolega, zasigurno polučiti neko od najprestižnijih državnih ili,

11 Cf. Suzana Rajić i Kosta Nikolić, "Balkanska povest sa oksfordskim akcentom", *NIN*, 15. decembar 2005. i "Beograd - grad koncentracionih logora", *NIN*, 29. decembar 2005.

12 Priručnici su, naime, nastali kao rezultat regionalnog projekta i bili su namenjeni za korišćenje u školama nekoliko balkanskih država.

bar, gradskih priznanja "za oblast društvenih i humanističkih nauka". Tek da se zna ko je i gde je lociran "gazda" nad tom, enormno važnom granom naučnoga rada u današnjoj, poraženoj, razorenoj i kolonizovanoj Srbiji! A možda im i neka lokalna liga samozvanih eksperata uruči uskoro neko slično ("viteško") odličje za "odbranu univerzalnih vrednosti", "usaglašavanje svojih profesionalnih znanja i savesti" i "odolevanje mnogim pritiscima ideologije i politike". Jer, "koliko ove (istinske intelektualne, idejne i moralne predvodnike) napadaju i omalovažavaju, toliko, prezreni od naroda, sami sebe hvale i međusobno dele 'društvena' priznanja. (...) Unižavanjem zaslužnih, slavljenjem nedostojnih, ućutkivanjem istinoljubivih, reklamiranjem lažljivih, omalovažavanjem vrednih, nagrađivanjem ništavnih, blaćenjem časnih, promocijom bezvrednih, reprodukuju moralnu klimu poremećenih merila, u kojoj jedino i mogu da opstanu."¹³

4.

Jakšićevi kolegijalno-solidaristički motivi za ovo *Izvinjenje*, ipak, upadljivo uzmiču kada dođu u konflikt s njegovim ličnim interesima. Na jednom mestu u mom tekstu navedene su, naime, uz jasnu ličnu ogradu, od mojih neuporedivo teže moralne diskvalifikacije protagonista "druge Srbije", izrečene od strane visokog diplomatskog predstavnika vodeće zemlje današnjeg Zapadnog sveta. Evo kako i doslovno glasi taj navod: "Amerika je zasnovana na surovom pragmatizmu. Računamo: *ko je verno služio komuniste - taj će i nas*. Bez obzira što ih lično preziremo, kao karijeriste, uvlakače, dvostruke agente i odvratne, korumpirane skoto-

13 Cf. Mirjana Vasović, "Proizvodnja nacionalista", *Vreme*, 27. februar 2003. godine.

ve. Ali, naš posao je isuviše značajan da bismo se u njemu rukovodili emocijama i ličnim simpatijama.”¹⁴ Zašto se Jakšić u svom *Izvinjenju* nije odredio prema ovim, od mojih kolegijalnu solidarnost mnogo više provocirajućim stavovima? Odgovor na to pitanje se nameće sam po sebi - ne grize se ruka koja hrani, koja većem delu naučno-istraživačke "druge Srbije" obezbeđuje životni standard o kojem ostali, polugladni jer nekoruptivni srpski istraživači mogu samo da maštaju.¹⁵ I dalje, razume se, ponosni na svoj izbor i duboko prezirni prema svima koji su načinili onaj prvi. Prema onima koji, poput Božidara Jakšića, recimo, preko noći postaju "eksperti" za romsku problematiku, upravo u trenutku kada njeno istraživačko tematizovanje postaje finansijski najizdašnije podržavano na briselsko-vašingtonskom tržištu naučno-istraživačkih projekata. Ili je, može biti, reč o slučajnom preklapanju Jakšićevih bezinteresnih, isključivo saznajnih, pa i humanističkih (empatija sa ovom deprivilegovanom manjinskom populacijom) motiva za ovu vrstu interesovanja, na jednoj, i činjenice da su upravo ona danas finansijski visoko profitabilna na evroameričkoj pijaci istraživačkih projekata, na drugoj strani? Ne bih se dala lako ubediti u tu fantastičnu pretpostavku. A evo i zašto: Jakšićeva ljudska tangiranost i profesionalno interesovanje za *srpske* izbeglice s prostorâ nekadašnje Jugoslavije, čiji socijalni položaj u ovom trenutku nije ni malo bolji, ukoliko nije i gori nego što je položaj romske polulacije u današnjoj Srbiji, u akademskoj

14 Prema: Marić, Milomir, "Osioni kao očevi '45. godine", *NIN*, br. 2903., kurziv njegov

15 No, kako nedavno preteći "upozori" Vojin Dimitrijević, jedan od znamenitijih "drugosrbijanaca": "Nikome ne bih savetovao da stupa na ovaj klizav teren. **Svako od nečega živi.**" Slažem se - neko od "državne" plate od par stotina eura mesečno, a neko od briselsko-vašingtonskih donacija od par desetina hiljada eura mesečno. Svako shodno svom (ne)moralnom izboru i svojoj (ne)moralnoj konstituciji!

javnosti još uvek nisu identifikovani. Po svemu sudeći, neće ni biti - tu sortu suza na današnjoj evroameričkoj pijaci istraživačkih emocija niko, naprosto, nije voljan da plati! A ganutljivost naših "vrljih" "drugosrbijanaca" ima, dobro je znano, svoju, uglavnom vrlo visoku cenu! Uz to, tematizujete li u svojim istraživanjima alarmantan društveni status srpske izbegličke populacije u današnjoj Srbiji, ne možete nikako obezbediti sebi mesto u Panteonu "visokomoralnih", "odgovornih" i "savesnih" istraživača endemične *srpske* ksenofobije, šovinizma i rasizma; pozabavite li se njenome sličnim socijalnim položajem romske populacije na ovim prostorima, osigurali ste sebi članstvo u tom "prestiznom" klubu. A to je, uz onaj prvi, lukrativni, još jedan, nimalo beznačajan razlog da se one prve, potencijalno istraživačke teme, diskretno ali uporno klonite, a ovoj drugoj - pohrlite u susret. Razume se, ako ste od ljudske "građe" od kakve je ovdašnja, i istraživačka i neistraživačka "druga Srbija".

5.

Svoj čudovišni *crescendo* ovo Jakšićevo *Izvinjenje*, ipak, dostiže tek u sledećim rečima: "*Posebno izvinjenje dugujem i izražavam žrtvama zločina u Srebrenici i njihovim preživjelim srodnicima, jer se u istom članku našao i stav da je 'ljudski uglavnom razumljivo' (podvukao B.J.), ali 'politički sasvim neproduktivno' i 'moralno netolerabilno' da se javno govori o tome da se u Srebrenici 'nije dogodio nikakav ratni zločin srpskih oružanih formacija' (podvukao B.J.). Zaboga, šta je u tom stavu 'ljudski uglavnom razumljivo'!?*", poentira, prizivanjem Svevišnjeg, ateista Jakšić svoje *Izvinjenje*. A šta, zapravo, stoji u tom delu mog teksta koji "citi-

ra" Božidar Jakšić? *Ad litteram*: "Socijalno-psihološki *conditio sine qua non* njenog (reč je o onome što sam u tekstu imenovala *kulturom pamćenja*) istinskog i trajnog usvajanja sadržan je u snažnom odupiranju izazovu interiorizovanja brutalno nametane *apsolutne* odgovornosti za katastrofični karakter kraja južnoslovenske državno-integacionističke avanture, ali ništa manje i izazovu poricanja sopstvenog udela u njoj, poricanja kakvo se, istina, kao ljudski uglavnom razumljiva, ali politički sasvim neproductivna i moralno netolerabilna, reakcija na pokušaj njegovog apsolutizovanja - da identifikovati u jednom delu srpske političke javnosti. Takvom izazovu bi ponajpre morali odoleti oni narodi čiju kolektivnu istoriju su presudno odredila upravo stradanja, žrtve i masovna pogibelj, koja ih je svojim razmerama svrstala uz bok naroda - najvećih stradalnika u novijoj istoriji."

Dakle, pokušaj poricanja i srpske odgovornosti za, kako stoji u mom tekstu "katastrofični karakter kraja južnoslovenske državno-integracionističke avanture" sam identifikovala kao "**ljudski uglavnom razumljivu**, ali politički sasvim neproductivnu i moralno netolerabilnu **reakciju na pokušaj njenog apsolutizovanja**". Jer, reč je o reakciji očajnika koji pred pripremljenom mu giljotinom pred kojom su se, s podjednako "prava" i "zasluga" mogli naći i mnogi drugi, a našao se samo on, bespomoćno uzvikuje: "Nisam kriv!" A da je jedna takva reakcija u ljudskom smislu ne samo donekle, već *apsolutno* razumljiva, Božidaru Jakšiću bi mogao potvrditi svaki, i prosečno kvalifikovan socijalni psiholog, mada bi i jedan "ugledni" srpski sociolog, zašao u osmu deceniju života, morao biti u

posedu jednog takvog društveno-naučnog saznanja.¹⁶ A svoj lični stav prema izjavi ("da se u Srebrenici nije dogodio nikakav ratni zločin srpskih oružanih formacija") kojom sam ilustrovala taj tip, u današnjoj Srbiji, ipak, sasvim sporadičnog, srpske zločine nijekajućeg reagovanja, sam jasno obznanila znakom uzvika, odnosno *uskličnikom*, kojim sam je propratila. Doslovno: "Primerice, prema rečima Miroslava Toholja, izrečenim u jednom *talk show*-u na nekadašnjoj BK Televiziji, u Srebrenici se nije dogodio nikakav ratni zločin srpskih oružanih formacija (!)" A uskličnik je - i to bi jednom "uglednom" i starom srpskom sociologu moralo biti, a zasigurno i *jeste* poznato - grafički ekvivalent lične *konsterniranosti* i stavne *distance* autora, koji se spram navedene izjave na taj način jasno i nedvosmisleno samoodređuje.

Zašto pri navođenju mog "inkriminisanog" stava Božidar Jakšić izostavlja njegove noseće delove, a potom spaja one preostale, a nespojive, zašto "prenebrgava" u ovom slučaju neobično važan znak uzvika? Pa,

16 Kada sličnoj reakciji pribegavaju akteri ratnog sloma *ex*-Jugoslavije čiji zločini ne samo da nisu apsolutizovani već su i štedro nagrađeni (recimo, "osudom" na dvogodišnju zatvorsku kaznu zbog više hiljada uglavnom poklanih srpskih civila iz Istočne Bosne), ista je ne samo moralno netolerabilna, već i *ljudski nimalo razumljiva*. No, budući u ovom slučaju politički vrlo produktivna, nakon što je dala krupne političke plodove, za njom se više ni ne oseća nikakva psihološka potreba. Tako je i zločinac na kojeg referiram na ovom mestu, po povratku iz kratkotrajnog Haškog zatočeništva, na jednoj bosansko-hercegovačkoj televiziji, ne poričući svoja zlodela, ista samo obrazložio na način: "Šta su tražili, to su i dobili!". Dakle, isto onako kako stradanja Srba u proteklim ratovima na svim prostorima *ex*-Jugoslavije, obražlaže svakolika "druga Srbija", uključiv i Božidara Jakšića. Njegovi tekstovi na tu temu imaju, istine radi, u odnosu na sočinjenija ostalih "drugosrbijanskih" društveno-naučnih delatnika koji se istom bave, i jedan ekstra "kvalitet" - u gotovo svakom od njih čitalac se suočava s retoričkom "dimnom zavesom" u formi: "Ne sporeći odgovornost i ne-srpskih aktera ...". Jakšićevo "istraživačko" tretiranje te, *ne-srpske* odgovornosti za tragediju koja je zadesila srpski narod u poslednjoj deceniji proteklog stoleća se, međutim, i začimje i okončava u tih pet-šest, površnom i povodljivom čitaocu upućenih reči!

zato što jedino ovakav, dakle, *grubo falsifikovan*, moj stav može biti upodobljen njegovoj podloj i perfidnoj nameri da me moralno diskredituje i javno stigmatizuje kao apologetu zločina, a sebe još jednom promovise kao moralno uzornu osobu, večito budnu na braniku časti i "obraza" svog "moralno posrnulog" naroda, a osobito učenih pojedinaca iz njegovih redova. Odveć gnusno, odveć sramno, dostojno samo manira i "stila" jednog opakog i nečasnog paškvilanta, čiji mali, prljavi "uradak" kao svoj prvenstveni cilj ima upravo to - poziv na dugo očekivani Konačni Obračun sa autorkom teksta koji je bio povod njegovog *Javnog izvinjenja*!¹⁷

-
- 17 "Uništiću vas!" poručila je nedavno - ko bi drugi do biološka potomkinja jednog osvedočenog komunističkog dželata, inače predsednica tzv. YUCOM-a (*nota bene*: em jugoslovenski, em komitet!) i za Jakšićevog direktorskog vakta, takođe, gošća naučne tribine IFDT-a - urednicima jednog beogradskog dnevnog lista koji ne deli njenu viziju srpskog zločinstva u proteklim ratovima. S lakoćom se može pretpostavi šta su sve ona-i-njeni, siti i obesni, a dobro raspoređeni po svim upravnim instancama beogradskog IFDT-a, spremni da, na nalog jednog još uvek uticajnog Naučnog Savetnika, učine jednom srpskom istraživaču iza kojeg ne stoji niko i ništa osim intelektualne radoznalosti, profesionalnog *etosa* i nešto lične hrabrosti, tog, u današnjoj Srbiji neophodnog dela prethodno naznačene trijade. Evo, za ovu priliku nepotpunog, i, po svemu sudeći, još uvek otvorenog, spiska ideološko-disciplinskih mera koje je "druga Srbija", u IFDT-u ovaploćena u liku Božidara Jakšića (ali, istine radi, i mnogim drugim) već preduzela prema autorki ovih redova sa, izuzme li se ozbiljno oštećeno zdravlje iste, gotovo nikakvim "vaspitnim" učincima: organizovani bojkot njenih izlaganja na institutskoj tribini, nepozivanje na naučne skupove Instituta, izbacivanje iz radnog prostora, višemesečno onemogućavanje pristupa kompjuterskoj opremi Instituta, zaprečavanje članstva u redakciji *FiD-a* i svih drugih institutskih izdanja, opstrukcija prijave doktorske disertacije na BU, redukcija ličnog dohotka, pokušaj fizičkog razračunavanja dat u zadatak obezbeđenju zgrade Instituta,...Nevoljno navodim ove podatke iz svog profesionalnog života, samo kao male, ali ne sasvim beznačajne *signume* ideološkog delirijuma u koji je zapala jedna dobro uigrana i vrlo moćna "drugosrbijanska" koterija na beogradskom univerzitetu.

6.

Po svojim pozerskim sklonostima, po svojim pseudo-intelektualnim i pseudo-moralnim paradama, po svojoj privrženosti praktičnoj "filozofiji" Velikoga Gest-a, umesto poslovnoj filozofiji Velikoga Teksta, istraživački i analitički korektnoga, Božidar Jakšić je odavno prepoznatljiv u ovdašnjoj akademskoj javnosti.¹⁸ Ipak, ovim najnovijim svojim *Javnim izvinjenjem* on se u tom smislu, reklo bi se, malo "zaigrao". Pa i, sportskim žargonom rečeno, "preigrao". Takoreći, samog sebe "nadigrao". Ja ga, međutim, razumem. Srbija je poodavno postala isuviše mala "bara" za toliko mnogo fondokorisničkih "krokodila" iz "druge Srbije".¹⁹ Stoga se pred srpskim "dobrotvorima" sa Zapada treba stalno nanovo dokazivati i istima se uporno preporučivati, kako drugačije nego permanentnim i svaki put sve odlučnijim ukazivanjem na opasna "desna skretanja" u današnjoj Srbiji, aktiviranjem svaki put sve ubojitije komesarske batine kojom će protagonisti istih biti javno "opaučeni". Batina, međutim - to je Jakšić smetnuo s uma - obično ima dva kraja. Taj svakim danom sve prozirniji "dribling" se, drugim rečima, može završiti i - autogolom! U najmanju ruku, ponovnim skreta-

18 Na to je još početkom devedesetih, između mnogih drugih, upozorio i Ljubomir Tadić u svom *Otvorenom pismu saradnicima Instituta za filozofiju i društvenu teoriju*. Povod za ovo javno obraćanja istraživačkoj zajednici jedne srpske univerzitetske institucije bio je sadržan u izrazito politikantskoj i subverzivnoj delatnosti nekoliko njenih saradnika (Gredelj, Popov, Jakšić), koja se, na sramotu srpske društvene nauke, dosta dugo i prilično vešto zaodevala u naučno ruho. Pismo se, inače, ukoliko nije ciljno uništeno, može naći u arhivi Instituta.

19 Na tu tužnu činjenicu svog hudog plaćeničkog života se sa stranica svog zloćudnog list(ić)a nedavno otvoreno i iskreno žalio i Jakšićev "drugosrbijanski" saborac i glavni i odgovorni urednik njihove *Republike*, Nebojša Popov.

njem pažnje na *autentičnu* kakvoću Jakšićevih "visokomoralnih" razloga za ovu vrstu njemu svojstvenih javnih reagovanja.

Pa, šta nam o toj kakvoći govori nešto izoštreniji pogled na samodeklarisanu moralnost ovog srpskog sociologa? Ključni motiv ovog njegovog *Javnog izvinjenja*, a osobito zaključnog ("posebnog") dela istoga, je, kako kaže, moralna obaveza proistekla iz činjenice da objavljuje svoje priloge u istom onom časopisu u kojem, s vremena na vreme, publikuje i autor onog "inkriminisanog". Da li ona to, doista i jeste? Evo mojih argumenata u prilog tvrdnji da - nije! Božidar Jakšić je redovni saradnik, pa i kontributor Fonda za opstanak *praxisovsko-neokomunističke Republike*, tog "glasila građanskog samooslobađanja" (uglavnom od većeg i značajnijeg dela istine o onome što se dešavalo na prostorima *ex*-Jugoslavije u poslednjih petnaestak godina!) Na stranicama ovog glasila objavljuje, takođe, i predsednica *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji* - Sonja Biserko, autorka, između ostalog, i antolojske - a sve su njene uglavnom takve - izjave da je najveće stratište srpskog naroda u II svetskom ratu, koncentracioni logor u Jasenovcu, tek "**srpski mit**", što će reći - izmišljotina, tlapnja, fantazmagorija.²⁰ Da li se, kada i gde, Božidar Jakšić javno oglasio povodom ovog stava autorke koja objavljuje u istom onom časopisu

20 Za potpuniji uvid u stavove i aktivnosti ove, najozloglašene aktivistkinje lokalnog nevladinog "sektora" u protekloj deceniji, uporediti: Radojičić, 2008. Takođe i studiju iz prvog dela ove monografije. Na internet portalu nevladine organizacije kojom Biserko predsedava - dodajmo i taj bizarni detalj "skici za portret" ove čudovišne persone lokalne civilno-društvene scene - memorijalni centar u ovom, po zlu čuvenom hrvatskom mestu, se predstavlja kao obeležje podignuto "u znak sećanja na žrtve *Drugog svetskog rata*." (kurziv M. R.) Učinjeno je to - navedimo i ovaj, u istraživačkom smislu veoma važan podatak - u onom delu portala koji je dostupan samo na engleskom jeziku, odnosno namenjen prvenstveno inostranoj javnosti.

pisu čiji redovni saradnik je i on sam, da li je u taj gest uneo bar delić strasti s kakvom se obrušio na "moje" stanovište koje ga je onoliko "moralno" zgrozilo? Prema mojim saznanjima - nije! Nikada i nigde! Šteta! Za takvu reakciju mu je bio potreban mnogo manji napor od onoga koji je uložio u javno distanciranje od "moga" stava - onaj prvi, naime, nije bilo neophodno falsifikovati i na taj način ga upodobljavati svojim "plemenitim" i "pravedničkim" namerama da se javno stigmatizuje apologeta, odnosno poricatelj zločina, i to jednog mnogo masovnijeg i monstruoznijeg od onog na koji se ja, na već opisani način, osvrćem u svom tekstu. U Jasenovcu se, naime, ukoliko na to uopšte treba podsećati, nije, kao u Srebrenici, ubijalo pištoljima, već kamama i maljevima, sa, za razliku od ove u Hagu "dokazane", nedvosmislenom genocidnom namerom. I - treba li dodati - istim takvim učincima! Ili je Jakšiću bliskije stanovište njegovog "trećesektorskoga" saborca, Todora Kuljića, o bitnoj i nesravljivoj razlici između ova dva velika i doista neuporediva zločina iz netom okončanog veka zapadno-balkanske istorije? A evo kako znameniti "drugosrbijanski" titofil definiše narečenu razliku: "*Jasenovac je fašistički vrhunac hrvatskog separatističkog šovinizma, a Srebrenica genocidni vrh ledenog brega srpskog asimilacijskog šovinizma.*" I tako na više mesta u svojoj *Kritičkoj kulturi sećanja*, o kojoj se Jakšić veoma pohvalno izrazio u svom prikazu iste, objavljenom, gde bi drugde no u IFDT-ovoj *Filozofiji i društvu*.

Nadalje, Jakšićeva *Republika*, takođe, redovno objavljuje priloge, u "drugosrbijanskim" krugovima vrlo omiljene hrvatske autorke Dubravke Ugrešić. U jednom od najnovijih, ova spisateljica ponavlja tvrdnju

"oca" svoje nacije, Franje Tuđmana, i njegovih ideoloških sledbenika, da Jasenovac nije, doduše, "srpski mit", ali je u njemu likvidirano tek "nekoliko desetaka tisuća" zlosrećnih srpskih (i nesrpskih) stradalnika. Da li se, ukoliko mu je kojim slučajem promakla izjava Sonje Biserko, Jakšić oglasio bar povodom izjave ove druge Hrvatice, čije stavove, inače, obilato citira u gotovo svakom svom tekstu, da li se javno izvinio preživelim srodnicima jasenovačkih mučenika, čiji broj Ugrešićeva bestidno minimizuje, što je, *by the way*, u mnogim evropskim zemljama, kada je reč o broju jevrejskih žrtava u II svetskom ratu, već steklo status krivičnog dela? Prema saznanju autorke ovih redova - nije, nikada i nigde.

Najzad, na stranicama Jakšićeve *Republike* može se pročitati i niz drugih tekstova u kojima se minimizuje ili relativizuje broj srpskih žrtava u svim proteklim ratovima, afirmativnih prikaza "naučnih" radova nastalih sa istom namerom. Ukoliko ih, eventualno, smatra legitimnim pokušajem da se taj broj i matematički precizno utvrdi, da li je Božidar Jakšić podržao neki sličan pokušaj kada je reč o žrtvama srebreničkog masakra, čiji je broj prema tvrdnjama već pomenute Sonje Biserko veći nego što bilo koji drugi muslimanski lobista iz sveta tvrdi da je - *preko 10 000* !? Nije. Božidar Jakšić nikada nije to učinio, iako je morao učiniti da je njegovo stanovište, kojim slučajem, doista moralne, a ne neke druge, manje prestižne kakvoće. Jer, autentičnost *moralnog* stanovišta, njegova *differentia specifica* spram svih drugih, njemu sličnih, sadržana je upravo u tome - *jednakosti* praktikovanja u svim, u moralnom smislu sličnim situacijama. Njihovo različito tretiranje *nedvosmislena* je demonstracija jednog od tih drugih (politikantskog, lukrativnog, psihopato-

loškog,...), u svakom slučaju *ne-moralnog* stanovišta. A "prodavati rog za sveću" - poruka je Božidaru Jakšiću - nije previše uputno, ili, bar, nije uputno činiti to onima koji su se tokom svojih studija filozofije i etike u "zlatno doba" katedre beogradskog univerziteta na kojoj se iste izučavaju, dobro izveštali u razlikovanju moralne "sveće" od svakog, njoj samo sličnog, a njima lako prepoznatljivog "roga". Jer, u ovom slučaju je upravo taj mizerni, ne-moralni, odnosno lukrativni "rog", a ne uzvišena, ali nimalo isplativa moralna "sveća", u osnovi jednog tipa javnog paradiranja. Minimiziranje, relativizovanje i nipodaštavanje, a kad god i gde god se može i gnusno poricanje svih srpskih žrtava u proteklom veku danas je, naime, isplativo (a i "politički korektno") u istoj meri u kojoj je to i maksimiziranje, apsolutizovanje i sanktifikovanje svih ne-srpskih žrtava njihovih "genocidnih" velikodržavnih poduhvata. I Božidar Jakšić to veoma dobro zna! Pa, iz tih razloga prećutno podržava i ovo potonje i ono prvo, duboko nemoralno, a u nekim delovima sveta, kao što rekosmo, već i ozbiljno krivično (ne)delo. Uostalom, tu negde, u blizini je i ovim *Izvinjenjem* onoliko zadužena "koleginica Dubravka Stojanović", koja će, ustreba li, odužiti dug, odnosno svojom tezom o "multiperspektivnosti istina" abolirati Božidara Jakšića od svake eventualne odgovornosti za njegove "pravedničke" gestove. Konačno - šta je uopšte istina? Puki "društveni konstrukt" - priteći će svojim objašnjenjem, bude li neophodno, i neuki naučni pomodari s Katedre za sociologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, izrazito zastupljeni i među saradničkim članstvom beogradskog IFDT-a, njihove najjače srpske vanfakultetske filijale! U sve njih investirano, kao što smo već utvrdili, mora biti valjano odrađeno, između

ostalog, i demonstriranjem unutargrupne solidarnosti, kad god ista ne zaseca previše u lične interese ovdašnjih "drugosrbijanskih" "moralnih" kolosa.

7.

Nije slučajno umesto autorskog teksta (koji obavezuje na argumentativni dijalog) Božidar Jakšić odabrao *Javno izvinjenje* (koje ne obavezuje ni na šta, osim na televizičnu pozu) kao formu javnog komuniciranja s mojim stavovima, bar onima koje nije, ili, bar, nije sasvim falsifikovao, ukoliko takvih uopšte ima u njegovom *Izvinjenju*. Njegovo, mome kontrarno "stanovište" se, kao što smo pokazali, ni ne može utemeljiti na *argumentu*, zapravo ni na čemu drugom do li pokušaju javne denuncijacije, moralne stigmatizacije i, u krajnjem, pozivu na linč targetiranog autora.²¹ A na tom humusu istraživačke nemoći i iz nje proisteklog očajanja, panike i histerije, uspešno niču samo komični pokušaji profesionalne diskvalifikacije onih koji su se usudili da na njega-njegove-i-njihovu-sramnu-misiju usmere svoj istraživački objektiv. Do tada hvaljeni i poštovani, oni istog trenutka postaju praktikanti "poražavajuće kik-nauke" (N. Popov), autori "agresivnih tekstova" (V. Pešić) "radikalskih pamfleta" (V. Ć. Kazimir), "mučnih članaka" (V. Pešić), "na koje ne treba trošiti vreme" (T. Kaliterna), jer je "njihova metodologija vrlo sporna" (N. Popov), analogije u njima korišćene "loše" (V. Pešić), pa čak i "ubistvene" (V.

21 Smisao javnog dijaloga, uostalom, kako je podučavao Jakšićev intelektualni uzor - Karl Marks, i nije u pokušaju da sagovornikovo stanovište bude opovrgnuto, već da sam *sagovornik* bude - uništen! (Cf. Karl Marks, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*(1844), Beograd: Prosveta, 1972., str. 152.)

Dimitrijević).²² Rečju, za njihove autore je predviđena "duboka voda" u kojoj bi bilo najbolje "da potonu" (M. Dereta)²³ Ogledalo u kojem su se odrazila nakazna lica naših "misionara" trebalo bi, dakle, po hitnom postupku razbiti u paramparčad, u pustoj nadi da će time i likovi zagledanih u njegove krhotine, postati privlačniji ili, bar manje rugobni. I ne samo to mrsko i drsko ogledalo, već i samu državu srpsku, to jest njen majušni ostatak bi, prema preporukama Jakšičeve "drugosrbijanske" družbenice, Branke Prpe, trebalo zbrisati s lica Zemlje, usudi li se ista da ostane ravnodušna prema pokušajima da se skrene pažnja na pogubni politički smisao "trećesektorske" misije u današnjoj Srbiji. I doslovno: *"Kao što je nestala ranije jedna zemlja, tako vam garantujem da može da nestane i Srbija, ako građani ove države, institucije, ne pokušaju da spreče ovu anarhiju"*, upozori ljutito Prpa.²⁴ A anarhija

22 Ovo, inače, tvrde najuporniji eksploatatori jedne, za razliku od kritikovanih, vrlo "uspele" i metodološki "korektna", a uz to i "nimalo" ubistvene, analogije između srpskog režima iz devedesetih godina proteklog veka na jednoj, i nacional-socijalističkog režima Hitlerovske Nemačke, na drugoj strani! Inostrani ulog u toj borbi za interpretaciju ex-jugoslovenskog slučaja je - ponovimo još jednom - bio isuviše veliki, da bi smeo ostati loše odrađen.

23 Svi navodi se odnose na tekst beogradskog sociologa - Slobodana Antičića "Misionarska inteligencija", a preuzeti su iz polemike koja je povodom njega vođena na stranicama nedeljnika *Vreme* u proleće 2003. godine. Evo šta je o svom oponentu ("kik-naučniku") Nebojša Popov pisao samo nekoliko meseci ranije, pre no što je ovaj usmerio svoju istraživačku pažnju na njega i njegove kamarade iz *druge Srbije*: "Antićeva knjiga ("Zarobljena zemlja", M. R.) se po ozbiljnosti pristupa izdvaja iz (...) malobrojnih knjiga, obilja publicističkih i preobilja novinskih tekstova". (Cf. *Republika*, br. 302-303, str. 30.) O pohvalama koje je svojevrmeno Božidar Jakšić izricao nekim tekstovima autorke ovih redova, u kojima, razume se, ni na koji način nije bio tematizovan fenomen njegove "druge Srbije", ne bih na ovom niti bilo kojem drugom javnom mestu, jer bih ih, iz današnje perspektive sagledanih, naprosto, najradije zaboravila.

24 Cf. njeno izlaganje na skupu *Mediji u tranziciji - između slobode izražavanja i dirigovanog novinarstva*, www.gradjanske.org/download/stenogramBrankePrpa.doc

je – gle čuda! – sadržana u činjenici da se jedan deo srpske javnosti odvažio da ukaže na neke skandalozne poslovne poteze koje je Prpa, kao direktorka jedne od najznačajnijih srpskih državnih institucija, u njima preduzimala. Sve e da bi se njoj-i-njenima predraga, jer njihovom rukom ispisana interpretacija skorije zapadno-balkanske prošlosti i srpskog stradalništva u njoj, i uz Prpinu pripomoć još jednom potvrdila. Umesto uzgajanja velikih, ali ipak varljivih nada, ja i-Jakšiću-i-Prpi-i-svima-njihovima, savetujem prisećanje na onu Gogoljevu: "*Nije ogledalo krivo što je lice koje se u njemu ogleda ružno*". Pa i na onu Njegoševu: "*Tvrd je orah vočka čudnovata/ne slomi ga, al' zube polomi*" (bold M. R.). Možda bi im moglo biti od koristi. Ukoliko za njih već nije kasno. A rekla bih - jeste!

8.

No, ako je čitalac, dočitavši Jakšićevu malu, otrovnu paškvilu, poverovao da je ispio do dna pehar beščašća i podvalantstva, bar za ovu priliku, prevario se - nakon njegovog *Izvinjenja* sledi *Objašnjenje* zamjenika glavnog i odgovornog urednika *Filozofije i društva* - Dušana Boškovića. "*Dragi Božo*" započinje Bošković svoje *Objašnjenje* u sasvim "akademsom" stilu "deprivatizovanosti", "nepriistrasnosti" i "odmerene distance", istom onom u kojem ga, sa "*Ostaj mi u zdravlju i dobrom raspoloženju*" i okončava. "*Upoznat sam, dakako, sa slučajem*", nastavlja on. "*Ne znam da li si primetio i jedan raniji tekst od* (obratiti pažnju na sintaksu!) *iste autorke* ("Nevladine organizacije i politika interpretiranja skorije južnoslovenske prošlosti"), *objavljen u FiD-u, br. 2, 2005, str. 109-125, a pod mo-*

jim uredništvom." Primetio je, ili je, bar upoznat s činjenicom njegovog objavljivanja, jer na nju referiram na nekoliko mesta u svom tekstu koji je poslužio kao povod njegovom *Izvinjenju!* Pa, zašto onda Bošković dostavlja svom *intimusu* ono što je ovome, izvesno je, već poznato? Stoga što - podučava nas psihologija udvorištva - udvorica nijedan gest svoje snishodljivosti ne smatra suvišnim; u svakom od njih čuči po jedan Nušićev Pera-pisar-iz-administrativnog, uvek pripravan da nekom svom "dragom Boži" "prvi javi" ono što i "Boža" i svi oko njega već znaju; iz svakog od njih viri onaj Andrićev Evet-efendija, svagda pripravan da nekom svom Omer-paši-Savetniku potvrdno klimne glavom, čak i onda kada ovaj to niti traži niti očekuje, da pridruži sopstveni kamenčić Savetnikovoj pogromaškoj gromadi, usmerenoj ka nekom mrskom mu neprijatelju. *"Pre njegovog objavljivanja, nastavlja Bošković, postojala je interna rasprava u okviru redakcije..."* U sledećem delu teksta Bošković, međutim, tvrdi da se tekstovi stalno zaposlenih saradnika Instituta angažovanih na njegovim projektima, u *FiD*-u objavljuju *po automatizmu*, dakle bez ikakve prethodne "rasprave u okviru redakcije": *"Što se mene tiče, nasledio sam odgovarajući princip, i njega se držim. To znači: za sve stalno zaposlene u Institutu, kada su u pitanju tekstovi iz (valjda: sa, M. R.) projekata koje treba objaviti, služim isključivo kao tehnička podrška za prosleđivanje radova u štampu, dakako, bez ikakvog legitimnog uticaja na njihov sadržaj"*, podvlači Bošković. (kurziv/normal njegov)²⁵ Zašto je moj pomenuti tekst imao drugačiji tretman, čime je, drugim rečima, skre-

25 Protiv tog principa sam, inače, više puta protestvovala na radnim sastancima saradnika IFDT-a, predlažući da se tekstovi za objavljivanje u institutskom časopisu, prihvataju tek nakon što prođu anonimne recenzije, kojima bi se procenjivala i njihova samerljivost temama institutskih projekata i njihov kvalitet. Predlog je svaki put bivao jedno-

nuo pažnju redakcije na sebe? Sumnje nema - onim "Nevladine organizacije..." u svom, po njegovu autoru pogubnom naslovu, u kojem se, kao nagovešteni predmet kritičkog istraživanja našlo ono što se, kao takvo, nipošto ne bi smelo naći među koricama časopisa koji izdaje *njihov* IFDT. I, o čemu je vajna redakcija povodom njega raspravljala? "...o tome da li tekst objaviti ili ne, da li ga poslati na doradu ili ne." A šta to u sumnjivom tekstu, u *profesionalnom* smislu nije bilo u redu? Koje istraživačko-metodske procedure u njemu nisu bile ispoštovane? Koji od, u njemu iznesenih stavova, nije bio argumentativno utemeljen? Rečju, u kom smislu, iz kojih razloga i na koji način ga je trebalo "doraditi"? O svemu tome u Boškovićevom *Objašnjenju - ni reči!* Jer, o tome reči ne može ni biti. O nečemu, za Boškovićevu redakciju, kako stvari stoje, mnogo značajnijem – može. O čemu?

Odgovor na to pitanje stiže sa samog kraja ovog kratkog *Objašnjenja*: "Ako mi dopustiš da primetim još nešto: kakva nam je država, takav je i Institut. Iz njegovih redova, naime, proizišla je većina najznačajnijih partija u Srbiji, uz čak dva premijera, te mnoštvo drugih znamenitih ličnosti što su se obrele sada u politici - **od desnice, preko centra, pa do umerene levice**. Sve u svemu: duboka, odveć duboka podela. I fizička, i politička, i duhovna. Kako onda održavati naučnu zajednicu na **akademskom** nivou?" (kurziv/normal njegov, bold M. R.) Eto, dakle, u kom "grmu" leži ovaj, do pred sam kraj dobro skrivani polemički "zec"! Da je, kojim slučajem, u mom "inkriminisanom" tekstu prepoznato jedno bar umereno-, ako već ne ultra-levo stanovište (kakvo bi srcu i duši nekadašnjeg polazni-

glasno odbijen! Razloge za to, zacemento, teba tražiti u činjenici da najveći deo istih ne bi zadovoljio bar jedan od predloženih kriterijuma.

ka Crvenog univerziteta "Karl Marks" bilo mnogo draže²⁶), *ergo*, da su u njemu u horu s naslovnim NVO i uz nostalgично prizivanje negdašnjeg IFDT-ovskog ideološkog monolita, skojevski odlučno raskrinkavani neuništivi srpski nacionalizam i šovinizam, kapejotovski beskompromisno žigosani neiskorenjivi tradicionalizam, klerikalizam pa i, kako nas podučise *Žene u crnom*, klerofašizam naroda srpskog, da se s njegovih stranica odgovorno upozoravalo na sve pošasti koje će isti snaći zbog podleganja - kakvom drugom do "arogantnom i primitivnom antikomunizmu"²⁷, "glupostima o kominternovsko-vatikanskoj zaveri protiv Srba"²⁸, narečeni tekst bi od strane Boškovićeve "renomirane" redakcije bio ocenjen najvišim ocenama, a njegova autorka, ako ne pismeno, onda bar usmeno pohvaljena. U svakom slučaju, nagrađena jednom povećom istraživačko-udarničkom "značkom". Ovako, sa istraživačkom vizurom usmerenom u sasvim obrnutom pravcu i zaključcima nimalo sličnim očekivanima, "inkriminisani" tekst je, kako reče ekspert za sporove

26 "Marksizam je, nesumnjivo, jedno *veliko* učenje, jedno od nekoliko *najimpozantnijih*, priznavali mi to danas ili ne. On je svakako ušao u onu istorijsku dimenziju u kakvoj su, recimo, *platonizam* ili *aristotelizam*. Ili, bliže našim vremenima i nešto opreznije, u rangu je *hegelovstva* u najmanju ruku", kvalifikuje Bošković svoje i ideološko *vjeruju* svakolike "druge Srbije" (Cf. njegovu *Estetiku u okruženju*, Beograd: Filip Višnjić & IFDT, 2003, str. 205, kurziv M. R.) Ili, na drugom mestu (str. 8, kurziv M. R.) u istom, pre samo nekoliko godina nastalom delu: "On je (marksizam, M. R.) *milenarna* pojava, gotovo u rangu *hrišćanstva*. Možda će ga jedna ili dve generacije zaboraviti: treća ili četvrda će ga se setiti. Jer, šta su nam alternative? Rasne teorije, nacionalizam ili nacizam/fašizam, s jedne strane, a s druge liberalni stav koji je bio i ostao u manjini", zaključuje premudri Bošković. Zamenik glavnog i odgovornog urednika (*de facto* glavni i odgovorni urednik) jednog humanističko-naučnog časopisa srpskog prestonog Beograda leta Gospodnjeg 2007-og !!!

27 Cf. B. Jakšić, "Stavovi političke i kulturne elite Srbije o Evropi krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka", *Filozofija i društvo*, No. 2/2006., str. 117.

28 *Ibid*, str. 112

na ex-jugoslovenskoj književnoj levici, ozbiljno ugrozio već narušeni, mada još uvek dobrostojeći marksističko-lenjinistički "akademski" nivo jedne srpske naučne institucije, u čijem časopisu je, teška srca redakcijskog, objavljen.²⁹ Institucije, kao takve, nema sumnje, jedinstvene i u širim geografskim okvirima, sa, može biti, ponekim uporedivim primerom na prostorima daleke Kube, Venecuele ili Severne Koreje. A nedavno i formalno degradirani status njenog časopisa, samo je očekivani refleks te sumorne činjenice, kao takve prepoznate i u široj akademskoj zajednici, pa i od strane donedavnih srpskih naučnih vlasti.³⁰

"Stidim se ovakvog nivoa javnog diskursa", kliče Boškovićev *"dragi Boža"* s kraja svog kratkog i gnusnog napisa, u pripadajućem mu maniru nekrunisnog srpskog Pozera I. Jakšić se, inače, kao samoprogllašena

29 "U brizi da ne rizikuju svoje sinekure (mnogi i svoje neznanje), kad god je trebalo, pisali su na veliko - bez stida i srama: tà ovo je konzervativno, ovo liberalno, pa tradicionalno, pa nemoderno. A pitanje koje se hronično izostavlja bilo je: da li je istinito? To 'pomeranje problema', kao konstanta kritike ideologije, služilo je da se skloni pitanje istine, neprekidnom pričom o ideološkom stavu - kao dovoljnom razlogu za diskreditaciju. Bilo je važno samo da pitanja o istini ostanu bez odgovora...", zaključuje Milan Brdar (*Ibid*, 396) svoja razmatranja fenomena ideološkog naganjaštva ovdašnjih marksista-lenjinista, fenomena čije žive relikte u likovima Božidara Jakšića, Dušana Boškovića, i mnogih drugih, i danas baštini beogradski Institut za filozofiju i društvenu teoriju!

30 Evo, za ovu priliku sasvim kratkog, opisa sadržaja najnovijeg broja (1/2007) *FiD*-a, koji potvrđuje već stabilizovanu ideološku orijentaciju institucije - njegovog osnivača i izdavača: 3 (i slovima: tri) nova priloga Božidara Jakšića o, razume se, njemu ideološki bliskim autorima (Kuljić, Livada, Vrcan), polemička reakcija znamenite *praxis*-antropološkinje na jedan stidljiv i polovičan pokušaj kritičkog sagledavanja uloge tzv. *Otpora* u novijoj srpskoj istoriji, članak njene učenice o etnografiji jugoslovenskog socijalizma,...

“savesť” svoga, u pogledu iste ozbiljno “deficijentnog” naroda, u poslednjih petnaestak godina u gotovo svakom svom tekstu zbog nekoga ili nečega javno “stidi”, uveseljavajući tim ibijevskim gestom malobrojne čitaoce svojih trivijalnih sočinjenja.³¹ No, nije on u tom svom javnom stidu usamljen. Pridruži mu se s vremena na vreme u tom odgovornom poslu još poneki, jednako groteskan i jednako malignan lik “druge Srbije”: *“Vi se divite Emiru Kusturici?! Pa to je jedan od ljudi bez ikakvog morala! Kakva je njegova država Srbija?! Nije mu, bre, država Srbija, nego Bosna i Hercegovina! Sram ga bilo! Niko, verujte, niko u Srbiji od njega nije tražio da se prekrsti, da se od Emira zove Nemanja. Da li je to neko tražio od njega? To je jedan kupljen čovek od A do Š. Pogledajte samo imovinu koju on ima! Ja se **stidim** toga čoveka!”*³² Tako predsednica jedne od najkorumpiranijih srpskih nevladinih organizacija i penzionisana saradnica, kojeg bi drugog do beogradskog Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, o jednoj od najznačajnijih i najuglednijih ličnosti novije umetničke istorije sveta. Jakšićev, Pešićkin i stid njima sličnih, očigledno je, može poslužiti kao merna jedinica intelektualne i moralne vrednosti onih koje su isti nekada i negde počastvovali njime. Svojim javnim stidom, to jest. A kada *“kakva sekta napada neko istinito učenje i kad svojim mudrijašenjem osujećuje valjane razloge mišljenja, time istina biva jača, a ne slabija, to jest još više podstaknuta i nipošto ne trne, posve nalična plamenu zublje kad je ko snažnim zamasma trese”*, podučavao je jedan renesansni mudrac³³. Stoga se i mo-

31 Uporediti sve njegove tekstove nastale od 90-ih godina naovamo.

32 Cf. Vesna Pešić, filipika u emisiji “Sudar” RTV Pink, 5. april 2007., bold M. R.

33 Cf. Piko dela Mirandola, *Govor o dostojanstvu čovekovu*, “Filip Višnjić”, Beograd, 1994, str. 79.

ja malenkost, što tajno što javno, raduje Jakšićevom, povodom njenog teksta javno izrečenom stidu, *ponosi* sobom zbog njega! Da je kojim slučajem drugačije, da se Jakšić pohvalno izrazio o mom tekstu, da se oduševio istim onako kako se oduševio "izlaganjem" *Žena u crnom* u IFDT-u, da mu je izrekao pohvale kakvima je svojevremeno obasipao "genijalne Marksove misli"³⁴, "Lenjinovo veliko delo"³⁵ ili, pak, naučne radove Edvarda Kardelja³⁶, imala bih krupan razlog da se za-

34 Uporediti njegovu knjigu *Svest socijalnog protesta*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1986, str. 43.

35 *Ibid*, str.43.

36 "Bez obzira na ove kritičke primedbe, *Beleške...* (reč je o knjizi Edvarda Kardelja *Beleške o našoj društvenoj kritici*, M. R.) su značajna knjiga. (...) Stoga se može reći da je dobar deo slabosti knjige, proizvod izvesne nedorečenosti i nesistematičnosti, a ne autorovih shvatanja. Društvena javnost može da pozdravi ovu knjigu kao značajan pokušaj da se na otvoren i demokratski način razvije borba mišljenja o položaju i ulozu društvene kritike u procesu socijalističke izgradnje. Za društvenu kritiku, a posebno naučnu, *Beleške...* su višestruko korisna i podsticajna knjiga, naročito za njen dalji razvitak", završava Jakšić svoj panegirik delu "druga Bevca", objavljen u njegovoj knjizi *Vreme revolucije?* nedavne 1989. godine. U, inače nimalo osudnoj istoriji lokalne marksističko-lenjinističke "misli", ovo Jakšićevo delo predstavlja, zasigurno, jedno od njenih najsnažnijih knjiških utvrđenja. Socijalističko samoupravljanje, diktatura proletarijata, dijalektički materijalizam, komunistički internacionalizam, antiintelektualizam, antiliberalizam, ideološki revanšizam,... Gotovo svaka od ideologema jednog propalog svetonazora na čiji žrtvenik su prinešene desetine miliona ljudskih života, našla je u "humanisti" Božidaru Jakšiću svog apologetu i promotera. A tek gorljivost i fanatizam s kojima se Jakšić predaje toj propagandističkoj raboti! Zanemela od šokiranosti ovim neočekivanim čitalačkim iskustvom stečenim pred sam kraj nastajanja ovog teksta, zapitala sam se da li je javni dijalog sa autorom *Vremena revolucije?* imao bilo kakvog racionalnog smisla. Zaključila sam da, ipak, jeste, odnosno da ga je vredelo voditi - akademske javnosti radi, u kojoj i ataci takvih pojedinaca ("crvenih dvorskih luda bez crvenoga cara" - M. Brdar) ukoliko su izvedeni s dovoljno drskosti, beskrupuloznosti i zle namere, mogu proizvesti izvesne negativne efekte po objekte njihovog napada. Neka stoga sve prethodno izrečeno, bude shvaćeno kao moje obraćanje njoj, akademskoj javnosti Srbije, odnosno onom njenom delu do čijeg mišljenja mi je stalo, pre nego mom nominalnom sagovorniku. Njemu se - to su, verovatno, bolji poznavaoi njegovog "lika i dela" znali i ranije - više ne može pomoći. Što, razume se, ne znači da on i njemu slični, zatočnici sopstvenih za(b)luda, i kao takvi ne mogu pričiniti još poprilično štete srpskoj

brinem za sebe, duboko zamislim nad svojim profesionalnim radom. Ovako, mogu biti spokojna, sigurna da sam na pravom putu. Onoliko, razume se, koliko jedno biće koje od sebe u profesionalnom smislu uvek traži i očekuje više, može biti. Jer, to "više" je, zacemento, na *polarnom* rastojanju od stajne tačke u kojoj su se sabrali Božidar Jakšić, Dušan Bošković i njima slični, korifeji ovdašnje "druge Srbije". Svi oni za koje sami njihovi, za vremena pameti i elementarnom poštenju dozvani saborci, rekoše da su poput čira "*koji će, pre ili kasnije morati da pukne*". I naši zlomisleći i zločineći "drugosrbijanci" to, takođe, dobro znaju! Otud njihova panična javna izvinjenja, njihova kukavna urednička objašnjenja,... A otud i ovaj tekst, kao skromni lični doprinos pucanju tog ogavnog "čira". Demonskog značenja jednog "*vremena bogatog nesrećama*" (Tacit), u kojem bejahu, pripovedaće se jednog dana, "*progledale sve jazbine i kanali / na visoko podigli se sutereni*"... (V. Petković Dis)

društvenoj nauci, to jest onome što je od nje ostalo nakon razornog naleta politikantstva i korupcionizma, koji ju je zadesio početkom devedesetih.

Citirana literatura i ostali citirani izvori:

1.

- Avramov, Smilja (2005). *Alternativni model svetske zajednice - Civilno društvo i nevladin sektor*, Beograd: Nova Evropa
- White, Gordon (1994). "Civil Society, Democratization and Development: Cliring the Analitical Ground", in: *Democratization*, Vol. 1, No. 3.
- Shils, Edward (1997). "The Virtue of Civility", in: Steven Grosby (ed.) *Selected Essays on Liberalism, Tradition and Civil Society*, Indianapolis: Liberty Fund Inc.
- Ottaway, Marina & Carother, Thomas. (2000). "Toward Civil Society Realism", in: *Civil Society Aid and Democracy Promotion*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace
- Diamond, Larry (1994). "Toward Democratic Consolidation", in: *Journal of Democracy*, Vol. 5, No. 3., Baltimore: John Hopkins University Press.
- Bledsoe, L.Robert. & Borzek. A. Boleslaw (1987) *The International Law Dictionary*, London: Oxford University Press
- Shelton, David (1994). "The Participation of NGO in International Judicial Proceedings", in: *American Journal of International Law*, Vol. 88, no. 4.
- Abašidze, A.H.& Ursin, D. A. (2000). *Nepraviteljstvenie organizacii: Meždunarodnie aspekti*, Moskva: RAN
- Stanisavljevic, Nevenka (1995). "The Profile of the Voluntary Sector in Post-Communist Countries: Case of Yugoslavia", *Družboslavne razprave*, tom X, No.19-20.
- Morris, Nicholas (2002). *Decency in an indecent World*, New-York, London: Harper Collins

- Petrović, Branka & Paunović, Žarko (1994). *Nevladine organizacije u SR Jugoslaviji*, Subotica: Otvoreni univerzitet & Evropski građanski centar za rešavanje konflikata
- NGO Policy Group, (2001). *Treći sektor u Srbiji - stanje i perspektive*, Beograd: Centar za razvoj neprofitnog sektora
- Paunović, Žarko (1997). "Razvojni ciklus nevladinih organizacija u SR Jugoslaviji", u: *Granice - izazov multikulturalnosti*, (ed.B. Jakšić), Beograd: Forum za etničke odnose
- Čavoški, Kosta (2006). "Civilno društvo i nevladine organizacije", u: *Nevladine organizacije u Srbiji i svetu*, Beograd: Beogradski forum za svet ravnopravnih
- Antonić, Slobodan (2003). "Misionarska inteligencija u današnjoj Srbiji", u: *Vreme*, 6.2.
- Brdar, Milan (1998). "O fenomenologiji provincijalizacije naše naučne kritike", u : *Sociološki pregled*, No. 3-4.
- Lazić, Mladen (2006). *Promene i otpori*, Beograd: "Filip Višnjić"
- Radojičić, Mirjana (2003). "Pax Americana – poredak vrednosti ili haos interesa", u: *Filozofija društvo*, No. 3.
- Radojičić, Mirjana (2005). "Nevladine organizacije i politika interpretiranja skorije južnoslovenske prošlosti", u: *Filozofija i društvo*, No. 2.
- Radojičić, Mirjana (2006). "Srbija u procesima evroatlantskih integracija – između traumatičnog iskustva i real-političke nužnosti", u: *Filozofija i društvo* , No. 2.
- Radojičić, M. (2007). "Uz jedno Javno izvinjenje i jedno Objasnjenje ili: o bedi malih ljudi Jugoistočne Evrope", u: *Sociološki pregled*, No. 2.
- Radojičić, Mirjana (2007a). "Srpska humanistika i predstave o Srbima tokom jugoslovenskih građanskih ratova – 'nauka' u službi rasizma" (manuscript)
- Radojičić, Mirjana (2008). "Ex-jugoslovenski slučaj i borba za njegovu interpretaciju – primer nevladinih organizacija Srbije", u: *Sociološki pregled*, No. 2.

- Tadić, Ljubomir (1995). *Otvoreno pismo saradnicima Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu*, arhiva IFDT-a
- Popović, Mihailo (2001). "O jednoj politički pristrasnoj studiji", *Sociološki pregled*, No. 1-2., Beograd: Institut društvenih nauka i Institut za sociološka i kriminološka istraživanja

2.

- Biserko, Sonja (1999). "Crisis or Stability in the Balkans" <http://www.usip.org/events/pre2002/bib99/biserko-address.html>
- Biserko, Sonja (2000). "O vlasti, opoziciji, crkvi i denacifikaciji", *Vreme*, No. 475., 12.2.
- Biserko, Sonja (2001). "Izjava", <http://www.medijaklub.cg.yu/izjave/202001/jul/24-html>
- Biserko, Sonja (2001, a). "Geneza velikosrpskog nacionalizma", *Slobodna Bosna*, No. 249., 28.8
- Biserko, Sonja (2001b). "Srbi pobjegli i prije početka 'Oluje'", VOA, 22.8
- Biserko, Sonja (2001 c). Izlaganje na okruglom stolu "Nacionalne manjine u Srbiji", prema: *Individuallna i kolektivna prava manjina*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Biserko, Sonja (2002). "U potrazi za identitetom", *Helsinška povelja*, No. 56., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2002a). "Reciklaža istorije", *Helsinška povelja*, No. 53., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2002b). "Eho prošlih vremena", *Helsinška povelja*, No.58., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2002c). "Internacionalizacija unutrašnjih sporova", *Helsinška povelja*, No. 52., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2003). "Prinudni izlazak iz krize", *Helsinška povelja*, No. 60., <http://www.helsinki.org.yu>

- Biserko, Sonja (2003a). "Pobeda antievropske vertikale", *Helsinkiška povelja*, No. 70., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2003b). "Konsolidacija patriotskog bloka", *Helsinkiška povelja*, No.63., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2003c). "Pokušaj stabilizacije", *Helsinkiška povelja*, No.68., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2003d). "Borba za Đinđićevo nasleđe", *Helsinkiška povelja*, No. 64., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2003e) "Između dve realnosti", *Helsinkiška povelja*, No. 61, <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2005). "Bilans promašenog projekta", *Helsinkiška povelja*, No. 79-80., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2005a). "Sjećanje na Srebrenicu" u : *Srebrenica: sjećanje za budućnost*, Sarajevo: Fondacija "Heinrich Bell", regionalni ured u Sarajevu
- Biserko, Sonja (2006). "Ubrzanje samoizolacije", *Helsinkiška povelja* , No. 97-8., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2006a). "Kolektivno poricanje", *Helsinkiška povelja*, No. 93-4., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2006b). "Osvetićemo se Turcima", *Helsinkiška povelja*, No. 91-2., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2007) "Naučni autoritet i aristokratska pojava", *Helsinkiška povelja*, No. 99-100., <http://www.helsinki.org.yu>
- Biserko, Sonja (2007a). Izlaganje na panelu "Sandžak: Posledice represivne politike države", održanom u organizaciji *Helsinkiškog odbora za ljudska prava u Srbiji*,; prema: www.danas.co.yu/20071103/hronika.html
- Biserko, Sonja (2007b). "Haški sud oslikava politiku zapadnih sila prema Balkanu", <http://bhinfo.com/index.php?view>
- Biserko, Sonja (2008). "Tresla se gora, rodio se miš", *Bosanska pošta*, prema:www.pescanik.net/content/view/485/81/
- Biserko, Sonja (2008a). "The EU and the Serbian Civil Society", [ww.helsinki.org.yu/infocus_t07.html](http://www.helsinki.org.yu/infocus_t07.html)

Biserko, Sonja (2008b). "Građani porazili elitu", www.helsinki.org.yu

3.

Almuli, Jaša (2008). "Neistina na million adresa", www.politika.co.yu/rubrike/Drustvo/t53862.lt.html

Beč Nojman, Janja (2008). "Nas u svetu ne gledaj kao žrtve Jasenovca, nego kao majstore smrti", www.danas.co.yu/20080503/vikend3.html

Belančić, Milorad (2002). "Da li je Balkan naša sudbina? ", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Bennet, Cristofer (2000). "Balkan brektought", in: *NATO Review*, Vol. 48, Summer/Autumn, www.nato.int/docu/rev-pdf/eng/0002_en.pdf

Biro, Mikloš (2003). "Intervju" za *Peščanik*, www.pescanik.net/content/view/1360/70/

Bogdanović, Bogdan (1998). "Srbija je samu sebe izdala", www.bhdani.com/arhiva/91/tekst291.html

Bogdanović, Bogdan (2001). Prilog za zbornik *Slučaj Ivana Stambolića*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Bogdanović, Bogdan (2001a). "Osveta slijepca predvodnika", www.bhdani.com/arhiva/192/t19210.shtml

Bošković, Aleksandar (1997). "Albanci kao metafora", www.pescanik.net/content/view/541/132

Bošković, Aleksandar (2006). Izlaganje na skupu "Kultura tri-vijalizacije, potiskivanja i poricanja – Konstrukcije stvarnosti", održanom u Novom Sadu, 26.1. 2006. prema: www.ndnv.org/invivo/tribina6.htm

Božović, Ratko (2005). Izlaganje na skupu "Etika u medijima – ima li mesta moralu", <http://www.antimediji.ndnv.org/tribina2.htm>

- Božović, Ratko (2005a). "Kad se unizi život sve kreće naopačke", www.nedimsejdinović.com/?p=321
- Božović, Ratko (2007). "Izbegli iz normalnog života", *Etna*, No. 65, 1.april
- Božović, Ratko (2008). "Ponavlja se mentalitet devedesetih", intervju za *Slobodnu Evropu*, prema: www.danas.org/content/ponavlja_se_mentalitet_devedesetih/1116283.html
- Brauning, Kristofer (1992). "KONAČNO REŠENJE u Srbiji – JUDENLAGER na Sajmištu", *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja*, No.6
- Čolović, Ivan (2003). Izlaganje na skupu "Novi patriotizam: levo, desno, istok, zapad", održanom u organizaciji *Centra za kulturnu dekontaminaciju*, u Beogradu, 11-14.4.2003.
- Čolović, Ivan (2005). "U Srbiji se uporno ponižava pamet", u: *Glas javnosti*, 31.5.
- Čolović, Ivan (2006). Intervju za *Radio Slobodna Evropa*, 17.12. 2006., prema: www.nwbih.com/news.cgi?ref1=917
- Čupić, Čedomir (2003), "Scenarij za mračnu budućnost", www.zarez.hr/117/temabroja4.htm
- Čupić, Č. (2007). "Pad u duhovno ropstvo vodi u nestanak", www.cacanskiglas.co.yu/19.10.2007/kultura.html
- Čupić, Čedomir (2008). "Poruke i pouke srpskog oktobra 2000", www.hereticus.org/wp-content/uploads/2008/12/hereticus-2008-vi-02.pdf
- Čupić, Čedomir (2008a). "Premijer u Slobinom odelu", intervju za *Blic*, 9. mart, internet izdanje, www.blic.co.yu/politika-php?id=33359
- Čupić, Čedomir (2008b). "Nikad se ne plašim svojih reči", intervju za *Politiku*, 6. april, www.politika.co.yu/rubrike/Drustvo/Nikad_se_ne_plasim_svojih_reci-lt.html
- Ćirjaković, Zoran (2006), "Majka 'druge Srbije'", *NIN*, No. 2885

- Ćosić, Bora (2008). "Veliki meštar presvlačenja", *Helsinška povelja*, No.121-122., jul-avgust 2008.
- David, Filip (2002). "Fragmenti iz mračnih vremena", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- David, Filip (2002). "Srbija na Istoku: Nacizam koji teče", www.ferhadija.com/index.pgp?Action=ShowAll&id=228
- David, Filip (2003). "Čovjek suštine", u: *Glas savjesti u nevremenu - Misao i djelo Radomira Konstantinovića*, posebno izdanje *Revije slobodne misli* 99, No. 41-42.
- Davidović, Milena (2002), "Kraj carstva nužnosti?", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Dereta, M. & Hyatt, J. (1999). "Hidden Heroes", *Guardian*, London, April 14.
- Dereta, Miljenko (2007) "Intervju" za *Peščanik*, www.b92.net/info/emisije/pescanik.php?yyy=20078mm=098nav_id=26314
- Dimitrijevic, Vojin. & Pejic, Jelena. (1992) "The Effects of UN Sanctions Against Yugoslavia (Serbia and Montenegro): Theory and Conventional Wisdom in the Current Context", <http://www.kent.ac.uk/politics/research/kentpapers/dimitri.html>
- Dimitrijević, Vojin (2003). Izlaganje na okruglom stolu "Ekstremizam u Srbiji", prema: *Danas*, 8-9. 3.
- Dimitrijević, Vojin (2006). *Silaženje s uma*, Beograd: Fabrika knjiga
- Domonji, Pavel (2008). Izlaganje na skupu "Srbija i Kosovo", održanom u beogradskom *Medijacentru* u organizaciji *Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji*, prema: www.helsinki.org.yu/serbian/transcript%20panela%20o%20Kosovu.doc
- Domonji, Pavel (2008a), "Ko brani branitelje ljudskih prava?", www.pescanik.net/content/view/2086/171

- Dragojević, Anđelko (1993). "Ortakluk sa ustašama", u: *Večernje novosti*, 9.april
- Đorđević, Mirko (2008). "Beogradska žrtva paljenica", www.pescanik.net
- Evropski pokret u Srbiji & Forum za međunarodne odnose (1999). "Saopštenje za javnost", 25. 11.
- Goati, Vladimir (2004). "Za poštene izbore građani Srbije će morati da demonstriraju duže nego u vrijeme protesta 1996. godine", prema: www.medijaclub.co.yu/arhival/1/1/press/zanimljivi-27.8.htm
- Godišnji izveštaji o stanju ljudskih prava u Srbiji, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, www.helsinki.org.yu/izvestaji
- Golubović, Zagorka (2001). "Otvoreno pismo premijeru Đinđiću", prema: <http://univerzitet98.tripod.com/pink.html>
- Golubović, Z.(2006). Izjava za *Tanjug* povodom smrti S.Miloševića, www.tanjug.co.yu/Dogadjaji/Milosevic/default.aspx?str=analize.htm
- Golubović, Zagorka (2007). Izjava za *Slobodnu Evropu* povodom kampanje "Kosovo je Srbija", www.slobodnaevropa.org/content/article/1049257.html
- Gredelj, Stjepan (1996). "Jezik mira – 'problematičan problem'", u: Jakšić, B. (ed.) *Ka jeziku mira*, Beograd: Forum za etničke odnose
- Gredelj, Stjepan (2000). "Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva", u: *Račji hod*, Beograd: "Filip Višnjić"
- Gredelj, Stjepan (2001). "Rat, zločini, krivica, sankcije", u: *Revolucija i poredak*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Gredelj, Stjepan (2005). "Izjava" za *Hrvatski servis BBC-a*, www.bbc.co.uk/croatian/news/story/2005/10/051025_srbi_shtml

- Gredelj, Stjepan (2006) "Intelektualac nema pravo distancirati se od problema društva" u: *Hrvatska riječ*, www.hrvatskariječ.co.yu/arhiva.php?zg=2282288&no=167
- Harden, B. (1999). "What It Would Take To Cleanse Serbia", <http://www.riga.lv/minelres/archive.html>
- Hiber, Dragor (2000). "Ko su bogati biznismeni koji finansiraju srpske stranke", prema: www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=2316
- Ilić, Vladimir (2003), Izlaganje na okruglom stolu "Ekstremizam u Srbiji", prema: *Danas*, 8-9. 3.
- Inić, Slobodan (2002). "Srbija kao zatvoreno društvo: insuficijencija tranzicionih mogućnosti", u: *Potencijal za promene*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Inić, Slobodan (2002a). "Tako smo duboko pali", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Internet sajt: <http://www.princeton.edu>
- Internet sajt: <http://www.polit.ru>
- Internet sajt: <http://www.usaid.gov>
- Jakšić, Božidar (1986), *Svest socijalnog protesta*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije,
- Jakšić, Božidar (1989), *Vreme revolucije?*, Niš, Beograd: Gradina, IFDT
- Jakšić, Božidar (2001). "Demokratski deficiti političkih promena u Srbiji", u: *Revolucija poredak*, Beograd: IFDT
- Jakšić, Božidar (2002). Intervju za *Peščanik*, www.pescanik.net/content/view/1411/70/
- Jakšić, Božidar (2006), "Stavovi političke i kulturne elite Srbije o Evropi krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka", *Filozofija i društvo*, No. 2., Beograd: IFDT
- Jakšić, Božidar (2006a). "Etnija protiv nacije", u: *Filozofija i društvo*, No. 3., Beograd: IFDT

- Kaliterna, Tamara (2001). Prilog za zbornik *Slučaj Ivana Stambolića*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Kandić, Nataša, "Human Rights in Time of War", <http://www.speaktruth.org/defend/profiles/profile-22.asp>, bez godine objavljivanja.
- Kandić, Nataša (2000). "Niko ne želi da živi sa zločincima", *Free Serbia*, internet izdanje, 28. avgust
- Knjazeva Adamović, Svetlana (2002). "Odgovornost prosvetnog apsolutizma", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Knjazeva Adamović, Svetlana (2002). "Mi nismo", u: *Intelektualci i rat*, objavljeno u: *Druga Srbija*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Konstantinović, Radomir (2002). "Druga Srbija je Srbija koja se ne miri sa zločinom", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava
- Konstantinović, Radomir (2003). "Životinja moje ljudskosti" u: *Glas savjesti u nevremenu - Misao i djelo Radomira Konstantinovića*, posebno izdanje *Revije slobodne misli* 99, No. 41-42.
- Kovačević, Živorad (2000). Intervju za *Pobjedu*, 6. 2, prema: www.medioclub.cg.yu/dnevnevijesti/arhiva/2000/februar/07.main.htm
- Kovačević, Živorad (2004). "Ne treba priželjkivati da se američka administracija previše angažuje na Balkanu", www.nedimsejdinovic.com/?p=36
- Kovačević, Živorad (2005). "Svaki je građanin svestan da je Kosovo u suštini izgubljeno", www.skdprosvjeta.com/news.php?id=628
- Kovačević, Živorad (2007). Intervju za *Politiku*, 15.12, www.politika.co.yu
- Kovačević Vučo, Biljana (2003). "Kuvam najbolje na svetu", <http://www.politika.co.yu/ilustro/2318/2.html>

- Kovačević Vučo, Biljana (2007). Izjava za *Glas Amerike*, www.voanews.com/serbian/archive/1206-07-voa.11.htm
- Kuljić, Todor (2006). "Kritička kultura sećanja", www.pescanik.net/content/view/532/122
- Kuljić, Todor (2004). "Tito u novom srpskom poretku sećanja", *Sociologija* No. 3.
- Lazić, Dušan (1997). "Yugoslavia and Its Neighbors: a Need for More Rational Politics", www.geocities.com/Capitol-Hill/2890/CSS/5-laz.html
- Lazić, Dušan (2000). "Važnije im je partnerstvo sa Vašingtonom nego sa Beogradom", prema: www.medijclub.cg.yu/izjave/02-00/22-1.htm
- Logar, Gordana (2002). "Druga Srbija na univerzitetu", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Maksić, Milivoje (2001). *U raskoraku sa svetom*, Beograd, Helsinški odbora za ljudska prava u Srbiji
- Maksić, Milivoje (2001a). Reč na promociji svoje knjige *U raskoraku sa svetom*, prema: www.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2001/04/07/srpski/DO104063.shtml
- Milinčić, Ljubinka (2008). "Rusi uče Zapad demokratiji", www.balkanmagazin.net
- Milić, Jelena (2003). Izjava za *NIN*, br. 2740, 3.7.
- Mimica, Aljoša (2002). "Doktor Horribilis", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd, Helsinški odbora za ljudska prava
- Mimica, Aljoša (2002a). "Predgovor"za: *Intelektualci i rat*, u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Minić, Jelica (200). "Evropski medeni mesec na određeno vreme", www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article@sid=24367

- Minić, Jelica (2008). “Ključ je u rukama Borisa Tadića”, u: *Građanski list*, 25.februar 2008, citirano prema: www.nedimsejdinovic.com
- Miočinović, Mirjana (2002). “U karantinu”, u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Nenadović, Aleksandar (2002), “Granice antiistorijske energije”, u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Nikoliš, Gojko (2002). “Koja je cena slobode” u: *Druga Srbija - 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Pančić, Teofil (2000). “Nuspojave: Apstinentska kriza – Ko su siročad ‘nove Srbije’?“, u: *Vreme*, No. 515, 16. 11.
- Pančić, Teofil (2002). “Teret zločina: Pilatovska sapunica”, *Helsinška povelja*, No. 54/5, www.helsinki.org.yu
- Pančić, Teofil (2007). “Belzebubova zemlja”, <http://www.pescanik.net>
- Pavićević, Borka (2001). “Serbian Democratic Uprising”, <http://www.solidarity-us.org/borka66.txt>
- Pavićević, Borka (2002). “Sećate li se?“, u: *Druga Srbija*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Pavićević, Borka (2007). “Munira i Stojanka”, *Danas*, 28.februar 2007.
- Perović, Latinka (2001). Prilog za zbornik *Slučaj Ivana Stambolića*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Perović, Latinka (2001a). “Srbi moraju prestati sa kulturom ubijanja”, www.bhdani.com/arhiva/211/t21109.shtml
- Perović, Latinka (2002). “Uz drugo izdanje”, *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Perović, Latinka (2002a). “Nema sumnje: u Bosni je izvršen genocid”, www.bhdani.com/arhiva/277/t27710.shtml

- Perović, Latinka (2005). Izlaganje na promociji knjige *Srebrenica - od poricanja do priznanja*, održanoj 23.6. 2005. u Paviljonu "Veljković"
- Perović, Latinka (2006). Intervju za *Peščanik*, www.pescanik.net/content/view/1169/70/
- Perović, Latinka (2007). "Zaustavljanje daha", www.nedimsejdinovic.com/?p=415
- Pešić, Vesna (2000). "Serbia Needs a Total Turnaround" *NIJ*, Issue no.202, December 8.
- Pešić, Vesna (2002). "I DOS i DSS na prvo mesto stavljaju svoju stranačku taktiku", *Danas*, 27.7.
- Pešić, Vesna (2000a). "Ništa dok se narod sa Miloševićem ne potuče", *Reporter*, 28.januar
- Pešić, Vesna (2005). "Intervju" za Radio B92, 26.6., <http://www.b92.net>
- Pešić, Vesna (2008). "Predsednik bez šminke", www.pescanik.net/content/view/1185/97/
- Popov, Nebojša (1999). "Teško je izbjeći nasilje kao cijenu promjena", www.medijaklub.co.yu/dnevneviijesti/arhiva/1999/oktobar99/vijesti-20-vece-srb.htm
- Popov, Nebojša (2007). "Stihija straha, mržnje i nasilja", www.nedimsejdinovic.com/index.php?tag=neboj%C5%A1a-popov
- Popović Srđa (2001). "Mali narodi nemaju svoju historiju", www.bhdani.com/arhiva/195/t19510.shtml
- Popović, Srđa (2003). "Srpsko društvo i ratni zločini", u: *Odjek*, Sarajevo, prema <http://www.pescanik.net>
- Popović, Srđa (2005), "Intervju" za *Peščanik*, www.pescanik.net/old/index.php?=240&ni=514&nd=1
- Popović Obradović, Olga (2002). "Intervju" za *Peščanik*, www.pescanik.net/content/view/1409/70/
- Prelević, Božidar (2005). "(Ne)sporna optužnica", intervju za *Svetlost Internet Weekly*, Vol V 92, 11.6., www.svetlost-co.yu/arhiva/2005/3149/3149-2.html

- Prokić, Nenad (2006). "Intervju" za *Pescanik*, www.pescanik.net/content/view/1174/70/
- Prokić, Nenad (2006a). "Intervju" za *Pescanik*, www.pescanik.net/content/view/1171/70/
- Prokić, Nenad (2007). "Intervju" za *Peščanik*, www.b92.net/info/emisije/pescanik.php?yyy=20078mm=098nav_id=263314
- Prpa, Branka (2001). "Jugoslavija više ne postoji", www.medi-aclub.cg.yu/izjave/izjave%202001/mart/30.htm
- Prpa, Branka (2008). "Srpske elite su retardirale", www.nedimsejdinovic.com/?p=423
- Rakić Vodinelić, Vesna (2007). "Da li u Srbiji treba inkriminisati osporavanje ratnih zločina?", *Danas*, 20. 4, prema: www.pescanik.net
- Rakić Vodinelić, Vesna (2008). "Povratak u istoriju", www.pescanik.net/content/view/322/122
- Samardžić, Nikola (2006). "Epilog razvoda", *Helsinška povelja*, No. 95-6, www.helsinki.org.yu
- Samardžić, Nikola (2006a). "Sa druge strane istorije", *Helsinška povelja*, No.97-8, www.helsinki.org.yu
- Samardžić, Nikola (2007). "Intervju" za *Peščanik*, www.b92.net/info/emisije/pescanik.php?yyy=20078mm=098nav_id=264412
- Samardžić, Nikola (2007a). "Haški testament", www.pescanik.net/content/view
- Samardžić, Nikola (2007b). "Gubernija bez Kosova", www.pescanik.net
- Samardžić, Nikola (2008). "Depilacija hijene", www.pescanik.net/content/view/867/78/
- Savić, Obrad (2002). "Militaristički cogito", *Intelektualci i rat, u: Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

- Savić, Obrad (2003). "Nacija i smrt: Nastanak palanke iz duha zločina", u: *Glas savjesti u nevremenu - Misao i djelo Radomira Konstantinovića*, posebno izdanje *Revije slobodne misli* 99, No. 41-42.
- Spasić, Ivana (1996). "Opozicija – kriva za sve", u: *Republika*, No.150, 15-31.oktobar
- Spasić, Ivana (1996a). "Razgovor kao jezik mira", u: B.Jakšić (ed.) *Ka jeziku mira*, Beograd: Forum za etničke odnose
- Spasić, Ivana (2004). "Intervju" za *Peščanik*, www.pescanik.net/index.php?@p=240&ni=485&nd=1
- Stambolić, Miloš (2002). "Uvod u jednu smrt", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Šahović, Milan (2000). *Hronika međunarodne izolacije*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Tepava, Mirko (1996). "Srbi u Hrvatskoj: jučer, danas, sutra", *NIN*, br. 2391, 25. 10.
- Tepavac, Mirko (2001). Prilog za zbornik *Slučaj Ivana Stambolića*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Tepavac, Mirko (2002). "Duplo dno naše tranzicije", *Republika*, No. 279, internet izdanje www.republica.com/zines/republika/arhiva/2002/279/279_3.html
- Tepavac, Mirko (2002). "Da li je moguća druga Srbija? ", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Tepava, Mirko (2003). "Ko potpiše kajaće se,... ", *Republika*, No. 312-313.
- Tepavac, Mirko (2005). "Politika protiv istorije", u: *Danas*, 9.5.
- Tepavac, Mirko (2006). "Nije dobro dok je gore moguće", *Danas*, 6. 3.
- Tepavac, Mirko (2007). "Kraj lošeg početka", u: *Republika*, No. 414-415, 1-31.10.

- Torov, Ivan (2003). "Križa vlasti u Srbiji: dogmatizam Đinđićevog pragmatizma", *Helsinška povelja*, No. 61, www.helsinki.org.yu
- Tošić, Desimir (2004). "Đinđić se ne može imitirati", www.mfa.gov.yu/srpski/FDP/blic_130304.htm
- Tošić, Desimir (2006). "Intervju" za *Peščanik*, www.pescanik.net/content/view/1176/70/
- Tošić, Desimir (2006a). "Srbija je civilizacijski i politički traumatizovano društvo", www.nedimsejdinovic.com/?p=355
- Tošić, Desimir (2007). "Samo ostaje da čuvamo Srbe i veze sa Kosovom", www.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2007/04/09/srpski/PO7040806.shtml
- Turajlić, Srbijanka (2008). "Elita je najslabiji deo našeg društva", u: *Građanski list*, 15.3. citirano prema: www.nedimsejdinovic.com
- Ćurguz Kazimir, Velimir (2006). "Idealno dobri i idealno loši", *Helsinška povelja*, No. 95-6., www.helsinki.org.yu
- Ugričić, Sreten (2006). "Rodoljublje kao prezir", www.pescanik.net/content/view/586/123/
- Ugričić, Sreten (2008). "Uvređeni Srbi", www.pescanik.net/content/view/216/123/
- Vasilijević, Vladan (2002). "Intelektualna provincija Srbija", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Vegel, Laslo (2002). "Šanse liberalne katarze", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Vegel, Laslo (2003). "Intervju" za *Pescanik*, www.pescanik.net/content/view/1360/70/
- VeJVoda, Ivan (2002). "Logika konačnog rešenja", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

- Vejvoda, Ivan (2004). "Nismo okončali ni prvu etapu ulaska u Evropsku Uniju", www.danas.co.yu/20040316/globus1.html
- Vejvoda, Ivan (2008). "Rezolucija SB o Kosovu će biti done-ta", www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article&sid=21731
- Vekarić, Vatroslav (2001). "Prioritetni zadaci spoljne politike i diplomatije SR Jugoslavije u cilju otvaranja procesa integracija u Evropsku Uniju", www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/6682/vekaren.html
- Vereš, Vladimir (2000). "Važnije im je partnerstvo sa Vašingtonom nego sa Beogradom", prema: www.medijaclub.cg.yu/izjave/02-00/22-1.htm
- Vodinić, Vladimir (2002). "Pravna odgovornost za autoritar-nu prošlost. Jedan vid pravnog prevladavanja prošlosti", u: *Prošlost kao izazov pravu*, Beograd: CUPS & Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Vujačić, Ilija (1998). Izlaganje na okruglom stolu "Crna Gora pred odlučujućim izborom", prema: www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/maj98/2405/2405_5.htm
- Vujačić, Ilija (1999). "Sindrom kraja Vajmarske republike", u: *Vreme*, No. 452., internet izdanje, www.vreme.com/arhiva_html/452/2.html
- Vujović, Sreten (1993). "Intervju" za *Politiku*, 27.septembar, prema: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- Vukomanović, Milan (2006). "Srpska pravoslavna crkva pre-preka modernizaciji države i društva", www.nedimsejdinovic.com/?p=347
- Yukom (2008). "Bezbednost boraca za ljudska prava u Srbiji i politički ambijent u kome deluju nakon proglašenja nezavisnosti Kosova", saopštenje za javnost, www.crnps.org.yu

- Zajovic, Stanislava (2005). "Religious Fundamentalisms and Repression of Reproductive and Sexual Rights", www.wlum1.org/english/pubs/wsf/19.pdf
- Zajović, Stanislava (2007). "Krst na čelu, prst na obaraču", www.womenngo.org.yu/sajt/sajt/saopstenja/stasazajović.htm
- Zajovic, Stanislava (2007a). "Peace March in Novi Pazar: Not in Our Name", www.ekviva.net/index.php?=&article&id=805
- Živković, Gordana (2007). "Srpski liberali u strahu od fašizacije Srbije", www.pravoslavije.org.yu/broj/966/tekst/srpski-liberali-u-strahu-od-fašizacije-srbije/print/lat
- Životić, Miladin (2002). "Disidenti i rat", u: *Druga Srbija – 10 godina posle*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Mirjana Radojicic

History in the distorted mirror

Non-governmental organizations in Serbia and the politics of interpretation of the recent south Slavic past

Summary

The disappearance of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia from the geographic and political map of Europe was, according to the generally established opinion, and on an international and historical scale, one of the crucial political events of the late 20th century. The fact that the former country of the south Slavs ended its days in a series of brutal and protracted interethnic wars, just added to the tragic significance of these major events. Parallel with the wars, which were a bloody epilogue of the over seven decade long state unity of the West Balkan peoples, another, no less fierce – battle among the interpretations of the *ex-Yugoslav* case took place: its causes, reasons, key figures, repercussions on regional and European security, and the recovery and stabilization of the region in the period which followed. The subject of this study is the interpretation of the recent past of the south Slavic peoples, which was offered to the Serbian and non-Serbian public by the most extreme, and publicly omnipresent part of the Serbian “third”, i.e. non-governmental “sector”. Summarizing in a few points their interpretation of these dramatic events, the author points to its key elements: *arrogance* and *extremism* as a style, *forgery* and *counter-factuality* as a strategy and *anti-Serbian nationalism* and *racism* as its ideological foundation. The text points to the importance that, thus focused, the public activity of this

group of Serbian non-governmental organizations has had for the international *politics of reprisal* towards the Serbian people and its state in the past fifteen years, i.e. the moral legitimization and political normalization of its penal acts. The author stresses that, having sincerely invested efforts in the strengthening and stabilization of the Serbian state at the time of its creation, in the last decade of the 20th century the Serbian civil society was self-constituted as a key factor of its undermining and disintegration. The role this type of civilian and social organization had in the post Cold War geopolitical redesigning of non-Balkan Euro-Asian regions, above all the former USSR, is also considered. Emphasis is also laid on the significance the generous financial support of the West aimed to the activities of this segment of non-governmental organizations in the areas of former Socialist societies had for their work. In this respect, it considers the recent measures of the government of the Russian Federation in the more precise legal regulation of their activities, above all from the financial standpoint. The study also focuses on reactions to the acts of the Russian authorities in Western political circles. The author points to the consequences of the lack of legislation in the regulation of activities of the civil sector in the territory of the Republic of Serbia. As a model for the Serbian legislator, it presents ways in which democratic countries of the West organize the activities of the non-governmental sector at home. In the conclusion of the study there is an appeal for an urgency in dealing with this important task the Serbian state is facing. The speed at which this problem is solved, according to the author, will impact its success in preventing the definite accomplishment of the mission of

the non-governmental "sector" in Serbia – a complete national and state breakdown of Serbia.

The second part of the monograph contains a polemic – a response to public attacks which the author's research topic of the activities of this part of the Serbian non-governmental "sector" provoked among some of its members. At issue is, above all, a pasquinade of an associate of the *Helsinki Committee for Human Rights in Serbia* and a retired fellow of the Belgrade Institute for Philosophy and Social Theory, Bozidar Jaksic, entitled *Public Apology* and published in journal *Philosophy and Society* (No. 2/2006), as well as a text by the deputy editor-in-chief of this journal, Dusan Boskovic, entitled *Explanation*, published in the same issue of the journal. With a detailed analysis of these two texts, above all Jaksic's, the author proves that the motive for its writing was not professional i.e. expert in nature, but rather an attempt of the author to morally stigmatize, ideologically discredit and, as such, expose to a lynch of the local unscrupulous and brutal "second Serbia" public, on the one hand, i.e. to once again affirm his own, in non-corrupted Serbian academic circles already identified, pseudo-intellectual and pseudo-moral position. As such this polemic is a kind of a "cross section" of the condition of a Serbian scholarly institute, stemming from its firm idea-based, functional and institutional symbiosis with that part of the Serbian non-governmental sector which was the subject of the author's focus in the central part of this monograph.

Key words: civil society, non-governmental organizations in Serbia, "another Serbia", disintegration of Yugoslavia, interpretation, politics, moral, interests,

international politics, international relations, social sciences in Serbia, scientific *etos*.

Sadržaj

Reč unapred	5
Nevladine organizacije u Srbiji i politika interpretiranja skorije južnoslovenske prošlosti	9
Napomena	133
Uz jedno <i>Javno izvinjenje</i> i jedno <i>Objašnjenje</i> ili: o bedi malih ljudi jugoistočne Evrope	135
Citirana literatura i ostali citirani izvori	171
Sažetak	189

CIP

Mirjana Radojičić

ISTORIJA U KRIVOM OGLEDALU

Mirjana Radojičić je saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu. Bavi se problemima primenjene etike, u prvom redu etike međunarodne politike i međunarodnih odnosa, s posebnim osvrtom na međunarodnu politiku tretiranja *ex-jugoslovenske* krize.

(e-mail: radojici@instifdt.bg.ac.rs)